

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI: TÜRKİYE BOYUTU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Övgü EKMEKÇİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Taylan Taner DOĞAN

**Mayıs – 2018
KIRIKKALE**

KABUL-ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Taylan Taner DOĞAN danışmanlığında Övgü EKMEKÇİ tarafından hazırlanan “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı: Türkiye Boyutu” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

08/06/2018

Dr. Öğr. Üyesi Taylan Taner Doğan

Doç. Dr. Feriye Çelikkaleli

Doç. Dr. Emre Aksoy

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../2018

(Ünvan, Adı Soyadı)
Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı: Türkiye Boyutu adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

08/06/2018

Övgü EKMEKÇİ

ÖZET

EKMEKÇİ, Övgü. Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı: Türkiye Boyutu,

Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018

Bu çalışma kayıt dışı ekonominin yarattığı vergi kaybının boyutları ve nedenleri incelemek amacıyla yapılmıştır. Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri, olumlu olumsuz etkileri ve daha önce yapılan ölçmeye yönelik çalışmalar üzerinde durulmuştur. Vergilerin kayıt dışı ekonomiyi ne kadar etkilediği, hangi yönlerde daha fazla kayıt dışılık ortaya çıkardığı incelenmiştir. Vergi denetimlerinin kayıt dışı ekonomiyi azaltmada etkin bir yöntem olduğu savı üzerinde durulmuştur. Son olarak Türkiye için 2006 – 2017 yılları arası, E- Views programı kullanılarak ve Tanzi (1983) para talebi modelinden faydalanarak hesaplanan kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybının en çok kriz dönemlerinde artış gösterdiği görülmüştür. Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybının tek reel büyüklük olan GSYH üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Kaybı, ARDL Sınır Testi

ABSTRACT

EKMEKÇİ, Övgü. The Unrecorded Economy and Tax Loss : Turkey Extent
Thesis for Master Degree, Kırıkkale, 2018

This thesis has been studied to reveal the reasons and dimensions of tax losses which Unrecorded Economy caused. It is focused on the reasons of unrecorded economy , positive and negative impacts and the prior studies made for measurement.It's been examined that how tax losses effect the unrecorded economy and in which terms causes the more informality.It's emphasised that Tax Auditing is an highly effective way to reduce Unrecorded Economy. İn conclusion , Turkey Between 2006-2017 , used E-Wiews programme and calculated by utilizing the money demand model of Tanzi and Tax Loses has been effected mostly by real growth.

Key Words : Informal Economy , Tax , ARDL Test of Limit

SİMGELER VE KISALTMALAR

- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- ADF:** Augmented Dickey Fuller
- ARDL:** Auto Regressive Distrubute Lag
- ÇSGB:** Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
- DPT:** Devlet Planlama Teşkilatı
- EVDS:** Elektronik Veri Dağıtım Sistemleri
- GİB:** Gelir İdaresi Başkanlığı
- GSMH:** Gayri Safi Milli Hasıla
- GSYH:** Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
- HUK:** Hesap Uzmanları Kurulu
- ISO:** International Organizational for Standardization
- KADİM:** Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele
- KOBİ:** Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
- KPSS:** Kwiatkowski Philips Shmidt Shin
- MIMIC:** Multiple Indicators and Multiple Causes
- PP:** Philips Perron
- TBMM:** Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TCMB:** Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- TÜFE:** Tüketici Fiyatları Endeksi
- TÜİK:** Türkiye İstatistik Kurumu
- ZA:** Zivot Andrews

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonominin Sektörel Dağılımı.....	6
Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Ölçmeye Yönelik Olarak Yapılan Tahminler.....	42
Tablo 3: Vergi Dışı Piyasa Ekonomisinde Vergi Kaybının Hesaplanması.....	50
Tablo 4: Mükelleflerin Vergiyi Algılayış Biçimleri ve Vergiye Karşı Davranışlarını İnceleyen Anket Çalışması	63
Tablo 5: Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti.....	65
Tablo 6: Kayıt Dışı Ekonomi Ölçülürken Kullanılmış Yöntemler.....	75
Tablo 7: Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri.....	81
Tablo 8 : Analizde Kullanılacak Değişkenlerin Birim Kök Testi Sonuçları.....	82
Tablo 9: Model (2) ve Model (3)'ün Tahmin Sonuçları: Uzun Dönem Etkiler ve Sınır Testi Sonuçları.....	86
Tablo 10: Model (2) ve Model (3)'ün Tahmin Sonuçları: Kısa Dönem Etkiler.....	89
Tablo 11: Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı.....	91

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetler.....	12
Şekil 2: Kayıt Dışı Ekonominin Fiyat ve Üretim Üzerindeki Etkileri.....	27
Şekil 3: Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri.....	31
Şekil 4: İstihdam Düzeyinin Sektörlere Göre Dağılımı.....	60
Şekil 5: Serilerin Zaman Serisi Grafikleri.....	80
Şekil 6: Kayıt Dışı Ekonomi-GSYİH ve Vergi Kaybı-GSYİH Oranları	93

EKLER LİSTESİ

Ek 1: CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri.....	112
Ek 2: Serilere İlişkin Mevsimsel Grafikler.....	114

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
KISALTMALAR	III
TABLolar LİSTESİ	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ	V
EKLER LİSTESİ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİYE GENEL BAKIŞ

1.1.KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI.....	3
1.2.YASAL OLAN VE YASAL OLMAYAN KAYIT DIŞI EKONOMİ.....	7
1.2.1. Yasal olan Kayıt Dışı Ekonomi.....	7
1.2.1.1.Tamamen Bildirilmeyen Kayıt Dışı Ekonomi.....	7
1.2.1.2.Kısmen Bildirilmeyen Kayıt Dışı Ekonomi.....	8
1.2.2. Yasal Olmayan Kayıt Dışı Ekonomi.....	10
1.3.KAYIT DIŞI EKONOMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	13
1.3.1. Yasalara Aykırılık.....	13
1.3.2. Ahlaki Kurallara Aykırılık.....	14
1.3.3. İstatistiksel Olarak Ölçülemezlik.....	14
1.3.4. Gelir Ya da Fayda Elde Etmek.....	15
1.3.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk.....	15

1.4.KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ.....	16
1.4.1. Ekonomik Nedenler.....	17
1.4.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler.....	18
1.4.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler.....	19
1.4.4. Sosyal Nedenler.....	22
1.4.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler.....	23
1.4.6. Psikolojik Nedenler.....	23
1.5.KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ.....	24
1.5.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri.....	25
1.5.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri.....	28
1.6.KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇMEYE YÖNELİK YÖNTEMLER.....	30
1.6.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri.....	32
1.6.1.1.Anket Yöntemi.....	32
1.6.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri.....	33
1.6.2.1.GSMH Yaklaşımı.....	33
1.6.2.2.Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı.....	34
1.6.2.3.İstihdam Yaklaşımı.....	35
1.6.2.4.Parasalıcı Yaklaşım.....	36
1.6.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı.....	36
1.6.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı.....	37
1.6.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım.....	38
1.6.2.5.Diğer Dolaylı Ölçme Yöntemleri.....	39
1.6.2.5.1. Elektrik Tüketimi Yaklaşımı.....	39
1.6.2.5.2. MIMIC Yöntemi.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

VERGİ KAYBI VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ

2.1. VERGİ KAVRAMI.....	43
2.1.1. Verginin Amaçları.....	45
2.1.1.1. Verginin Mali Amacı.....	45
2.1.1.2. Verginin Ekonomik Amacı.....	46
2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI.....	48
2.2.1. Ekonomik Anlamda Vergi Kaybı.....	51
2.2.1.1. Vergi Kaçakçılığı.....	51
2.2.1.2. Vergiden Kaçırma.....	55
2.2.2. Hukuki Anlamda Vergi Kaybı.....	56
2.3. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBINI OLUŞTURAN ANA ETKENLER.....	57
2.3.1. Makro Ekonomik Nedenler.....	58
2.3.2. Mali Nedenler.....	62
2.3.3. Siyasal ve Sosyal Nedenler.....	66
2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ DENETİMİ.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI İÇİN AMPİRİK ÇALIŞMA

3.1. LİTERATÜR TARAMASI.....	71
3.2. DEĞİŞKENLERİN TANIMI VE BİRİM KÖK ANALİZLERİ.....	78
3.2.1. Analizlerde Kullanılacak Değişkenler.....	78
3.2.2. Birim Kök Analizleri.....	82
3.3. ARDL MODELLERİNİN TAHMİNİ VE SINIR TESTİ UYGULAMASI.....	83
3.3.1. Hata Düzeltme Modeli ve Uzun Dönem Katsayılarının Tahmini.....	88
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	96
EKLER.....	112

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan kaynak sorunu ve gelir dağılımının değişmesi, harcamaların daraltılması gibi ekonomik göstergelerin değişimi sonrasında vergilerin artmasına karşı bireylerin davranışları ile kendisini göstermiş bir olgudur (Yılmaz, 1996:11).

Kayıt dışı ekonomi olgusu ile ilgili genel olarak yapılan ilk çalışmalar, ABD’de 1950’li yılların sonlarına rastlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı kayıt dışı ekonomiyi ölçme çalışmaları ilk kez 1958 yılında Philip Cagan tarafından yapılmış, daha sonrasında da 1980 ve sonrası yıllarda yeni yaklaşımlar Avrupa’da geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de ise kayıt dışı ekonomi ile ilgili ölçümler çok daha ileriki zamanlarda yapılmaya başlanmıştır (Dura, 1997:3).

Düzenleme ve denetimlerin arttığı dönemlerde, ekonomideki etkinliğin arttığı ve kayıt dışı ekonominin varlığında artış görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin istatistikler baz alınarak ölçüldüğü varsayılırsa, yapılan tüm GSMH ve istihdam kayıtlarının aslında bir kayıt dışılık ortaya koyduğu söylenebilir (İlgin, 1999:87).

Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergiler, kamu harcamalarının finansmanı, gelir dağılımı üzerindeki adaletin sağlanması açısından devletin egemenlik gücünü kullanarak aldığı bir paydır (Palamut, 1982:7). Kayıt dışı ekonomi açısından da vergi politikaları en önce incelenmesi gereken konudur. Vergi kaçakçılığı, vergiden kaçınma, vergilerin denetimi kayıt dışı ekonomi ve vergi ilişkisini açıklamakta kullanılan bölümlerdir. Vergi kaybının ülkedeki boyutunu ölçümündeki amaç, kayıt dışı ekonomide kat edilen mesafeyi anlamak açısından yeni bulgulara ulaşmada yardımcı olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi kavramının devletin hâkimiyet gücüne dayanarak aldığı vergilerin, yasal ya da yasa dışı yollardan ekonomiye kazandırılmaması olarak bahsedilebilir. Ekonomi kayıtlı ve kayıt dışı olmak üzere iki kısımda incelenirken; kayıt dışı ekonomi de yasal ve yasal olmayan olarak iki kısımda incelenmektedir. Kayıt dışı ekonomiler her zaman yasa dışı bir faaliyet olmayabilir. Şöyle ki; aile içinde üretilen üretim yapılan hizmet herhangi bir belgelendirmeye dayandırılmadığından kayıt dışı ekonomi sayılmaktadır. Aile içi ekonomi kayıt dışı ekonominin yasal olan kısmını kapsamaktadır. Bunun dışında kalan ve

vergilendirilmeyen kazançlar, kaçakçılık yoluyla elde edilenler ise kayıt dışı ekonominin yasal olmayan kısmını kapsamaktadır (Temel vd., 1994:1).

Bu çalışmada ise amaç, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenlerine dayanarak oluşan vergi kaybının ülkedeki boyutunu ölçmek ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için önerilerde bulunmaktır. Kayıt dışı ekonomide vergi kaybını tahmin edebilmek; ölçümün zorluğu ve verilerin yetersizliği bakımından doğru rakamlara ulaşmak zordur. Bu bakımdan çalışmada, daha önce yapılan çalışmalardan faydalanarak kayıt dışı ekonominin hangi aralıklarda, hangi yöntemler kullanılarak tahmin edildiği, nasıl değişiklikler yaşandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın genel eksenini, kayıt dışı ekonominin yarattığı vergi kaybı ve bunun diğer ülkeler çerçevesinde Türkiye’de ortaya çıkan boyutunu açıklamaktır. Bu eksende değerlendirdiğimizde çalışma üç bölümde incelenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde kayıt dışı ekonominin genel tanımları açıklanmıştır. Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan nedenler, olumlu olumsuz yönleri, kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri gibi tanımlamalara yer verilmeye çalışılmıştır. Kayıt dışı ekonomi birinci bölümde açıklanacağı üzere, siyasal, sosyal, psikolojik pek çok alanı ilgilendirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut çözüm önerileri için tanımını geniş tutarak iyi analiz etmekte fayda vardır.

İkinci bölümde ise, kayıt dışı ekonomiye en çok katkı sağlayan vergilerin yapısı ve vergi denetiminin önemi üzerinde durulmuştur. Vergi kayıp ve kaçaklarına sebep olan kayıt dışılık incelenmiştir. Ekonomik ve hukuki anlamda oluşan vergi kaybının yarattığı sonuçlar ortaya konmuştur. Vergi kaybının vergi denetiminin yetersizliğinden oluşmasının önlenmesi vergisel açıdan kayıt dışı ekonominin nedenleri ve sonuçları incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı hakkında ekonometrik bir çalışma yapılmıştır. Türkiye için 2006-2017 yılları arası, Tanzi (1983) para talebi modelinden faydalanılmıştır. Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı, tek reel büyüklük olan gayri safi yurt içi hasıla değerleri baz alınarak hesaplanmıştır.

Bu çalışmada incelenmeye çalışılan kayıt dışı ekonominin yol açtığı olumsuzluklar ve kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik uzun vadeli kalıcı önlemler alınması gerekliliği, bu önlemlerin nasıl uygulanmasının daha yararlı bir çözüm olacağı üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİYE GENEL BAKIŞ

1.1 KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI

Kayıt dışı ekonomi; farklı ũlkelerde, farklı ũekillerde yansımāsından kaynaklı olarak deęiŐik isimler almıştır. Bu sebeple otuza yakın terim ortaya çıkmıştır. Terimlerin farklılaşmasının en önemli nedeni ekonomik yapıların farklılık göstermesidir. Bunlar ekonomilerin sosyalist, kapitalist olmasının yanı sıra ũlkelerin gelişme düzeyiyle ilgilidir. Örneğin; “kara ekonomi”, “ikincil ekonomi”, “beyan dışı ekonomi”, “gizli ekonomi”, “gölge ekonomi”, “paralel ekonomi”, “yeraltı ekonomisi” gibi ifadeler kullanılmaktadır (Sarılı, 2002:32).

Kayıt dışı ekonomi; en kısa ifadesiyle kayda geęirilmemiŐ ekonomidir denilebilir. Kayıt dışı ekonomi, kayıtlarda gözükmemesine rağmen bir mal ve hizmet üretimine konu olarak ortaya çıkartılmıŐ alternatif bir ekonomidir.

Kayıt dışı ekonomiyi dar anlamda bir tanımla inceleyecek olursak; ekonomik faaliyetler yasal bir zeminde yürütülmesine karŐın vergi dairelerine beyan edilmediğinden kendileri için oluŐturdukları bir gelir kalemi olarak tanımlanabilir. Vergisel olarak belgelendirilmeyen, bildirilmeyen ya da yasalara uygun gözüküp eksik beyanda bulunulan her türlü ekonomik olay kayıt dışı ekonomiyi oluŐurmaktadır (Önder, 2001).

Kayıt dışı ekonomi hakkında bu tanımlamaların yanı sıra çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de tanımlamasında yukarıdaki belirttiğimiz farklı ifadelerden biri olan ‘enformel ekonomi’ ifadesini kullanmıŐlardır. “Enformel ekonomik faaliyetler; formel yapının kapsamadığı boşluklardan yararlanan, herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiŐ, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri içermektedir” (Şişman, 1999:30).

Kayıt dışı ekonomi, ekonomiyi düzenleyici ve denetleyici tüm yasalara, yönetmeliklere, kanun hükmünde kararnamelere de aykırı olacak şekilde gerçekleştirilen, belgelendirilmemiş, kanuni defterlere göre işlenmemiş her türlü ekonomik işlemdir (Altuğ, 1994:15).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler; faturasız alışveriş, ikinci gelir yaratan sosyal sigortalar kurumuna bildirilmeyen işler, haksız yapılan vergi muafiyetleri, yapılan indirim ve sübvansiyonlar, sigortasız çalışma ve işçi çalıştırma, kaçakçılık, uyuşturucu ve kadın ticareti gibi yasa dışı yollardan elde edilir. Kısaca kayıt dışı ekonomi, karşılığında herhangi bir belge verilmeyen, yasada karşılığı olmayan her türlü işlemi kapsamaktadır.

Kayıt dışı ekonominin yoğun olarak yaşandığı ülkelerdeki yönetsel ve kanuni yapının eksikliği sebebiyle oluşmaktadır. Kural dışılığın sistemin içine girdiği ve ekonomik sistemin boşluklarından yararlandığı yadsınamaz bir gerçektir. Kayıt dışı ekonomi sadece devlet yönetimindeki bir boşluktan kaynaklı ortaya çıkıyormuş gibi görünse de özel sektörün de bu alanda oynadığı rol büyüktür. Özel sektörü de kayıt dışı ekonomi açısından düşündüğümüzde kendi içinde çok farklı sektörleri etkilemiş bir kavramdır. Sektörel açıdan incelendiğinde; ticaretin, dağıtımın, üretimin ve tüketimin olup olmadığına, piyasa mekanizmasının olup olmamasına, kayıt dışılığın derecesine, devletin vergileme amacının olup olmamasına, milli gelir hesaplarına dahil olup olmadığına ayrı ayrı bakılmalıdır (Yetim, 1999:11 – 12). Buna göre Tablo 1’de detaylı bir inceleme bulunmaktadır.

Tablo 1’de üretim aşamaları açısından kayıt dışılığı; kayıt ve belge düzenine uymayan, hane halkı, düzenlemelere uymayan ve suç ekonomisi sektörleri olarak dört bölüme, hukuki açıdan kayıt dışılığı; yasal ve yasal olmayan sektörler diye iki bölüme ve mali açıdan; kayıt dışı sektörün vergi kapsamı dışında tutulan, vergiye tabi, vergilenebilir ve vergileme amacı olmayan sektörler olarak dört bölüm şeklinde incelenmiştir.

Tablo 1’e göre hane halklarının üretici ve dağıtıcı konumda olmaları yasal açıdan bir sakınca taşımamaktadır. Hane halkının üretim ya da dağıtım yapmasının ticari bir amacı olmadığı için milli gelir hesabına dâhil edilmemektedir. Devletin hane halklarının yaptıkları üretim ve dağıtım faaliyetleri için herhangi bir vergilendirme amacı olmadığı halde kayıt dışılık tam olduğunu ifade edebiliriz. Bu tablodan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin hukuki açıdan iki şekilde oluşabildiği sonucuna varılabilir. Tüm bu açıklamalardan yararlanarak ileriki

bölümde olan yasal olan ve yasal olmayan kayıt dışı ekonominin varlığı detaylı olarak açıklanacaktır.

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonominin Sektörel Dağılımı

Sektörün Adı	Ticaret	Üretim	Dağıtım	Tüketim	Milli Gelir Hesabına Dahillliği	Fiyatlama	Kayıt Dışılık	Devletin Vergi Amacı
H.halkı	Yok	Yasal	Yasal	Kendisi	Hayır	Yok	Tam	Yok
Belge Düzeni olmayan	Var	Yasal	Yasal	Kendisi veya Başkası	Hayır	Var	Tam	Var
Düzene uymayan	Var	Yasal	Yasadışı	Başkası	Kısmen	Var	Tam veya kısmi	Var
Suç	Var	Yasal	Yasadışı	Başkası	Hayır	Var	Tam	Yok

Kaynak: Sedat YETİM, **Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi**, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayını,1999

1.2. YASAL OLAN VE YASAL OLMAYAN KAYIT DIŞI EKONOMİ

1.2.1. Yasal Olan Kayıt Dışı Ekonomi

Yaratılmış bir ekonominin yasalara uygun gözükmesi tam yasal bir işlem olduklarını göstermez. Yasalar tarafından yasaklanmamıŐ ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler herhangi bir belge ve vergilendirilmeye dayandırılmadıŐı, bu sorumluluktan kısmen ya da tamamen kaçararak kayıt dışı ekonomi oluşturulması durumudur. Yasal olan kayıt dışı ekonomi, ekonomik faaliyetlerin bir kısmının yasal olduğu bir kısmının yasal olmadıŐı ekonomik durumu ifade eder. Burada önemli olan yapılan faaliyetin tamamen yasal olmasının yanı sıra kayıtlara geçmemesinden kaynaklı kayıt dışı gözükmesi durumunun da ortaya çıkmasıdır. (İSO, 2001:26).

Yasalara uygun olan kayıt dışı ekonomi tanımlanırken kendi içinde iki ayrı başlıkta incelenmektedir. Çünkü bu durum yasalardaki boşluklardan yararlanarak ortaya çıkan bir kayıt dıŐıdır. Alt başlıklarda da belirtilecek olan yasal olan kayıt dışı ekonomi iki Şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi tamamen bildirilmemekle, ikincisi ise kısmen bildirilmemekle ortaya çıkmaktadır.

1.2.1.1 Tamamen Bildirilmeyen Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi, vergi mükellefi olan kişi veya kurumlar tarafından gizli olarak gerçekleŐtirilebileceĐi gibi her hangi bir mükellefiyet kaydı olmayan kişi veya kurumlarca da gerçekleŐtirilebilmektedir(İSO, 2001:28).

Verilen hizmetin yasal olmasının yanı sıra belgelendirilemediği için vergi dairesinin izni dışında faaliyet gösteren kişiler mevcuttur. Bu kişilerin mükellef olarak bir kayıtları da bulunmamaktadır. . “Her yerde rastlanmakla birlikte özellikle büyük kentlerde daha sıkça görülen bu mükelleflere aşağıdaki örnekler verilebilir” (Aydemir, 1995: 80).

- İşportacılar,
- Hamallar,
- İş takipçileri,
- Boş buldukları yerleri otopark olarak işletenler,
- Belediye hallerine girmeyen sebze-meyve satıcıları,
- Şehir içi nakliyat yapan bir kısım kişiler,
- Belli bir işyeri olmaksızın küçük çapta imalat ve ticaret yapanlar,
- Canlı hayvan ticareti yapanlar,
- Küçük çaplı tamir-bakım işleriyle uğraşanlar,
- İnşaat işçileri,
- Jeton ve bilet satanlar.

Sonuç olarak tamamen bildirilmeyen kayıt dışı ekonomi, yaratılan ekonomiden devletin vergileme sisteminin hiç haberdar olmaması olarak ortaya çıkmaktadır denilebilir.

1.2.1.2 Kısmen Bildirilmeyen Kayıt Dışı Ekonomi

Bazı vergi mükellefleri olabildiğince az vergi ödemek amacıyla, gelirlerinin bir kısmını bilerek ya da bilmeyerek eksik bırakarak ve eksik kalanlardan kazanç sağlayarak yarattığı kayıt dışılıktır. Kişilerin kişisel kazanç sağlama, devlete daha az pay bırakarak kazancın tamamının vergilendirilmeden ya da belgelendirilmeden yapılmasıdır. (Sarılı,2002: 34)

“Ekonomik hayatı gözlemleyen herkesin üzerinde fikir birliği ettiği ve gelirlerinin önemli bir kısmını kayıtlara geçirmediği ve yeterince vergi ödemedikleri genel kabul gören iş kolları aşağıdaki şekilde sıralanabilir” (Aydemir, 1994: 17-18).

- Kendisini hayat standardı üzerinden ödenen vergiye endekslemiş olan serbest meslek erbabı (Doktorlar, Avukatlar ve Muhasebeciler),
- Kereste ve mobilya ticareti yapanlar,
- Oto galerileri,
- Emlak komisyoncuları,
- Kum ocakları,
- Kaçak olarak yurda giren demir ticareti ile uğraşanlar,
- Kuyumcular,
- Döviz büroları,
- Yüksek ücret alan ücretliler,
- Özel inşaat yapan müteahhitler (Yap - Satçılar),
- Proje büroları,
- Tekstil iplik piyasasında çalışanlar,
- Gayrimenkul kiraya verenler,
- Spot piyasasında dayanıklı tüketim malları ve elektronik cihaz ticareti yapanlar,
- Küçük sanayi bölgelerinde oto tamir bakımı yapanlar,
- Oto yedek parçası satanlar,
- Deri imalatı ve satışı ile uğraşanlar,
- Otel, lokanta ve eğlence yerleri işletenler,
- Yüksek rant elde eden arsa ve bina sahipleri,
- Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenler,
- Tarımsal ürünleri alıp satanlar.

Burada kişilerin iş yerlerinin hacmini ürettiklerinden ve kazandıklarından küçük göstererek bir tür vergi kaçırmak isteği içinde olduklarından bahsedilebilir. Çalıştırdıkları işçilerin sigortalarını ödememek ya da işçilerin aldıkları maaşları düşük göstererek düşük prim yatırmak da bu tür kayıt dışılığın içinde tanımlanabilir.

Sonuç olarak, yasalardaki boşluklardan yararlanılarak, kişilerin bireysel kazanç sağlamak için yasal görünümde yarattığı eksik vergilendirme ile kayıt dışı ekonomi yarattıkları söylenebilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kişilerin bilinçlenmesi ve eksikliklerin giderilmesi kayıt dışı ekonomiyi azaltabileceği söylenilebilir.

1.2.2. Yasal Olmayan Kayıt Dışı Ekonomi

Yasal olmayan kayıt dışı ekonomi, adından da anlaşıldığı üzere özelliği yasalarla tamamen yapılması yasaklanmış olmasıdır. Devletin güvenliğini tehdit eden, silah tüccarlığı, uyuşturucu kaçakçılığı, kadın ticareti, sahte para, pasaport ve vize sahteciliği, çek senet tahsilatı gibi faaliyetler gösterilebilir (Akkoç ve Demir, 2011:18).

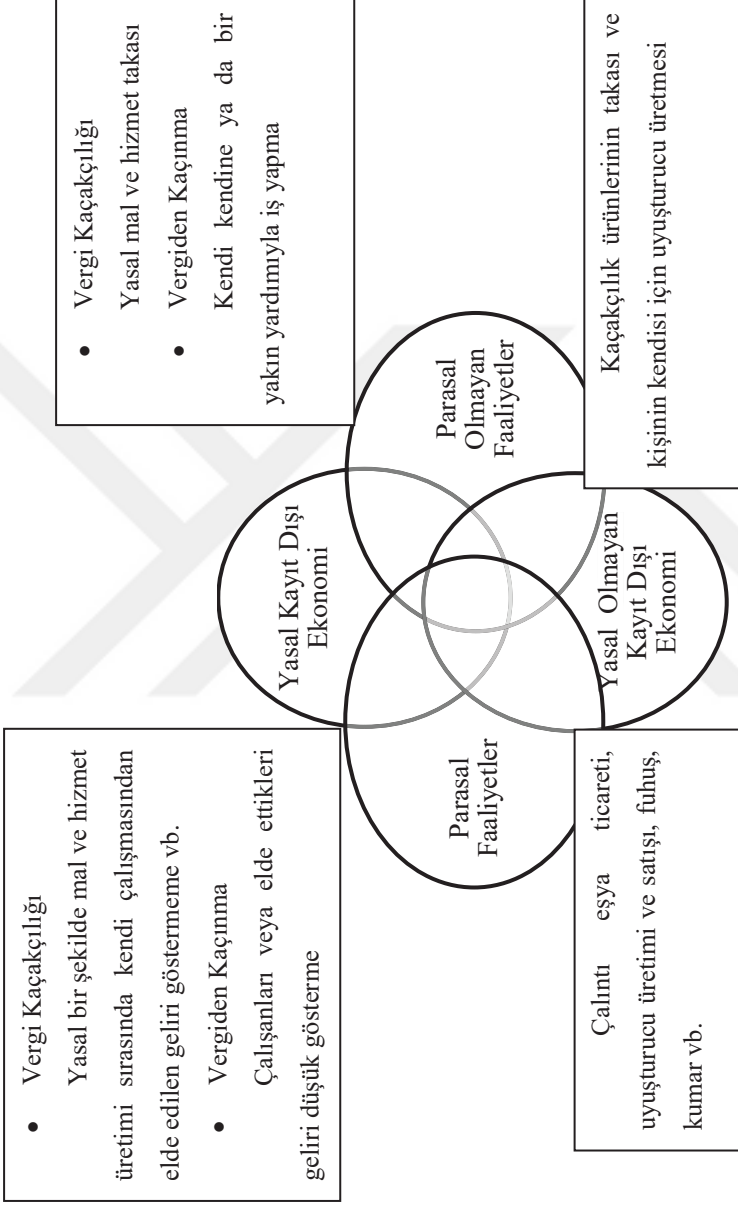
Bu tür faaliyetlerin kayda geçirilmesini beklemek, yasal olmasını ve vergilendirilmesini istemek anlamsızdır. Ayrıca yasalar tarafından yasaklanmış olan rüşvet, hırsızlık gibi suçlar da sadece yaratılan kayıt dışı paranın taraflarının değiştirilmesine neden olan suçlardan sayılmaktadır (Çolak, 2001:196). Bu nedenle elde edilen gelirler kayıt dışı ekonominin dışında tutulmalıdır.

Kayıt dışı ekonomiyi yasa dışı ekonomik faaliyetlerde ‘parasal işlemler’ ve ‘parasal olmayan işlemler’ olarak ikiye ayırabiliriz. Parasal işlemler, çalıntı eşya ticareti, uyuşturucu ticareti, fuhuş, kumar, kaçakçılık, dolandırıcılık vb. ekonomik faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada yasal olmayan bir ekonomi yaratılmıştır. Uyuşturucu ticareti, fuhuş, kumar gibi suçların devlet tarafından vergilendirilmesi imaj kaybı yaratacağından dolayı yasalar çerçevesinde yasaklanmış kayıt dışı ekonominin para getirisi sağlayan kısmı olarak tanımlanmıştır (Rakıcı, 2011:353).

Parasal olmayan işlemler sıralanacak olursa, uyuşturucu, hırsızlık sonucu elde edilmiş eşya ve kaçak yollarla edinilmiş mallarının takası, kişisel kullanım için uyuşturucu üretimi, kişisel kullanım için hırsızlık yapılması vb. ekonomik faaliyetlerdir (Erkuş, 2009:129). Burada önemli olan ve üzerinde durulması gereken nokta kişilerin bu durumlardan para getirisi sağlamadığıdır. Yani kişi kendisi için bir üretim yapıyor ya da

kendi çaldığı malı başkasına veriyorsa burada yasal olmayan ama parasal bir getiri de sağlamayan kayıt dışı ekonomi ortaya çıkıyor.

Şekil 1'de görüldüğü üzere dört ayrı bölümde kayıt dışı ekonomik faaliyetler ortaya çıkmaktadır. Buna göre, yasal kayıt dışı ekonominin parasal olan faaliyetleri vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma olarak iki ana kısma ayrılmıştır. Burada belirtilen vergi kaçakçılığı; hizmet ve mal üretiminin yasal yollarla getiri sağlaması olarak açıklanmıştır. Vergiden kaçınma ise; çalışanların elde ettikleri gelirleri düşük göstermek şeklinde açıklanmaktadır. İkinci olarak yasal kayıt dışı ekonomide parasal olmayan faaliyetlerde aynı şekilde vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma olarak ikiye ayrılır. Burada durum parasal olmadığından vergi kaçakçılığı yasal mal ve hizmet takası şeklinde gerçekleşirken, vergiden kaçınma; kendi kendine ya da bir yakın yardımıyla iş yapma olarak gerçekleşmektedir. Yasal olmayan kayıt dışı ekonominin parasal faaliyetleri uyuşturucu üretimi, fuhuş vb. yasa dışı faaliyetler olarak tanımlanırken, yasal olmayan ve parasal da olmayan kayıt dışı ekonomi de kaçakçılık ürünlerinin satışı gibi takas içeren üretime konu olmayan ekonomi yaratılması olarak açıklanabilmektedir.

Kaynak: Mirus ve Smith (1997) ve Schneider ve Enste (2000), zikreden Ögünç ve Yılmaz (2000).

Şekil 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetler

1.3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Kayıt dışı ekonomi genel olarak beş özellikten oluşmaktadır. Bu özelliklerden başlıca olanı yasalara aykırı ve vergilendirilmemiş olmalarıdır. Bunun yanı sıra kayıt dışı ekonomi ahlaki aııdan bir nevi hırsızlık sayılmaktadır. Devletin gelir kaynağını azaltmak ve dolayısıyla vatandaşların yararlanması gereken hizmetlerin de azaltılması durumunu ortaya ııkarmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi genel özellikleri aıısından yasalara aykırılık, ahlaki kurallara aykırılık, istatistiksel olarak ölçülemezlik, gelir ya da fayda elde etmek ve ekonomik sisteme uygunluk olarak beş gruba ayrılmıştır.

1.3.1. Yasalara Aykırılık

Kayıt dışı ekonomi her Őeyden önce hiÇbir hukuka dayanmamaktadır. Faaliyetlerin hukuki aııdan uygun olup olmaması ülkelerin kanun maddelerine göre belirlenmektedir. Örneğin Türkiye’de kumar hane iŐletmeciliđi yasakken Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yasaldır. Yasal olarak kayda alınmamıŐ, hukukun izin vermediği parasal olsun ya da olmasın her türlü eylem bir kayıt dışılıktır. Fakat yasaların izin verdiği bazı faaliyetler için yasal durum değil sadece ölçülememesi de kayıt dışı ekonomi kapsamına girmektedir. Bunun yanı sıra beyan edilmeden ıalıŐtırılan işçiler, ek bir işte ıalıŐma, fazla mesailerin belirlenen sınırları aŐması ve karşılığında ödeme yapılmaması kayıt dışı ekonominin yasalara aykırılık unsuruna verilecek örneklerdendir (Özsoylu, 1999:10).

Sonuı olarak kayıt dışı ekonomi yasal dayanağı olmayan ya da yasal olan fakat eksik vergilendirilerek kaııma yoluna gitmek gibi bir Şekilde kendi ııkarını ön plana ııkaran mükellefler tarafından yaratılan ekonomi olarak tanımlandığından başlıca özelliği olarak yasalara aykırılık göze ıarpmaktadır denilebilir.

1.3.2. Ahlaki Kurallara Aykırılık

Ekonomik faaliyet alanı içine giren her olay etik kurallar dâhilinde bir alışveriş olmayabilir. Bazı durumlar devletin yasaklamasından ziyade kendi içinde ahlak dışı sayılmaktadır. Örneğin; kişinin kendisini ya da organlarını satışa sunması örf ve âdet kuralları dâhilinde ahlak dışı kabul edilir. Aynı şekilde bir satıcının daha fazla para kazanmak için müşterisini kandırması, ayıplı mal satması, defolu ürünler pazarlaması da bu kriterlere göre kayıt dışı ekonominin kapsamına girmektedir (Yetim, 1999:9). Kişiler yukarıda belirtilen durumlardan para kazanmaktadır fakat bu paraları ahlak dışı yollardan kazandıkları ve böyle bir şeyin yasal da olmamasından dolayı kayıt dışı ekonominin konusu içine girmektedir.

Kişilerin menfaatleri için devletten ya da diğer vatandaşlardan para kaçırmaları ya da başka yollardan ikincil bir ekonomi yaratmaları hem ahlaki hem de yasal açıdan olumsuz sonuçlar yaratmaktadır.

1.3.3. İstatistiksel Olarak Ölçülemezlik

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler yapıldığı anda direk istatistiklere yansıyan ve akabinde tespit edilebilen durumlar değıllerdir. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için istatistiksel verilerin kullanıldığı ülkelerde eğer mükelleflere güven yoksa devlet, üretim faaliyetlerinin hacminin büyüklüğünü hesaplamakta yetersiz kalmamalıdır (Altuğ, 1999:11). Bu durum devletin istatistiksel olarak kayıt dışı ekonomiyi ölçülemezliğini ortaya koymaktadır.

Yapılan faaliyetlerin milli gelir hesaplamalarında net bir şekilde ve doğrudan görülememesi kayıt dışı ekonominin boyutlarını arttırmakta ve faaliyetlerin yasallığından ziyade ölçülmesindeki zorluk olarak görülmektedir.

Daha sonraki bölümlerde inceleneceği üzere kayıt dışı ekonomiyi ölçmek ve kesin tahminlerde bulunmak oldukça zordur. Bununla ilgili üretilmiş birçok ölçüm yöntemi

vardır fakat hiçbir net sonuçlar vermemektedir. Sonuçta kayıt dışı ekonomi hem ölçüm yöntemleri bakımından, hem mükelleflerin beyan eksikliğinden ya da vergilendirilmeyen kazançlarla ekonomi yaratılmasından kaynaklı istatistiksel olarak ölçülemezliğe yol açmaktadır.

1.3.4. Gelir ya da Fayda Elde Etmek

Yaratılan istihdam ülke ekonomisinde kayda alınmadığından hem istatistiksel olarak ülkedeki işsizlik oranını yüksek göstermekte, hem de kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır (Aydemir, 1994:17 – 18). Bu durum da ülke ekonomisinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bu konuda önemli olan kişinin yaptığı faaliyetten bir gelir ya da fayda elde ettiği halde belgelendirilmediği için kayıt dışı sayılması olarak görülmektedir. Bu maddenin açıklanmasında örneğin; bir annenin çalışması sonucunda çocuğuna bakıcının bakması piyasa içinde istihdam yaratır ve evde bir gidere neden olur. Fakat evde çocuğa bakan bakıcıya ebeveynler tarafından bir sigorta yapılmadığı için bakıcı kayıt dışı bir işte çalışmış olur. Her iki taraf da işveren de iş gören de bu durumdan bir kazanç sağladıkları halde kayıtlara geçemediğinden kayıt dışı ekonomi yaratılmış olur (Temel vd, 1994: 13).

1.3.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk

Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan durumların çoğu genel olarak özel sermayenin ekonomi içinde yoğun olarak yer aldığı ekonomiler için geçerli olmaktadır. Özellikle 1990 sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, birlik ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine adaptasyon sürecinde daha fazla kayıt dışılık ortaya çıkardığı görülmüştür (Özsoylu, 1996:11).

Bilindiği gibi sosyalist dzenle ynetilen lklerde ekonomi tamamen devlet elindedir. Devletin denetimi ve vergilendirilme sistemi dısında yapılan her trlrlr rretim ve ticaret de devlet tekelinde ynetimden kaynaklı bu lklerde kayıt dışı sayılmaktadır.

Sonuç olarak devletin ekonomik sistemi gereğince yasaklanmış rretim ve ticarete konu olan her trlrlr rrn kayıt dışı ekonomiye dâhil edilir denilebilmektedir.

1.4. KAYIT DIşI EKONOMİNİN ORTAYA ÇIKIş NEDENLERİ

Kayıt dışı ekonominin tanımlarının farklılaşmasının ortaya çıkış nedenlerine bağlı olduğunu daha önce belirtmiőtik. Kayıt dışı ekonomi, gelişmişlik dzevinin dőük olduğu lklerde bireylerin vergilerden kaçma aracıdır. Bu nedenle ekonomileri gelişmiş lklere genellikle vergi kaçırmaya ynelik dzenlemeler rzerine çalışmalarını yođunlaőtırmaktadır (Yılmaz, 1998: 20). Ekonomileri geliőmeye devam eden lklerde kayıt dışı ekonominin varlığı ve ortaya çıkış nedenleri ileriki bllrmlerde incelenecektir.

Gelişmekte olan lklerde kayıtlı ekonomi, gōç ve aőırı doğum sebebiyle bryrk kentlere yođunlaőan vatandaşlar iwin yeni istihdam sahaları yaratmakta ve istihdam sahalarını gōzden geiwirmekte gwlrk çekebilir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomi bryrk kentlerde diğer kentlere gōre daha yoğun gōzlenebilir (Çetintaş ve Vergil, 2003:17). Bu durum gelişmiş lklerde ise kayıt dıőılıktan ziyade yksek vergi yknden ve kamu dzenlemelerinden kaynaklanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya wıkaran nedenleri altı baőtık halinde aawıklamak mwmkündür. Bu nedenler alt baőtıklar halinde aawıklanmak rzere aşağıdaki Şekilde sıralanmıştır (Tosuner, 1995: 65)

- Ekonomik nedenler
- Kamu maliyesinden kaynaklanan nedenler
- Çalışma hayatından kaynaklanan nedenler
- Sosyal nedenler

- Teknolojik gelişmelerden kaynaklanan nedenler
- Psikolojik nedenler

1.4.1. Ekonomik Nedenler

Ülkelerin sahip oldukları ekonomik güçler geliştirdikleri üretim sektörlerinin durumlarına bağlıdır. Yukarıdaki açıklamalarda da belirtildiği gibi kayıt dışı ekonominin nedenleri ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişiklik gösterir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi de, gerekli yatırımların yapılarak kalkınma hızının yeterince sağlanamaması ve kayıtlı istihdamların yaratılamaması, devletin ekonomideki ağırlığı, sınırlamaların yoğunluğu incelenerek ortaya çıkar (Yereli ve Karadeniz, 2004; 12). Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, enflasyon, istikrarsızlık, krizler sebebiyle kayıt dışı ekonomi oluşumunu olumsuz yönde etkilerler.

Ekonomi sektörel bazda incelendiğinde kayıt dışı ekonominin boyutlarını etkileyen en önemli unsurun sektör farklılığı olduğunu görülmektedir. Sektörleri tarım, hizmetler ve sanayi sektörü olarak üç bölüme ayırdığımızda tarım ve hizmetler sektöründe denetim mekanizmasının zor olmasından dolayı kayıt dışı ekonomiye daha elverişli olduğu söylenebilir. Örneğin; kişiler bahçelerinde kendilerini geçindirecek kadar sebze meyve ürettiğinde devlet bunun vergilemesini talep edemez. Yine aynı örnekten yola çıkarak kendi ürettiğini çevresindeki kişilere satan biri bu kazancını belgelendiremez ve kayıt dışı ekonomiye yol açmış olur. Aynı şekilde evlere temizliğe giden bir kadın, özel ders veren öğretmen gibi örnekler de kayıt dışı ekonominin hizmet sektöründe denetiminin zor olduğunu gösteren örneklerdendir (KADİM, 2005: 2)

Yukarıda belirtilen örneklerin yanı sıra küçük ve orta boy işletmeler kayıt dışı ekonominin ortaya çıktığı ekonomik nedenlerin başında gelmektedir. Şöyle ki; Türkiye’de küçük ve orta boy işletmeler, genel işletmeler baz alındığında büyük çoğunluğu oluşturmaktadır ve toplam yatırımların %26,5 ve yaratılan istihdamın %61’i ile üretilen katma değerinin %40’ını yaratmaktadır (Bilgin, 2007:55). Küçük ve orta boy işletmelerin

bu kadar büyük bir paya sahip olmaları toplumsal olarak da büyük değişimlere neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde KOBİ'lere sağlanan finansman olanaklarının kısıtlılığı, sermayelerinin risk taşıması, dış finansman ve kredi faizlerinin yüksekliği ve finansman için destekli ve garantili kredi kurumlarının henüz yerleşmediği yerlerde bu işletmeleri daha az vergi ödeyerek bireysel kazanç sağlama yoluna itmektedir (Işık ve Acar, 2003:120).

Kayıt dışı ekonomiye gelir dağılımı açısından bakıldığında ise gelir düşüklüğü bireyleri kayıt dışılığa sürüklemektedir. Örneğin; ek gelir için özel taksisiyle korsan taksicilik yapmak, evde yaptığı gözlemeyi sokakta satmak, sigortasız çalışmak gibi. Gelir grubunun üstündeki kişiler için vergi ve mali sorumlulukların ağırlıkları da bu gelir grubundaki kişileri, gelirlerini ve faaliyetlerini saklamaya yöneltmektedir (İkiz, 2000; s:9). Ekonomik durumların yetersizliği nedeniyle ek gelir arayışları, kadın istihdamının az olması nedeniyle kadınların kendilerine iş olanakları yaratma ve ürettiklerini satma gibi olanaklar üretmesi, çocukların çalışması (yasal yaş grubunun altındaki çocuk işçiliği) kayıt dışı istihdam yaratan durumlardır (DPT, 2001:3).

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında hareket edilerek değerlendirildiğinde vergi mevzuatlarının karışıklığı, vergi oranlarının adaletsizliği, gelir dağılımının azalması kişilere kayıt dışı ekonomiyi daha elverişli hale getirmektedir yorumu yapılabilir. Devlete ödenecek tutarların kişisel kazanç olarak kalması algısı kişilerde kayıt dışı ekonominin yanlış olmadığı algısını doğurmaktadır.

1.4.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler

Kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki önemli sebeplerden biri de vergilemenin denetimidir. Vergi mevzuatlarının karışık ve anlaşılır olmaması, vergi oranlarının değişikliği, ek vergiler, yüksek vergiler, denetimin yetersiz oluşu kayıt dışı ekonomiye yol açabilmektedir.

Vergi oranlarının yüksek olması, vergi ödemenin ve kayıtlı ekonomiye dahil olmanın getirdiği yükümlülüklerin fazla olması, denetimin eksikliği ve kayıt dışı ekonomi yaratmanın cezalarının caydırıcı olmaması, kayıt dışı ekonominin tespit edilmesinin zorluğu, vergi afları ve indirimlerin varlığı kişileri kayıt dışı ekonomiye teşvik eden ve kamu maliyesinden kaynaklanan nedenlerinden bazılarıdır (DPT, 2001:31).

Vergilemenin adaletsiz olduğunu, vergilerin ekonomik gücüne göre çok yüksek olduğunu düşünen bireyler vergi ödemekten kaçınabilecekleri yöntemlerin arayışına girerlerse, kayıt dışı ekonominin ağırlığını arttırabilirler. Devlet kamu gelirlerini arttırmak için vergileri yükselttiğinde bireyler ve küçük işletmeler vergi yükünden kaçmaya başlarlar (“Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı”, 2005: 15). Bu kaçış devlet için bir kısır döngüye dönüşmektedir. Devletin vergileri arttırması kamu maliyesini düzeltmesinden ziyade çoğu zaman kayıt dışılığa yol açtığından devleti zarara sürükleyebilmektedir (“Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı”, 2005: 15).

Sonuç olarak bireylerin ve kurumların kayıt dışı ekonomiye yönelmesinin kamu maliyesi içerisinde nitelendirilebilecek sebepleri vergi dairelerinin etkin çalışmaması, denetimlerin yetersizliği, vergilerin adaletsiz dağılımı olmaktadır.

1.4.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler

Sosyal güvenlik sisteminin bireyleri sigortasız çalışarak kazandıkları ile sigortaya kayıtlı çalışarak kazandıkları arasında seçim yapmaya zorlamasından ve işverenin sigortasız işçiye daha fazla net ücret ödemesinden kaynaklı olarak ortaya çıkan kayıt dışılık ortaya çıkabilmektedir. Burada işe ilk alınan elemanın deneme süresince sigortasız çalıştırılması, yarı zamanlı yapılan işler, kadınların daha düşük ücretlerle çalıştırılması, iş tanımının belli olmadan her işte çalıştırılması, mesai saatlerinin fazlalığı gibi etmenler de kayıt dışılığı arttıran örneklerden sayılabilmektedir (“Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı”, 2005: 15).

İşverenler işçi çalıştırırken; kayıt dışı işçi çalıştırmanın kayıtlı işçi çalıştırmaya göre alternatif maliyetini hesaplayarak kayıt dışı faaliyette bulunmayı tercih edeceklerdir (İlgin,1999: 30-31). Çünkü bir işçinin sosyal sigortalara bildirilmesi, daha önceden sigortasız çalıştırılmışsa cezai yaptırımları, sigorta primleri, çalışanların denetimi ve yüksek kesintiler bulunduğundan, işveren ve işçinin sigortaya bildirilmeden aralarında anlaşarak çalışmalarını yukarıdaki bireysel kazanç sağlama dürtüsüyle birlikte kayıt dışı ekonomiye yol açmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004:12).

Bireylerin sosyal güvenlik kurumlarından ya da kaymakamlık ve belediyeler gibi devlet yardımlarından yararlandıkları durumlarda çalıştıklarını gizlemeleri de kayıt dışılık yaratmaktadır. İşsizlik yardımları, işsizlik sigortası ve maaşı, geliri olmayanların yararlandıkları yan haklar (yakacak, giyecek vb) kişileri kayıt dışı çalışmaya yöneltmektedir (Karatay,2009: 46). Kişiler işe başlasalar bile sigortasız bir işi kabul edebilirler ya da gelirlerini devletten aldıkları yardımları kesilmesin diye düşük gösterebilirler (İlgin, 1999:30 – 31).

Arslan (2004) yılında yapmış olduğu çalışmada bireyleri sosyal güvenlik kurumundan uzaklaştıran nedenlerden biri de getirdiği yükümlülüklerin ağırlığı olduğunu dile getirerek bazı açılımlarda bulunmuştur. Bu yükümlülükler hakkında aşağıda belli başlı maddeler şu şekilde sıralanmıştır (Arslan, 2004:15 – 16).

- a. Sosyal güvenlik yasalarınca belirtilen işverenlerin bağlı olduğu yükümlülük oranı,
- b. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Savunma Sanayiyi Destekleme Fonu, Çevre Kirliliğini Önleme Fonu, Eğitime Katkı Payı gibi sosyal yardımlaşmayı ön plana almayı amaçlayan fonlar için yapılan ödemeler,
- c. Diğer OECD (Organization for Economic Cooperation and Development - Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) ülkelerinden farklı olarak, çalışanların çalışmadıkları süre için de ayrıca ücret ödemeleri,

d. Fazla mesai ücretlerinin Avrupa Birliği ülkelerine göre hesaplandığında daha yüksek çıkması,

e. Çalışan sayısının belli bir sayının üstünde olmasının getirdiği kreş, spor tesisi gibi iş yeri yükümlülüklerinin bulunması ve bunların işletmeye yansıyan masrafları,

f. İşyeri hekimi istihdam etme, avukat çalıştırma zorunluluğu,

g. Çevre düzenleme gibi çevre mevzuatlarının getirdiği yükümlülükler,

h. 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştırılan işyerlerinde işverenlerin, toplam istihdamın %3'ü oranında engelli çalışan çalıştırma, yine %3'ü oranında eski hükümlüyü ve %2'si oranında terör mağdurunu istihdam etme yükümlülüğü vb. bulunmaktadır.

2018 yılında kayıt dışı istihdamın önüne geçmek, iş verene maliyetleri azaltmak amacıyla yapılan düzenlemelerde;

a. Çalıştırdıkları sigortalılarla ilgili olarak aylık prim ve hizmet belgelerini yasal süresi içerisinde Sosyal Güvenlik Kurumuna vermeleri,

b. Sigortalıların tamamına ait sigorta primlerinin sigortalı hissesine isabet eden tutarı ile Hazinece karşılanmayan işveren hissesine ait tutarı yasal süresinde ödemeleri,

c. Sosyal Güvenlik Kurumuna prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borcunun bulunmaması durumunda SGK işveren payından %5 oranında indirim sağlanacağı bildirilmiştir. (www.csgeb.gov.tr)

Bununla birlikte Arslan (2004)'ın bahsetmiş olduğu hükümlü ve engelli çalıştırma zorunluluğu hakkında 2008 yılında 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesinde yapılan değişiklikle, eski hükümlü ve terör mağdurları için işverenlere getirilmiş olan zorunlu istihdam kaldırılmış ve % 6 olan zorunlu çalıştırma oranı özel sektör için % 3'e indirilmiş, terör mağduru çalıştırma zorunluluğu ise tamamen kamu kurum ve kuruluşlarının sorumluluğuna bırakılmıştır. (İş Kanunu 4857/30)

Sonuç olarak yeni yapılan düzenlemelerle çalışma hayatından kaynaklanan kayıt dışı ekonominin önüne geçilmek için yeni adımlar atılmış olup, iş tanımının belirlenmesi, fazla mesai denetlemeleri gibi birçok konuda da yeni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

1.4.4. Sosyal Nedenler

Kayıt dışı ekonominin sosyal nedenlerinde genelde vergi ödemenin halkın bilinç ve bunu bir ahlak tarzı şekline getirip getirememesi durumu incelenecektir. Ülkenin her bölgesinin aynı oranda büyümemesi, nüfusun kontrolsüz artışı, çarpık kentleşme, denetimlerin yetersizliği kayıt dışı ekonomiye yol açan sosyal nedenler arasında sayılabilir (Selman,2007: 20).

Nüfusun hızlı artması ve şehirlere göç yaşanması sonucunda ortaya çıkan çarpık kentleşme, kayıt dışı yaşamı yasal olarak görme eğilimini arttırmaktadır. Kentlerde hazine arazisine gecekonduların yapılması, seçim dönemlerinde halka dağıtılan tapular, halkın iş ve ev sahibi olma duygusuyla köyden kente göçü arttırmıştır ve bu durum kentlerdeki emek fazlasını ortaya çıkarmıştır (DPT, 2001). Ortaya çıkan bu emek fazlası sonucunda kayıtlı çalışan firmalar tarafından istihdam edilemeyince kişiler kendilerine kayıt dışı başka iş yolları aramışlardır ve bu durumu meşru görmüşlerdir (DPT,2001).

Halkın gelir düzeyinin olduğu gibi eğitim düzeyi ve ahlaki düzeyinin de kayıt dışı ekonomiyi etkileyen nedenlerden olduğu söylenebilir. Ahlaki değerlerin ve eğitim sisteminin kayıt dışı ekonomi ile ilgisi, kişilerin kayıt dışı hareket etmeye ve özellikle yasa dışı – kayıt dışılığa teşvik etmesi ile ilgilidir (Önder, 1992:51). Devletin uyguladığı her vergi politikasının kusursuz ve denetiminin yeterli olduğunu düşünürsek, bireylerin yine de kayıt dışı ekonomiye kaymaları sadece ahlaki ve sosyal değerlere dayanarak açıklanabilir. Her şeyin tam denetimde olduğu varsayımı altında, eğitim düzeyleri ve aldıkları ahlaki değerlerin yüksek olduğu toplumlarda devlete inanç ve itaat daha fazladır. Vergi bilincinin gelişmesi eğitim düzeyinin artmasıyla mümkündür (Toptaş,1998: 50).

Sonuç olarak vatandaşların demografik özellikleri, etnik kökeni, göç olgusu, toplumun vergi algısı, kişilerin kişisel çıkarlarını devlet algısının üzerinde tutmaları kayıt dışılığa yol açan sosyal etmenlerden sayılabilmektedir.

1.4.5. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler

Teknolojik gelişmelerin kayıt dışı ekonomiye başlıca etkisi emek arzını arttırması ve iş talebi artan kişilerin kayıt dışı ekonomiye kayması şeklinde gözlenebilmektedir. Ayrıca gelişen global dünyada teknoloji internet üzerinden yapılan alışverişlerde, sosyal medyada, ticarete konu olmuş yazılımlarda da kendini ortaya koymaktadır (GİB,2009).

Gelişen teknoloji, internet aracılığıyla yapılan alışverişlerde sermaye mallarının ucuzlamasına ve dolayısıyla da piyasaya ilişkin kayıt dışı üretim yani evde üretimi kolay bir hale getirmiştir. (“Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, 2001: 20) Bu tür alışverişlerde vergisel belgelemenin olmayışı ya da satış yapan sitenin inisiyatifinde oluşu denetimleri zorlaştırmış ve kayıt dışılığını arttırmasında etkili olmuştur. Buradan hareket edilerek elektronik ticaretin artması, internet ortamında yapılan alışverişlerin canlı tutulmasına ve sonuç olarak da kayıt dışı ekonominin giderek artmasına yol açmaktadır (DPT, 1999:31 – 32).

1.4.6. Psikolojik Nedenler

Kayıt dışı ekonominin psikolojik nedenlerinden; bireylerin tamamen kendilerini özgür hissetme, işe yaradığını hissetme, kişisel gelir elde etme, hobi olarak yaptıklarını gelire dönüştürebilme arzularından doğan, kayıt dışı faaliyetlerden bir tatmin elde etme durumları anlaşılabilir, örneğin hobi edindirme kurslarına katılmış bir ev hanımının ürettiklerini çevresindeki insanlar aracılığıyla satması ve karşılığında para kazanması bir kayıt dışılıktır (Candan, 2007: 20).

Bireylerin psikolojik olarak kayıt dışı ekonomiye yönelmelerinin ana etmeni kişisel kazanç istekleridir. Vergi kaçırmanın cezasının düşüklüğü, denetimin yetersizliği, gelir dağılımının adaletsizliği, vergisel fırsat eşitliğinin yoksunluğu, toplanan vergilerin kesintilerindeki tutarsızlık, vergilerin harcamaları konusunda devletin mükellefleri ikna edememesi ve devlete inancın düşük olması bireyleri kayıt dışı ekonomiye itmektedir (Mavral, 2003:253).

Kayıt dışı ekonominin psikolojik nedenlerinden bir başkası da kişilerin psikolojik olarak bir kurala uymak konusunda diğer bireylerin davranışlarını gözlemlemeleridir. Eğer çoğunluk bir kurala uymuyorsa birey de o kurala uymamayı tercih eder (Yılmaz, 2006:98). Yani bir bireyin kayıt dışı ekonomiye uymasını sağlamak için öncelikle kayıt dışı ekonomiyle ilgili kamuoyunda oluşmuş olumsuz genel kanıların düzeltilmesi gerekmektedir (İlgin, 1999:33 – 34). Kayıt dışı faaliyetlerin abartılı bir şekilde olumlu lanse edilmesi toplumları kayıt dışı ekonomiye teşvik edebilir.

Sonuçta toplumun genelinin inanmadığı bir vergi sistemine bir tek bireyi inandırmak zordur. Bu açıdan bireylerin kayıt dışı ekonomiden kaçınmaları için öncelikle vergilerin kullanıldığı yerlerin olumlu olduğu algısının toplum üzerinde yaratılması gerekmektedir. Toplumsal psikolojik algının kayıtlı ekonomiyle ilgili olumlu yönde değişmesi kayıt dışı ekonominin azalmasına neden olacaktır.

1.5. KAYITDIŞI EKONOMİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonomi cümle anlamında olumsuz bir yapı içermektedir. Aslen doğru olmasına rağmen kayıt dışı ekonominin ülke yapısına hem olumlu hem de olumsuz etkisi bulunmaktadır. Bunları iki ayrı başlık halinde incelemekte fayda vardır.

1.5.1. Kayıt dışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonominin iyimser taraflarını gören kesim daha çok liberallerdir. Liberal ekonomistlerin savunduğu vergisiz ya da az vergili yaşamın yatırımların önünü açacağı teori burada devreye girmektedir. (Mavral, 2003:139) Kayıt dışı yani belgelendirilmemiş ekonominin, devlete ödenen payın da yatırımlara kaydığından ülkedeki üretimin dolayısıyla iş gücünün ve refah seviyesinin artacağı görüşüyle olumlu etkisi olduğunun savunulduğu bir durum söz konusu olmaktadır (Kıldış, 2000:1).

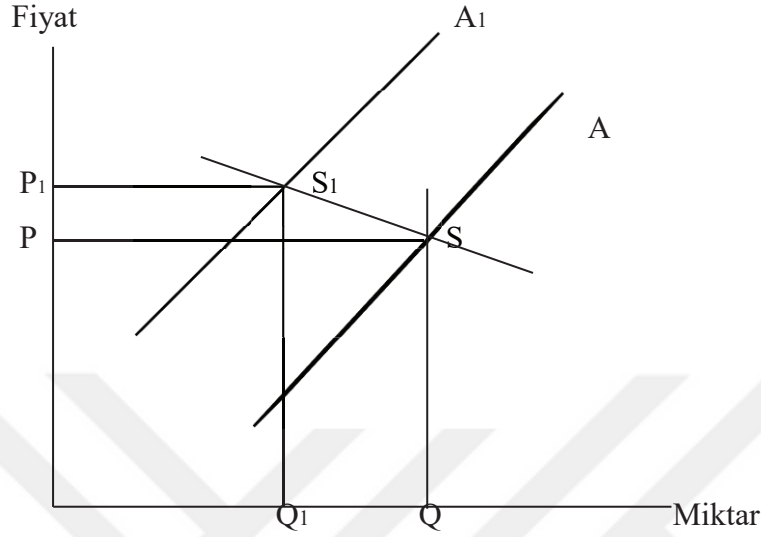
Burada vurgulanması gereken kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri kanıtlanmışken, olumlu etkileri sadece görüşlerden ibarettir. Bu görüşlerden bir tanesi Sarılı (2002) tarafından öne sürülmüştür. “Çeşitli nedenlerle kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak ekonomiye canlılık getirir ve rekabet gücünü artırır. Kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirler kayıtlı ekonomide yer alan mal ve hizmetlere talep yaratmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirlerin tüketim aşamasında kayıt altına alınma ihtimali söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, elde edilmesi aşamasında kayıt altına alınamayan gelirler harcanması aşamasında kayıt altına alınabilir” (Sarılı, 2002: 45).

Ülkede istihdam edilmesi zorlaşan niteliksiz, mavi yaka statüsündeki işçilerin kayıt dışı ekonomide istihdamları her zaman mümkündür. İşveren sigorta ve diğer masraflardan kaçınacak, işçi ise sigortaya ödenecek ücretin net ücretini azaltacağını bildiğinden parayı tam almak isteyecektir. Burada her iki tarafında kar sağladığı bir anlaşma söz konusudur (Işık ve Acar, 2003:130). Bu sayede şirketlerin maliyetleri düşürerek istihdama yer açabildikleri ve üretimi arttırdıkları göz önüne alınmalıdır. Bu durumda iş arayan kesimin azalması ve kayıt dışı şekilde istihdam sağlanması ülkedeki işsizliği ve yoksulluğu önleyebilir.

Kayıt dışı ekonominin olumlu taraflarını birkaç madde halinde özetlemek gerekirse aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

- a. “Kayıt dışı ekonomi bir bakıma kayıt dışı istihdam yarattığından işsizliği rakamlarda olmasa da engellemektedir. Yeni istihdam sahaları yaratmakta ve piyasadaki işsizliği azaltmaktadır.
- b. Ekonomik kriz ve durgunluk dönemlerinde enflasyonun arttığı ve bunun fiyatlara yansıdığı dönemlerde özellikle, kayıt dışı ekonomi halk için bir çıkış yoludur. Halk kayıt dışı ekonomiden kazandığı parayla geçimini sağlama yoluna gitmektedir.
- c. Vergi, fon vb. ek maliyetler mevcut olmadığı için mal ve hizmetlerin fiyatlarında ucuzlama görülebilecektir. Bu nedenle bu mallara olan talep artacak ve buna bağlı olarak arz da talebe ayak uydurulacağı düşünülürse milli gelirden artış olacaktır” (Yetim, 1999:14).

Yukarıdaki maddelerden de yola çıkarak kayıt dışı ekonominin üretim, fiyatlar genel seviyesi ve işsizlik üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Buradan vergi ödemelerine ayrılacak paranın üretimde kullanılmasının arz da artışa bunun da fiyatlarda düşüşe yol açacağını ve istihdam yaratarak işsizliği azaltan bir etken olduğunu vurgulayabiliriz.

Kaynak: İsmail Çiloğlu, “Kayıt dışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi”, **Hazine Dergisi**, Sayı:12, Ekim 1998

Şekil 2: Kayıt Dışı Ekonominin Fiyat ve Üretim Üzerindeki Etkileri

Şekil 2’de kayıt dışı ekonominin fiyat ve üretim üzerindeki etkileri incelenmektedir. Buna göre devletin kayıt dışı ekonomiye müdahalesinin olmadığı varsayımı altında denge noktası S noktası olacaktır. Müdahaleden sonra ise denge noktası S1 noktasında oluşacaktır. Q miktarındaki mala P1 fiyat düzeyini ödemek zorunda olan tüketiciyle, Q1 kadar malı P fiyat düzeyinde satmak varken müdahale ile üretimi düşen ve Q kadar malı P1 fiyat düzeyinde satmak zorunda kalan üretici devletin bu müdahalesinden etkilenmiştir. Şekle göre QQ1 kadar üretim düşüşü PP1 kadar fiyat artışı gerçekleşecektir. Üretim düşüşü ise hem kapasite kullanımının düşmesine hem de işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Fiyat yükselmesi ise sektörel dalgalanmalar yaratabilmektedir (Çiloğlu, 1998:83).

Kayıt dışı ekonomi kısa vadede olumlu etkiler yaratsa da uzun vadede ekonomiyi çıkmaza sürüklemektedir. Kayıt dışı ekonomi genelde kriz ve durgun ekonomi

durumlarında olumlu etki yaratmaktadır. Bu açıdan olumlu etkileri olmasına rağmen kayıt dışı ekonomi ülkelerde çözülmesi gereken bir sorundur.

1.5.2. Kayıt dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkilerinin başında şüphesiz ki vergilendirilmeyen kazanç gelmektedir. Vergi ödemeyen vatandaşların yükünün vergi ödeyen vatandaşların sırtına binmesi ekonomide sıkıntılara yol açmaktadır.

Devletin vergilendirme sistemi gelir adaletsizliğini önlemede yetersiz kalmaktadır (Yılmaz, 2006:167). Tüm bunlardan sonra kayıt dışı ekonominin varlığı da eklenince avantaj sağlayan kesimlerin vergi ödemeyerek daha büyük kazanç sağladığı ve gelir dağılımındaki eşitsizliği daha da çok arttırdığı söylenebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi bir ülkenin en önemli gelir kaynaklarından biri vergilerdir. Kamu harcamalarının finansmanı vergiler tarafından sağlandığı için devletin kaynakları etkin kullanabilmesi için öncelikle vergileri mükelleflerden düzenli bir şekilde alması gerekmektedir. Eğer ülkede kayıt dışı ekonomi söz konusuysa ya da vergi gelirleri devletin beklentilerinden düşük ise bu sefer kamu harcamalarının finansmanı için borçlanma yolu tercih edilecektir (Pehlivan, 2010: 59). Bir üretimle finanse edilmeden gerçekleştirilen borçlanma, faizleri yükseltecektir. Faizlerdeki artış yatırımları düşürerek hem milli geliri hem de yatırımların yarattığı istihdamı düşürecektir (Us, 2004:13). Genel olarak; bütçe açıklarının finansmanı borçlanma ile sağlanırsa artan faizler sebebiyle kamu borçlanma maliyetleri de artacak ve sonucunda da bütçe açıkları giderek artacağı söylenebilir.

Kayıt dışı ekonomi üretim yönünden incelenecek olursa, kayıt dışı üretim yapan bir firma ile kayıtlı üretim yapan firmanın arasında oluşan haksız rekabet oluşturduğu durumda, vergi ödemediği üretim yapıp ürününü daha ucuz fiyata satan bir üretici, vergi ödeyerek maliyetine üretim yapan ve normal fiyata satan bir üreticiye göre daha fazla kazanacaktır (Önder, 2001: 20). Vergi ödemeyerek elde ettiği kazancı üretimiyle de

arttırarak diğerk işiye karşı haksız kazanç elde edip aynı zamanda haksız bir piyasa ortamı oluşmasına neden olabilmektedir.

Kayıt dışı ekonomiyi istihdam yönünden inceleyecek olursak, her ne kadar kriz dönemlerinde işsizliğin azalmasına etki etse de, genel olarak çalışma şartlarının işçiler bakımından kötüleşmesiyle sonuçlanabilmektedir (Altuğ,1994:66). Sosyal güvenlik sisteminin olması iş görenler bakımından her türlü riskin azaltılması anlamına geldiğinden kayıt dışı istihdam çalışanlar ve onun sigortasından yararlananları sosyal risklere karşı savunmasız hale getirmektedir (Ülgen ve Öztürk, 2007:5). Dolayısıyla kayıt dışı istihdam alt gelir grubunun sosyal savunmasızlığını arttırarak sosyal adaleti de zedeleyici bir rol oynamaktadır denilebilir.

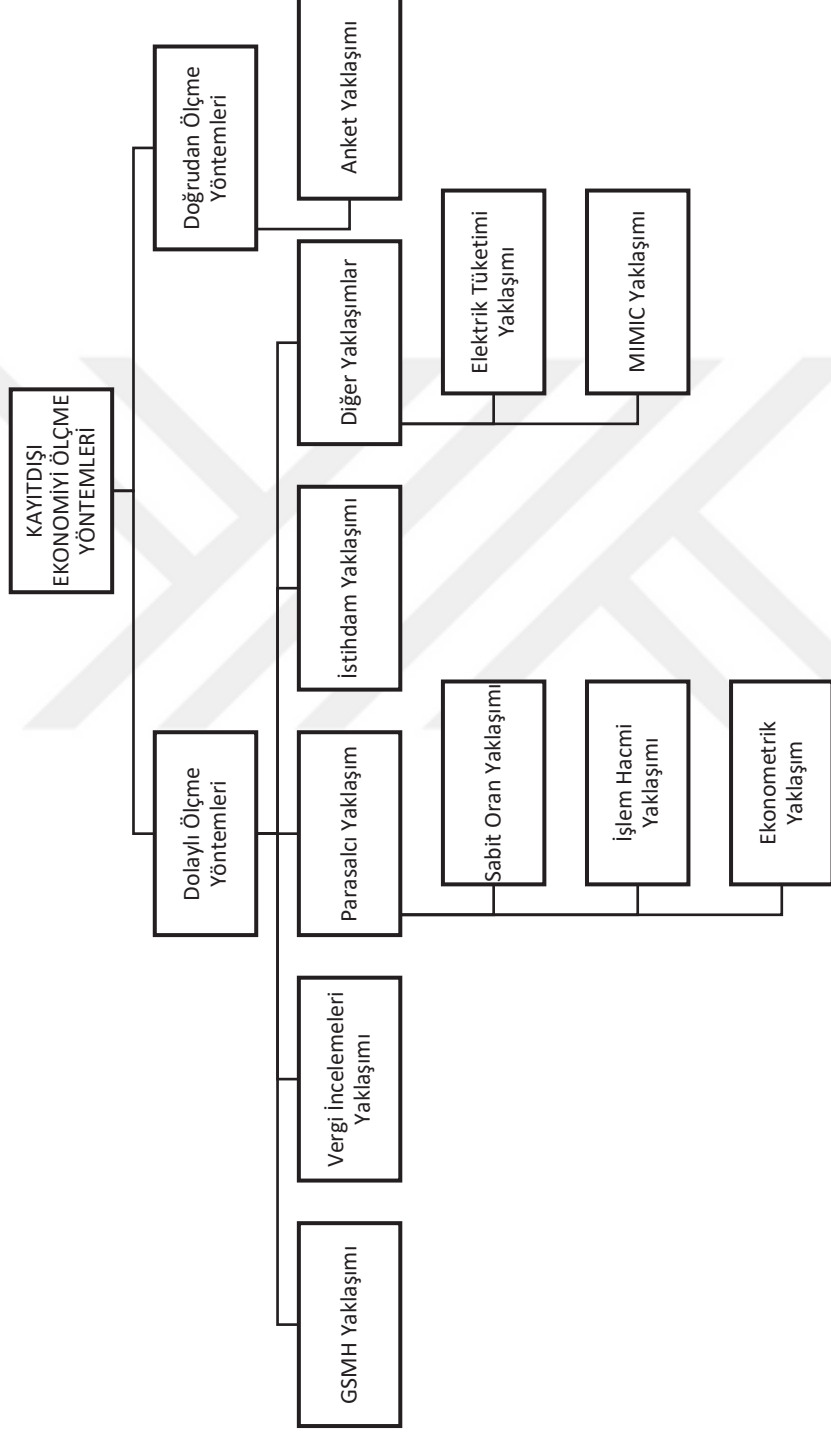
Kayıt dışı ekonominin işsizliğe yarattığı bu olumsuz etkilerin yanında sektörler ve işverenler açısından da büyük sorunlara yol açmaktadır. Daha önce de sektörel bazda incelediğimiz kayıt dışı ekonomide tarım ve hizmet sektöründeki kayıt dışılığın daha fazla olduğundan bahsedilmiştir. Bu sektörlerin çoğunlukla nakit paraya dayanması, çalışan işçilerin mevsimlik olması ya da bilinçsiz olması nedeniyle, işverenlerin yüksek vergi yüklerinden kaynaklı da kayıt dışılık oranı yüksektir (DPT, 2001:6). Kayıt dışılığın fazlalığı kayıt dışılığın ölçülmesinin zorluğuyla doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Bu açıdan incelendiğinde istatistiksel olarak kayıt dışı ekonomi ölçümleri bozucu etki yaratmaktadır. Gerek enflasyon oranları gerekse işsizlik rakamları gerçek değerlerini yansıtmayacağı için yapılacak istatistiki düzenlemelerde istenilen sonuca ulaşmak zor olacaktır (Altuğ, 1994:369).

Sonuç olarak kayıt dışı ekonominin hem işçi hem işveren cephesinde haksız bir rekabet doğurduğu, üretici tüketici açısından bir dengesizlik yarattığı, piyasa zayıflaması açısından da incelendiğinde genel olarak bir çok olumsuz etki yarattığı söylenebilir.

1.6. KAYITDIŞI EKONOMİYİ ÖLÇMEYE YÖNELİK YÖNTEMLER

Kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesi oldukça zordur. İŞ gücü arzının gelişiminin ölçülmesi, vergilendirilmemiş kazancın tahmini, ekonomiye katkısı olmayan üretimin tespitinin ölçülmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi yalnızca önleme çalışmaları için değil gerekli mali ve para politikalarının nasıl olması gerektiğini belirleyen kararlar için de önemlidir (Sugözü, 2008:138). Kayıt dışı ekonominin tespit edilmesi oldukça güçtür fakat bu konuda farklı ülkelerde farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar kesin olarak net rakamlar vermeseler de yaklaşımları ölçüm yapılması açısından oldukça yol kat edilmesini sağlamıştır.

Şekil 3'te gösterildiği gibi kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar doğrudan ölçme yöntemleri ve dolaylı ölçme yöntemleridir. Doğrudan ölçme yöntemi anket yaklaşımı ile tektir. Dolaylı ölçme yöntemleri ise kendi içinde beş yaklaşım içermektedir. Bunlar; GSMH yaklaşımı, vergi incelemeleri yaklaşımı, parasalcı yaklaşım, istihdam yaklaşımı ve diğer yaklaşımlardır. Parasalcı yaklaşım kendi içinde; sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım olmak üzere 3 ayrı başlık oluştururken, diğer yaklaşımlar ise elektrik tüketimi yaklaşımı ve MIMIC yaklaşımı olarak iki başlıkta incelenir (Sarılı, 2002: 35).

Şekil 3: Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

1.6.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

1.6.1.1. Anket Yöntemi

Anket yöntemi temelde kişilerin dürüstlüğüne dayanarak hazırlanmıştır. Burada kişilere direk olarak soru sorulup alınan cevaplara göre bir kayıt dışılık tahmini gerçekleştirilmeye çalışıldığından bu yöntem 'Anket Yöntemi' denilmektedir (Çetintaş ve Vergil, 2003:21).

Anket yöntemi, bireylerin gönüllü verdiği cevaplar ve vergilerin denetiminde edinilen bilgilerini derlemeye dayalı araştırmalar olduğundan mikro yaklaşım olarak da isimlendirilmektedir (Erkuş ve Karagöz, 2009:130). Kayıt dışı faaliyette bulunan vatandaşlar kayıt dışı faaliyetlerini bu yöntemde anlatmayacaklarına dayanarak bu yaklaşımın güvenilir olmasını beklemek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Doğrudan ölçme yöntemleri gerçek ekonomiyi yansıtmayacağından çok fazla kullanılmaması gereken bir yöntemdir (Temel vd, 1994: 11-12).

Anket yönteminde vergi kaçakçılığı yapan birinin dürüst cevap vermeyeceği herkes tarafından tahmin edilebilir bir durumdur. Anket yöntemi ayrıntılı bilgi edinilmesini sağlasa da bünyesinde birtakım güçlükler bulundurmakta olup, bu güçlükleri aşağıdaki maddelerde sıralanmaktadır.

- a. Verileri elde etmek güçtür, aynı zamanda da maliyetlidir.
- b. Anket çalışmalarının belirli periyotlarla ve düzenli bir sistem içinde yapılması gerekmektedir. Bu verilerin karşılaştırılabilir olmasını kolaylaştırmaktadır. Fakat anketlerin belli bir periyotta olmaması net veriler almaya ve karşılaştırmaya olanak vermemektedir.
- c. Yapılan anket sonuçları için kullanılacak örneklem tabanlarının geniş ya da dar olması sorunu vardır. Eğer örneklem tabanı çok geniş olursa nüfus içindeki belli grupların diğerlerine göre daha fazla temsil edilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Şayet tam tersi olursa örneklem tabanı dar olursa sonuçların genişletilmesi sorunuyla karşı karşıya kalınması söz konusudur.

- d. Kayıt dışı ekonominin içinde bulunanlar genellikle içinde buldukları faaliyetin yasadışı olduğunu bildiklerinden bu konu hakkında konuşmak istemezler. Fakat kayıt dışı ekonomiye konu olan mal hakkında bir alışveriş söz konusu ise (ki bu genellikle seyyar satıcılar gibi vergi dışı olanlardır) alışveriş hakkında konuşmak isterler. Bu sebeple mal ve hizmet satanlarla yapılan anketler daha kolay sonuca ulaşmaktadırlar. Bu özellik, satıcılar hakkında ayrıntılı bilgi sağlama konusunda başarısız bir yöntemdir (Yılmaz, 2006:118).

Tüm bu bilgiler ışığında, sonuç olarak kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için anket yaklaşımı sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi açısından düşünüldüğünde pek tercih edilmesi önerilmeyen bir yaklaşımdır diyebiliriz.

1.6.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonominin açmış olduğu zararın tespit edilebilmesi için, kayıt dışılık yaşandıktan sonra ölçülmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi için genel olarak kullanılan, dolaylı ölçme yöntemleri, belli başlı yöntemleri içinde barındıran yöntemlerin genel bir ifadesi olarak düşünülebilir.

Bir kişi vergi kaçırdığında bunun ekonomiye yansımaları ölçülerek geliştirilmiş bir yöntemdir (İlgin, 2002:146). Bir nevi iz takip etmeye benzediği söylenebilir. Bu açıdan bakılacak olursa dolaylı ölçme yöntemleri kendi içinde dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar GSMH yaklaşımı, vergi incelemeleriyle ölçme yaklaşımı, istihdam yaklaşımı ve parasalci yaklaşımdır (Işık ve Acar, 2003:122).

1.6.2.1. GSMH Yaklaşımı

Gayri Safi Milli Hasıla hesaplanırken üretim, tüketim ve harcama yöntemleri kullanılabilir. Bu üç yöntem de kullanıldığında aynı sonuçları vermesi beklenmektedir (Işık ve Acar, 2003: 124). Kayıt dışı ekonominin yaşandığı durumlarda

ise kayıt dışılığı ortaya çıkararak üretim ve tüketim yöntemiyle hesaplanmış rakamların düşük, harcama yönteminin yüksek çıkmasıdır (Sarılı, 2002:138).

Ancak söz konusu farkın istatistikçiler tarafından istatistiki hata olarak giderilmesi GSMH yöntemine göre sağlıklı bir kayıt dışı rakamına ulaşmayı engellemektedir. Ülke parasının yabancı paralara göre düşük olduğu ülkelerde bireyler tasarruflarını altın ve dövize yaptıklarından GSMH yaklaşımının kayıt dışı ekonomiyi ölçmede güvenilir bir yol olmadığı düşünülmektedir (Akalin ve Kesikoğlu, 2007:75).

Gelir ve harcama yöntemleri arasındaki uyumsuzluğa dayanan bu yöntem genel olarak yatırımları ve tasarrufları göz ardı ettiği için kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmede sağlıklı bir sonuç vermeyeceği tahmin edilmektedir (Temel vs,1994: 14)

1.6.2.2. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı

Vergi incelemeleri yöntemi ise daha önceden beyan edilen vergiler hesaplanarak beyan edilmemiş vergilerin ayırt edilmesi ile ölçülmektedir. Mükelleflerin vergilerinin beyan edilmeyen gelirleri hesaplanarak farkının ortaya konulduğu yöntemdir (Us, 2006:17). Bu yöntemde vergiler gelir beyanına dayandırılarak hesaplandığı için kayıt dışı olarak vergilendirilmeyen gelirler hesaplanmaktadır (Sarılı, 2002:36).

Kayıt dışı ekonomi ölçümlerinden ziyade vergilendirilmemiş ekonomik faaliyetleri büyük oranda ölçmeye yarayan bu yöntemde beyan edilen vergi ile tespit edilen vergi arasındaki farklar esas alınmaktadır (Ilgın,1999: 65). Vergi incelemeleri beyan ve şikâyet sistemine dayalı olduğu için sadece belli mükellefler incelenip genele yayılması gibi bir durum söz konusu olduğundan; gelir vergisi, motorlu taşıtlar vergisi gibi birçok vergide beyan dışı bırakılma imkânı bulunmamaktadır (Tecim, 2008:34). Bu nedenle birkaç vergi türü göz önüne alınarak vergi kaybının var olduğunu söylemek hata olabilir. Burada Maliye Bakanlığı'nın inceleme sonuçlarında hangi vergi türünde daha çok kayıp meydana geldiğini ve bu vergi kayıplarının cezalarının ne kadar ödemeyle telafi edildiğini açıklamaları şeffaf bir ekonomi sistemi açısından daha uygun bir çözüm olacaktır (Kızılot ve Çomaklı, 2004).

1.6.2.3. İstihdam Yaklaşımı

İstihdam yaklaşımı yönteminde, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü nüfusun iş gücünde sivil arzın ve talebin süreç içerisinde gelişimine dayandırılmaktadır. Buna göre her zaman toplam iş gücüne katılımın sabit olduğu düşünülmektedir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003:30). Bu ifadeye dayanarak, eğer incelenen dönemde iş gücüne yapılan artış istihdam edilen emeğin oranından fazla ise ya işsizlik ya da kayıt dışı istihdam söz konusudur diyebiliriz.

Kayıt dışı ekonomiye yönelen bireyler, ülkede kayıt dışı bir istihdam oluşumuna neden olurlar, buna istinaden kayıt dışı ekonominin belirlenmesinde ziyade, ölçülmesinde istihdam düzeyinin bir belirleyici olduğu söylenebilir.

Ülkelerin toplam işgücüne katılımı ele alındığında, iş gücünün sabit bir değer olarak ortaya çıkması gerekmektedir. Ekonominin kayıtlı alanında gözlemlenen düşüş, ekonominin kayıt dışı alanına kaydığının bir göstergesidir. Contini (1981, 1982) ve Boca (1981) İtalya’da kayıt dışı ekonomiyi istihdam yaklaşımını kullanarak çalışmalarını yürütmüş, Amerika’da ise O’Neill (1983) tarafından benzer çalışma gerçekleştirilmiştir (Schneider ve Enste, 2000: 93). İstihdamın toplam nüfusa oranı ile iş gücü fazlasının toplam nüfusa oranının eş zamanlı hareketi kayıt dışı ekonomik faaliyetler gerçekleşmediğinde ortaya çıkar. Buradan hareketle, iş gücünün nüfusa oranı sabitken, istihdamın nüfusa oranı azalıyorsa kayıt dışı ekonominin varlığından söz edebiliriz. (Erkuş ve Karagöz, 2009: 132).

Türkiye’de 1980 sonrası kadınların eğitim ve iş hayatında etkinliği de artış göstermiştir. Bu da nüfus oranlarının sivil iş gücü üzerindeki etkisini değiştirmemekle birlikte istihdamın nüfusa oranını arttırmaktadır (Toptaş, 1998:14). Bu ifadeye göre; ikinci bir işte çalışanlar, yarı zamanlı çalışanlar, evde hazırlanıp el altından satılan ev hanımlarının ürettiği malzemeler bu yöntemde hesaplanamamaktadır. Bu yüzden göz ardı edilmektedir.

Çalışanların çalıştıkları kurumlar tarafından devlete (SGK’ya) bildirilmemesi, ya da kurumların çalıştırılmaması gereken kişileri çalıştırarak karşılıklı kazanç sağlaması,

örneğin yabancı (çalışma izni olmayan) işçiler, 12 yaş altı çocuk işçiler, SGK tarafından aylık bir ödeme aldığı halde ekstra gelir elde edenler kayıt dışı istihdamın yaratıcılarındandır diyebiliriz. (Tunç, 2007: 14).

Genel olarak kayıt dışı istihdam sayesinde toplam nüfusun iş gücüne katılımı artarsa, resmi rakamlara yansımamaktadır. Bu da kayıt dışı ekonomi hesaplanırken, iş gücünün yüksek olmasına neden olmaktadır ve bu nedenle bu yöntemle yapılan tahminler sağlıklı sonuçlar doğurmadığından çok fazla tercih edilen bir yöntem değildir yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

1.6.2.4. Parasalcı Yaklaşım

Bu yaklaşımın savunduğu görüşe göre, kayıt dışı ekonomi yaratılırken denetim mekanizmasından kaçınabilmek için genelde nakit para kullanılmaktadır (Derdiyok, 1993:55). Kayıt dışı ekonomiyi ölçebilmek için parasal istatistikler kullanılmakta ve parasal istatistikleri tespit edebilmek içinse üç ayrı yöntemle ihtiyaç duyarız. Bu yöntemler; sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşımdır.

1.6.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Sabit oran yaklaşımı yönteminde, ekonomi içerisinde kayıt dışılığın olmadığı bir dönem var olduğu varsayılarak, dolaşımda olan paranın mevduata olan oranının süreç içerisinde sabit kaldığı varsayımına dayandırılmaktadır (İlgin, 1999: 56).

Sabit oran yaklaşımında; piyasaların para hareketleri takip edilerek, ekonomi içerisinde kayıt dışı ekonominin payı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Genellikle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sıcak para ile döndüğü yani nakit akım içerisinde olduğu varsayılır. Bununla birlikte çek, senet gibi ödeme araçlarının kayıt dışı ekonominin bir aracı olmadığı varsayılır (Akalin ve Kesikoğlu, 2007:75). Burada önemle üzerinde durulması gereken noktanın ise kayıtlı ekonominin ölçümündeki bir gelişme, kayıt dışı ekonominin tahmininde bir artıştan çok azalışa neden olacaktır (Temel vd, 1999: 5-6).

İlk kez Cagan (1958) tarafından daha sonra Gutmann (1977) ve Feige (1989) tarafından geliştirilen sabit oran yaklaşımı, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde paranın dolaşım hızının aynı olduğunu varsaydığı için, kayıt dışı para miktarı gelir dolaşım hızıyla çarpılarak kayıt dışı ekonominin parasal hacminin hesaplanmasına dayanmaktadır (Gutmann, 1977: 29).

Sabit oran yaklaşımında kayıt dışı ekonomide her zaman nakit para kullanıldığının varsayılması genel olarak bu yaklaşımın en büyük eksikliği sayılmaktadır. Çünkü çek ve senet kullanımını göz ardı etmesi bu yaklaşımı hesaplamaların doğru sonuçlara ulaşmayacağı varsayımıyla karşı karşıya bırakmaktadır (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003:32).

1.6.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımında kayıt dışı ekonomi ölçülmeye çalışılırken Fisher'ın miktar teorisi kullanılmaktadır. Fisher'ın miktar teorisine göre, para arzı M, paranın dolaşım hızı V, fiyatlar genel seviyesi P ve işlem hacmi T olarak kodlanmıştır. Buna istinaden ülkede üretilen toplam hizmet ve malların piyasa değeri, paranın dolaşım hızı ile para arzının çarpımına eşittir.

$$MV=PT$$

Kayıt dışı ekonomi hesaplamasında Fisher denkleminin işlem hacmi yaklaşımı, milli gelire oranı yapılarak ortaya çıkan değişikliklerden ekonomideki kayıt dışılığı ortaya çıkartması ile bulunmaktadır (Işık ve Acar, 2003: 125).

Teoriye göre, paranın değeri, paranın ekonomideki miktarına bağlıdır. Nasıl bol olan malın değeri azalır, kıt olan malın değeri artarsa, aynı kural para içinde geçerlidir. Satın alınan mal ve hizmet miktarının sabit kaldığı varsayımı altında, para arzının artması yani para miktarının çoğalması fiyatları yükseltecektir. Fiyatların yükselmesine bağlı olarak da paranın değerinde düşüş gerçekleşecektir (Sarılı, 2002: 40).

Gayri safi milli hasıla ile işlem hacmi arasında var olan ilişki, uzun dönemde sabittir. Buradan özetle işlem hacminin milli gelire oranındaki değişimler gözlemlenerek

kayıt dışı ekonominin ne denli bŸyŸk olabileceğini ortaya çıkarmaya çalışan yaklaşımdır diyebiliriz.

1.6.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşımda; kayıt dışı ekonominin ŐlŸlmesi bir takım belirleyici faktŸrler esas alınarak tahmin edilen sonuçlar ve varsayımlara dayandırılmaktadır. Diğer parasalcı yaklaŐımlarda olduğu gibi burada da kayıt dışı ekonomide nakit para akımının kullanıldığı varsayılmaktadır. YŸksek vergi oranlarının olduğu bir ortamda bireylerin kayıt dışı ekonomiye yŸnelebileceđi varsayılmaktadır. Nakit para taleplerinde vergi alınan para seviyesi ile vergi alınmayan para seviyesi ayrı ayrı hesaplanmaktadır. İkiisi arasındaki fark kayıt dışı ekonominin bir gŸstergesi olarak kabul edilebilir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003:33). Bu yaklaşımı diğer yaklaŐımlardan ayıran Özelliği herhangi bir yılda kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayımına gerek duyulmamasıdır (Temel vd., 1994:23).

Ekonometrik yaklaşım, Tanzi (1983) tarafından 1979 yılında ilk defa uygulanmıŐ, 1980 yılında Ÿzerinde değişiklikler yapılmış ve 1983 yılında ABD’de uygulamaya alınmış olup birçok ekonometrik modelin ŐncŸsŸ niteliğinde olmuştur (Tanzi, 1983: 283-305).

Bu yaklaşımda sabit olarak varsayılan durum; kayıt dışı ekonominin yŸksek vergi oranlarına bağlı olduğu ve kişi ya da kurumların kayıt dıŐıllık yaratmak için nakit para dolaŐımını tercih ettikleridir. Nakit paranın dolaŐımını herhangi bir belgeye dayandırılmadığı takdirde kayıt dışı ekonomiye en açık yŸntemdir. Bu açıdan vergilendirilmesi de olanaksızdır (IŞık ve Acar, 2003: 126). Sadece geçmiŐ yıllardaki hesaplamalarına bakılarak ortaya çıkarılabilir ki bu durum da çok sağlıklı bir kayıt dışı ŐlŸm yaklaşımını değildir. Bu yaklaşımda kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi oranlarının aynı olduğu varsayımı Ÿzerinde durulmaktadır.

1.6.2.5. Diğer Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomi ölçülürken ana olarak ikiye ayırdığımız yöntemlerden dolaylı yöntemler içinde yer alan başka yöntemler de vardır. Bu yöntemler önceki başlıklarda belirttiğimiz yöntemler kadar sıklıkla kullanılsa da bu yöntemler de kullanılmaktadır. Diğer yaklaşımların eksik yönlerini tamamlamak amacıyla ortaya atılmış bu yöntemler hakkında da kısaca bilgi vermekte fayda var.

1.6.2.5.1. Elektrik Tüketimi Yaklaşımı

Elektrik tüketimi yaklaşımı; tüketilen elektrik miktarının ekonomik faaliyetlerle birebir ilişkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Elektrik tüketimi, inşaatlarda, fabrikalarda, kısacası üretimin ana merkezi sayılabilecek, emek girdisi sağlayan ve çıktılarıyla oranlanabilecek hammadde üretiminde çıktıyla doğru orantılıdır (Us, 2006:105). Bu nedenle ne kadar tüketim yapıldıysa o kadar da üretim yapılması daha önceki verilerin analizleriyle birlikte değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bu bakımdan tüketimin ekonomiye yansımadaki ufak bir azalma, tüketim aynı kaldığı takdirde kayıt dışı ekonomi konusunda açıklama gerektirilmesi gereken bir hususa dönüşecektir.

Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmek amacıyla elektrik tüketimi yaklaşımının uygulanması ile ilgili bir hatırlatma yapan Us (2006) çalışmasında elektrik tüketiminin kaçak olabileceğini göz önünde bulundurmamak gerektiğine ifade eder (Us, 2006:103).

1.6.2.5.2. MIMIC Yöntemi

MIMIC yöntemi açılım olarak; Multiple Indicators and Multiple Causes' tan gelmektedir. Yani çoklu göstergeler çoklu nedenler anlamındadır. Açıklamasından da

anlaşılacağı üzere bu bir ekonometrik modelin kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için uyarlanmış özel durumudur.

Bu yüzden bu yöntemi diğer bütün yönlerden ayıran en önemli özelliği, kayıt dışı ekonominin çok yönlü nedenlerini çok yönlü göstergelerini nispi ve eş zamanlı olarak analiz edebilmesidir (Savaşan, 2004:86). Bu yöntemin en önemli avantajı sonuçların istatistiki testlere tabi tutulmasına izin vermesidir. Bu noktada vergi ahlakı ve bürokratik yapılanma gibi değişkenlere ait verilerin eksik olması yöntemlerin güvenilirliğini azaltmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003:24).

Tüm bu kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri göz önüne alındığında görülmektedir ki hepsi tüm ülkelerde aynı sonuçları doğurmayabilir. Buna istinaden her ülkede farklı yöntemler denenerek ülke yapısına en uygun yöntem tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de de kayıt dışı ekonominin birçok araştırmacı tarafından farklı sonuçlar elde ettiği aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir (Yurdakul, 2008: 208).

Tablo 2’ye göre farklı araştırmacıların istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşım, vergi yaklaşımı, sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı, ekonometrik ve GSMH yaklaşımı tahmin yöntemlerini kullanarak kayıt dışı ekonominin GSMH’ya oranını hesaplamaya çalışmışlardır. Tablo 2’de 1993 yılını örnek alırsak parasalcı yaklaşım kullanılarak hesaplanan kayıt dışı ekonominin %12,9 iken, işlem hacmi yaklaşımı kullanılarak hesaplanan kayıt dışı ekonomi %8,5 olarak bulunmuştur. Bir başka örnekte ise 1984 yılında parasalcı yaklaşım kullanan Derdiyok ve Hakioğlu (1984) farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçmeye yönelik olarak yapılan tahminler sonucunda farklı sonuçlar elde edildiği için tahminlerin güvenilirliği tartışılmaktadır (Derdiyok, 1984: 56) (Hakioğlu, 1987:12).

Bu bölümde kayıt dışı ekonominin yasallığı, genel özellikleri, ortaya çıkış nedenleri, etkileri ve ölçme yöntemleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Kayıt dışı ekonomin tanımını, etkilerini ve nedenlerini bilmek bir sonraki bölümlerde ekonomin içerisinde ne kadarlık bir paya sahip olduğunu bulmak adına yapılmış bir başlangıçtır. Buradan yola çıkılarak, sonraki bölümde vergi kavramı üzerinde durulup, kayıt dışı

ekonominin yarattığı vergi kaybı hakkında bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybını oluşturan ana etmenler açıklanacaktır.

Tablo 2: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Ölçmeye Yönelik Olarak Yapılan Tahminler

ARAŞTIRMACILAR	TAHMİN YÖNTEMLERİ	YILI	KAYIT DIŞI EKONOMİ GSMH(%)
ALTUĞ	İstihdam Yaklaşımı	1992	35
DERDİYOK T.	Parasalcı Yaklaşım	1984	27,3
	Vergi Yaklaşımı	1991	40,4
HAKİOĞLU D.	Parasalcı Yaklaşım	1984	137,8
ILGIN Y.	Sabit Oran Yaklaşımı	2002	31-84
ÖZSOYLU A.F	GSMH Yaklaşımı	1990	7,5
	Parasalcı Yaklaşım	1993	12,9
	İşlem Hacmi Yaklaşımı	1993	8,5
KASNAKOĞLU	Parasalcı Yaklaşım	1990	9,3
TEMEL, ŞİMŞEK VE YAZICI	Vergi Yaklaşımı	1991	16,4
ÖĞÜNÇ, YILMAZ	Ekonometrik Yaklaşım	2000	15
AKALIN, KESİKOĞLU	Genişletilmiş Oran Yöntemi	2005	14-134

Kaynak: Funda Yurdakul (2008), “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63 – 4, s.208

İKİNCİ BÖLÜM

VERGİ KAYBI VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde kayıt dışı ekonominin, vergi kaybı ile ilişkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla; vergi kavramı gözden geçirilerek, vergilemenin amacı, ekonomideki yeri, yasal durumu incelenecektir. Bu incelemeler ile birlikte Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybını oluşturan makroekonomik, mali, sosyal ve siyasal nedenler üzerinde durulacaktır. Vergi denetiminin kayıt dışı ekonomiyi ve vergi kaybını önlemedeki etkinliği konusunda bilgiler verilecektir.

2.1. VERGİ KAVRAMI

Gelişen ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde devletin, halkın sosyal ve ekonomik olarak adaletini sağlayabilmek, kamu harcamalarını finanse edebilmek için kamu gelirlerine ihtiyaç duymaktadır (Uluatam ve Methibay, 1999:4). Genel olarak diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kamu gelirlerinin büyük bir kısmını ise vergiler oluşturmaktadır.

Vergiler, devlet ya da devlet tarafından yetkilendirilmiş kurumlar tarafından, kişi ve kurumlardan, kanunlara dayandırılarak, ödenmesi zorunlu ve karşılıksız olarak alınan iktisadi değerlerdir (Yılmaz, 1996:4). Bu tanıma dayanarak vergilendirme, devlet ve kişi ya da kurumlar arasında bir borçlu alacaklı ilişkisi doğurmaktadır denilebilir. Buradan yola çıkılarak vergiyi oluşturan unsurlardan aşağıdaki maddeler yardımıyla söz edebiliriz.

- a. Egemen bir kurum tarafından alındığı için, egemenlik gücüne dayanması
- b. Vergilerin kişi ya da kurumlara bizzat geri dönüşünün olmaması, bir karşılık beklenmeden ödenmesi,
- c. Yasalarla belirlenmiş çerçevede gerçek ve tüzel kişilerden alınması,

d. Zorunlu olması ve yaptırımlara dayanması (Biçer, 2006: 30).

Devlet tarafından vergilerin tercih edilmesinin en önemli sebebi şüphesiz diğer finansman araçlarına göre daha risksiz ve maliyeti düşük olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında devletin iktisadi ve sosyal hayata müdahale etmek için maliye politikası aracı olarak kullandığı söylenebilir. Tabii ki bu, vergiler zamanında ve düzenli bir şekilde toplandığı takdirde gerçekleşecek bir durumdur. Devlet vergilerini düzenli bir şekilde toplayamazsa kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ortaya çıkacaktır. Bu durum devletin otoritesini de sarsacak bir olaydır. Bu yüzden anayasal bir yükümlülükle sınırları belirlenmiştir. (Batirel, 1989: 10)

Anayasanın 73. maddesinde “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kurulu’na verilebilir.” (www.vhkm.org.tr) şeklinde vergi yükümlülüğü belirtilmiştir.

Bütün bu tanımlamalara göre vergiler devlet ve mükellefleri birebir karşı karşıya getiren bir durumdur denilebilir. Bu açıdan ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısına uygun olmayan vergilendirmeler, halkın gelir düzeyini dengesizleştirmekte, yoksul zengin arasındaki uçurumu arttırmakta ve halkı kayıt dışılığa itmektir. Örneğin her gelir grubundan aynı oranda alınan vergiler, üst düzey gelir grubunu sarsmazken alt düzey gelir grubunu sarstıkları için bu gruptakiler vergi ödemeyecekleri yolların arayışına girerler. Bu da kişileri vergilendirilmemiş kazançlara, ikincil bir piyasa yaratmaya itecektir (Yılmaz, 2006: 177).

Sonuç olarak vergi sistemlerinin adaletli ve düzenli bir mekanizmayla işlemeleri hem mükelleflerin devlete olan inancını arttıracak hem de vergi ödemekten kaçınmanın yollarını aramaya itmeyecektir. Buradan hareketle iyi bir vergi sistemi kayıt dışı ekonomiyi önlemenin başlıca yollarında biridir denilebilir. Vergiyi daha detaylı

inceleyebilmek ve önerilerde bulunabilmek için verginin amaçlarını incelemekte fayda vardır.

2.1.1. Verginin Amaçları

Vergiler daha önce de değindiğimiz gibi bir ülkenin finansmanında çok önemli bir gelir kaynağıdır. Fakat verginin tek amacı devlete finansman sağlamak değildir. Vergi oranlarının artırılıp azaltılmasında ekonomik dengelerin sağlandığı yadsınamaz bir gerçektir.

Alt başlıklarda açıklanacağı üzere vergilerin iki çeşit amacı vardır. Bunlar vergilerin kamu düzenini sağlayabilmek gibi mali amaçları olduğu kadar, ödemeler dengesini düzenlemek gibi ekonomik amaçları da mevcuttur.

2.1.1.1 Verginin Mali Amacı

Vergi sisteminin baştan beri belirttiğimiz en önemli amacı devlet finansmanı konumunda olmasıdır. Vergiler maliye politikası olması yönünden mali amaçlar içermektedir. Vergiler, mali amaçları göz önüne alındığında gelişmiş ülkelere oranla gelişmekte olan ülkeler için daha etkin bir yapıya ihtiyaç duyarlar. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin milli gelirdeki bir birimlik artışa paralel vergi gelirlerinde de bir birim artış sağlayabilecek pozitif gelir esnekliğine sahip olması gerekmektedir. (Turhan, 1998:33)

Bir ülkenin vergi sistemi, o ülkedeki devletin çağdaş bir yapılanması olup olmadığını gösteren bir ölçüt olarak görülmektedir. Çağdaş bir devlette, ekonomik yapılanması sağlam zeminde olan, enflasyonu kontrol altına alınmış istikrarlı ve ekonomik tedbirleri alınmış bir devlettir (Kırbaş, 1995:61). Buradan yola çıkarak gelişmiş ülkelerde mali ihtiyaçlara yönelik karşılanması gereken olağan dışı durumlar karşısında fon oluşturacak bir maliye politikası her zaman hali hazırda bulunmaktadır denilebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise vergilerde ülkenin gelir düzeyine bağlı bir yapı görülmektedir ve vergilerin yapısı; toplumun, tarımsal iş gücünün oranına, kentleşme

oranına, okur – yazar oranına, kişi başına gelirden meydana gelen gelire bağılı olarak değişmektedir (Heper, 1981:59).

Türkiye’de gelişmekte olan bir ÷lke olarak devletin vergi alırken özellikle kişiler arasında bazen objektif bazense sübjektif olması gerektiği söylenebilir. Devletin vergi tutumu kişilerin vergi ahlakını, gelir düzeyinin adaletli dağılımını ve kişi başına düşen gelir dağılımını etkileyen önemli bir durumdur (Aydemir, 1995:223). Yani buradan hareketle devletin vergi düzeni halkın vergi tutumunu belirlediği kadar halkın durumu da vergileri etkilemektedir diyebiliriz.

Kamu harcamalarını karşılayabilmek için devletin tarafsızlığını ortaya koyan, vergi yükümlülerinin yatırım, tüketim, tasarruf gibi kararlarını etkilemeyen, sapmalara sebebiyet vermeyen vergilerin tarafsız olduğu koşullar altında verginin tek bir amacı vardır o da kamu giderlerini karşılamaktır (Aksoy, 1998:171).

Özetle kamu harcamalarını karşılamak üzere her mükelleften gelir durumuna göre, piyasa mekanizmalarını bozmadan, mükellefler arasında rekabet eşitsizliği yaratmadan milli gelire paralel olarak devamlılığı sağlanacak şekilde vergi geliri sağlamak verginin mali amacını oluşturmaktadır.

2.1.1.2 Verginin Ekonomik Amacı

Verginin ekonomik amacı; maliye politikasını kullanırken ihtiyacı olan mali amaca yardımcı olarak da kullanılan bir amaçtır (Heper, 1981:59). Vergi politikası kullanılmadan oluşturulmuş para ve harcama politikalarının etkinliği çok sağlıklı olmayabilir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde vergiler, devletin yatırımları, üretimleri ve tasarrufları teşvik etmek için kullanılır. Ayrıca ekonomide ödemeler dengesinin düzenlenmesinde ve istikrar sağlamada en önemli araçtır (Aksoy, 1998: 171).

Devlet vergisel önlemler olarak iktisadi büyümeyi etkileme ve geliştirme yetkisine sahiptir (Turhan, 1998: 37). Buna göre vergilerin ekonomik amaçları göz önüne alındığında iktisadi büyümenin gerçekleşmesi şüphesiz ki hemen hemen bütün

ekonomiler için temel hedeflerden biridir. İktisadi büyümenin gerçekleşmesi için ülkede vergi politikalarının önemli olduğu yorumu yapılabilir.

İktisadi büyümede olduğu kadar gelir dağılımında da vergiler büyük öneme sahiptir. Vergiler doğru kullanıldığında ülke ekonomisinde gelir dağılımını dengeleyici etki yaratmaktadır. Bu durum için bir nevi geliri yeniden dağıtmak yorumu yapılabilir. Ekonomik istikrarın sağlanması halkın refah düzeyine ulaşması, mükelleflerin adil gelir dağılımına inanması adil bir vergi sisteminden geçmektedir (Aksoy, 1998:174). Fakat burada ekonominin bütün yükünün vergiye aktarılması söz konusu değildir. Yapılan yatırımlar, kişilerin vergisel tutumları, siyasal iktidarın davranışları da ekonomik istikrarı ve vergilemenin gücünü etkileyen unsurlar olarak sayılabilir (Turhan, 1982:43-45).

Vergilerin yatırımlara olan etkisini daha çok özel sektör üzerinde görmek mümkündür. Şöyle ki işletmeler yatırım yaparken hangi bölgelerin vergisel açıdan daha cazip olup olmadığına bakarlar. Bu inceleme sonrası devletin desteklediği, vergi indirimleri yaptığı ya da muaf tuttuğu alanlarda yatırım yapmaya gayret gösterirler. Sektörel ve bölgesel bazda vergi avantajlarının yoğun olduğu yere göre yatırım yapmaya yatkın davranış sergilerler (Kırbaş, 1991). Vergisel yönü hesaplanan her yatırım işletme sahibine daha çok kar sağlayacak ve sağlanan karla işletme daha çok yatırıma yönelebilecektir. Vergilerin arttırılması kararı bu açıdan olumsuz değerlendirilen, yatırımları olumsuz etkileyen durumlar olarak yorumlanabilir. Bu yüzden yatırımların olumsuz etkilenmesi ekonomik gelişmeyi yavaşlatacak bir neden olarak görülebilir (Kırbaş, 1995: 62).

Sonuçta kayıt dışı ekonomiyi önleyebilmek ve vergi erozyonunun önüne geçebilmek ve aynı zamanda da iktisadi büyümeyi sağlayabilmek, yatırımları teşvik edebilmek için vergilerin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Vergilerin yatırımları teşvik edecek şekilde düzenlenmesinin yanı sıra devlet politikası olarak gider vergilerinin tüketimi kısarak tasarrufları teşvik etmesi gerekmektedir. Vergi oranlarının düşürülmesi kişilerin ve kurumların daha fazla tasarruf yaparak bunu ekonomiye kazandırmalarıyla uzun vadede daha akılcı bir yol olacaktır. Kişiler ve kurumlar tasarruflarını yatırıma dönüştürerek ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlayacaklardır. Tüm bu vergi

politikaları ve amaçları dâhilinde vergi kaybının ülke ekonomisinin ödemeler dengesini bozduğu, gelir dağılımını adaletsizleştirdiği, devlete inancı azalttığı ve mükelleflere kayıt dışı ekonomiyi cazip hale getiren bir unsur olduğu söylenebilir.

2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI

Vergi yükümlülerinin, vergiyi oluşturan durumlar meydana gelirken vergi dairelerine bu durumları bildirmemeleri ya da eksik bildirmeleri halinde ortaya çıkan olaya vergi kaybı denilmektedir (Kırbaş, 1998: 176)

Mükelleflerin bireysel ya da toplumsal olarak hareket ettiği, vergi düzenleyiciye karşı bir baskı oluŐturarak vergi kanunlarının deĐiŐmesini istemek, hukuki boşluklardan yararlanarak daha az vergi ödemek, direk olarak vergi ödememek ve ekonomik krizlerin yarattığı vergi kayıp ve kaçaklarını görmek mümkündür (Çomaklı, 2008:54). Yani vergi kayıp ve kaçakları mükelleflerin bir çeşit vergiye karşı durma davranıŐlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta olduğu söylenebilir.

Vergi yükünden kurtulmak isteyen vatandaşlar çeşitli yollarla kayıt dışı ekonomi yaratmaktadırlar. Kişiler bunu her zaman bilinçli olarak yapmayabilir. Örneğin, evin bütçesine katkı sağlamak için eŐine ve çocuklarına kazak ören bir kadın, komŐunun arabasıyla her sabah işe giden bir adam bunları kayıt dışı ekonomi oluşturmak için yapmazlar. Fakat çarŐıdan fiş karşılığı alınmamıŐ bir kazak, otobüse bilet karşılığı binmemiŐ bir kişi kendi içinde vergilendirilmediği dolayısıyla ülke ekonomisinde bir çeşit vergi kaybı oluşturmaktadır.

Vergi konusunda kamuoyunda oluşmuş belli algılar vardır. Bunlar genelde kayıt dışı ekonomiyi yaratan unsurların vergi kaçakçıları olduğu yönünde olsa da vergi kayıpları sadece vergi kaçakçılığından kaynaklanmaz ya da kayıt dışı ekonominin varlığından doğmaz (Batirel, 1989:14).

Vergi yönetimindeki etkinsizliklerin yarattığı vergi kaybının devlet gelirlerini etkilemeleri üzerinde de aktif rolleri vardır. Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı farklı

kavramlar olsa da ortak özellikleri devletin gelirlerine zarar verici etkide olmasıdır. Devlet gelirlerini olumsuz etkilemeleri, ekonomik öngörülerde ve dolayısıyla uygulanacak politikalarda sapmalar meydana getireceklerdir (Edizdoğan, 1978: 124). Bu nedenle aynı çatıda incelenmeleri yararlı sonuçlar doğuracaktır diyebiliriz.

Tablo 3’de belirtildiği üzere kayıtlı ekonomide oluşan vergi kaybını oluşturan alt başlıklar bulunmaktadır. Kayıtlı ekonomi içinde beyan edilmeyen, eksik beyan edilen vergilerin oluşturduğu vergi kaybını, vergi imtiyazlarının yarattığı ve yasal boşluklardan oluşan vergi kaybıyla toplayarak kayıtlı ekonomideki vergi kaybına erişiyoruz. Bunun yanında milli gelir hesaplarına dahil edilmeyen ekonomik faaliyetler ve yasal olmayan ekonomik faaliyetlerin oluşturduğu vergi kaybının toplamı ile de kayıt dışı ekonomideki vergi kaybını buluyoruz. Bu elde ettiğimiz iki veriyi, kayıtlı ekonomide oluşan vergi kaybı ve kayıt dışı ekonomide oluşan vergi kaybını topladığımızda ise toplam vergi dışı piyasa ekonomisini oluşturmuş oluyoruz.

Tablo 3: Vergi Dışı Piyasa Ekonomisinde Vergi Kaybının Hesaplanması

A.KAYITLI EKONOMİDE VERGİ KAYBI	B. KAYIT DIŞI EKONOMİDE VERGİ KAYBI
<p>1. Kayıtlı ekonomide beyan dışı ekonomik faaliyetler dolayısıyla ortaya çıkan vergi kaybı</p> <p>2. Kayıtlı ekonomide eksik beyan edilen vergiye tabi gelir, servet ve harcama dolayısıyla ortaya çıkan vergi kaybı</p> <p>3. Kayıtlı ekonomide sağlanan “vergi imtiyazları” dolayısıyla ortaya çıkan vergi kaybı</p> <p>3.1. Vergi istisnaları</p> <p>3.2. Vergi muafiyetleri</p> <p>3.3. Götürü vergileme</p> <p>3.4. Emek gelirleri lehine özel indirim</p> <p>3.5. Diğer türde imtiyazlar</p> <p>4. Kayıtlı ekonomide yasal boşluklardan yararlanmak suretiyle vergi ödememe ya da eksik ödeme</p>	<p>1. Milli gelir hesaplarına dahil edilmeyen/edilemeyen yasal ekonomik faaliyetler dolayısıyla vergi kaybı</p> <p>1.1. Beyan dışı yasal ekonomik faaliyetler dolayısıyla vergi kaybı</p> <p>1.2. Eksik beyan edilen vergiye tabi gelir, servet ve harcama dolayısıyla vergi kaybı</p> <p>2. Yasal olmayan ekonomik faaliyetler dolayısıyla vergi kaybı</p>
A+B=VERGİ DIŞI PİYASA EKONOMİSİNDE TOPLAM VERGİ KAYBI	A+B=VERGİ DIŞI PİYASA EKONOMİSİNDE TOPLAM VERGİ KAYBI

Kaynak: Can Aktan, *Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi, Vergileme Ekonomisi v Vergileme Psikolojisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Şubat 2006, s.208

Genel olarak toparlamak gerekirse; kayıt dışı ekonomi kayıtlı ekonominin dışında kalan ekonominin büyüklüğüdür. Toplam vergi dışı piyasa ekonomisini de yani vergi kaybını yaratan durumu da ekonomik ve hukuki açıdan olmak üzere iki şekilde inceleyerek genişletmekte fayda vardır.

2.2.1. Ekonomik Anlamda Vergi Kaybı

Vergi kaybını ekonomik anlamda incelemek istediğimizde, tüm ekonomik veriler gibi önce etki alanlarını gözden geçirmek gerekir. Vergi kaybı mikro etki alanı içerisinde; vergi kaybının incelendiği ülkenin vergi ahlakı, vergi oranlarının yüksekliği, mükelleflerin ödeme güçleri dengesi gibi etmenler üzerinde dururken, makro açıdan bakıldığında gelir dağılımı, istihdam oranları, enflasyon oranları ve ekonomik büyüme gibi etmenler göze çarpmakta ve tüm bu etmenlerin üzerinde oldukça geniş bir etki yarattığını görülmektedir (Çomaklı, 2007:62).

Ekonomik anlamda vergi kaybı, potansiyel hesaplanmış vergi hasılatı ile esas veri olarak vergi idarelerinin topladığı vergi hasılatı arasındaki farktır (Berksoy, 1984:82 – 83). Yani gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin kayıt altına alındığı bir dönem varsayılır. Bu dönemde toplam Gayri Safi Milli Hasıla'dan yararlanarak tüm yasaların etkin kullanıldığı varsayımı altında potansiyel bir vergi hasılatı hesaplanır.

Vergi kaybını oluşturan ana etmen şüphesiz vergi mükelleflerinin davranışlarıdır. Vergi mükelleflerinin vergilemeye karşı aldığı tavır vergi kaçakçılığı ya da vergiden kaçınma olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da ekonomik anlamda vergi kaybını ikiye ayırarak incelemek gerekliliğini doğurmaktadır.

2.2.1.1. Vergi Kaçakçılığı

Vergi kaçakçılığının evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Çünkü her ülkenin kendi vergi kavramları vergi kaçakçılığı sayılmaktadır. Türkiye'de de çeşitli araştırmacılar vergi kaçığının tanımını yapmışlardır.

Vergi kaçakçılığı; yasal olarak kayıtlara geçirilmesi, belgelendirilmesi zorunlu olduğu halde bireyin kendi iradesiyle kayıt dışı olarak bırakılan her türlü işlem ve olaylardan doğan vergi kayıplarıdır (Acar ve Aydın, 2011:156). Buradan yola çıkılarak hiç vergi vermemek ya da vergileri eksik vermek bireyin kendi iradesiyle yaratmış olduğu kayıt dışılık meydana getirmektedir.

Vergilerin yasal olup olmamasını, o ülkedeki sosyoekonomik algının belirlemesi gibi ülke vatandaşlarının da vergiye bakış açılarını daha önce oluşmuş genel kanılar belirleyebilir. Bu açıdan bakıldığında vergi kaçakçılığını psikolojik yönleriyle de incelemekte fayda vardır. Vergi kaçırmak, geleneksel ve ahlaki durumlar sabit iken, bireyin ya vergi kaçırmanın vermiş olduğu risklerden doğan heyecan hoşuna gitmektedir ya da vergi kaçırmak kişisel kazanç sağlamak açısından çekici gelmektedir (Aydın, 2003:21).

Vergi kaçakçılığını sadece yasaların dışına çıkmak ya da mükelleflerin psikolojik davranışlarıyla açıklamak eksik bir şekillendirme olacaktır. Bunların yanı sıra vergiye tabi olması gereken herhangi bir unsurun vergi idaresinin bilgisi dışına çıkarılması, faturasız ürün satılması, üretilen malın daha öncekilere göre eksik çıkması, gelirin düşük beyan edilmesi, servetin kayda geçirilmeden evde muhafaza edilecek şekilde tutulması gibi vergi kaybına sebep olacak vergi kaçakçılığı şekilleri arasında gösterilebilir (Dikeç, 2005: 17).

Vergi kaçakçılığı genel olarak vergilerin yüksekliğinden kaçınmak için üretilmiş bir alternatif görünümü sergilemektedir. Bu bağlamda vergi politikalarının eksikliği göz önüne alınarak vergi kaçakçılığına nasıl etki ettiği incelenmektedir. Vergi kaçakçılığını oluşturan başlıca eksiklikler (Bulutoğlu, 1978:17):

- Kaynakta vergi kesme; işverenin işçiyi sigorta yapıp sonra denetim ve faal olmayan vergi idarelerinden dolayı, ödediği sigorta ücretini masraf göstererek gelir vergisinden düşürtürme şeklinde ortaya çıkar. Kişi ve kurumların devleti her zaman yanıltabileceği göz önünde bulundurularak her bakımdan denetimin etkinleştirilmesi gerekmektedir.

- Defter tutma ve işlemlerin işlenmesi; serbest mesleklerde, büyük, orta ve küçük ölçekli firmaların kendi aralarında anlaşarak yaptıkları satışları yüksek ya da düşük göstererek vergi idaresini yanıltarak kazanç sağlamak şeklinde oluşur.

- İdari faaliyetler; burada en önemli olay devletin piyasaya müdahalesi sonucunda ortaya çıkıyor olmasıdır. Devlet piyasaya müdahale ettiği taktirde serbest piyasada satılan malların karaborsa oluşturması, yüksek kar elde eden firmaların fazla vergi vermemek için karlarını gizleme yoluna gitmeleri, resmi fiyattan yüksek alınan malların düşük gösterilmesi ve en önemlisi rüşvet ödemeleri bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

- Hamiline yazılı hisseler ve tahviller; bilindiği gibi tüm gerçek kişilere yazılan çeklerden %20 oranında vergi kesintisi uygulanır. Fakat hamiline yazılan çeklerde kimlik bilinmediğinden elde ettikleri gelirleri bildirmekten kaçınabilirler. Vergi idareleri bu tür kaçaklıkları ortaya çıkarmakta tamamen güçsüzdür.

Yukarıda belirtilen maddeler tamamen devletin etkinsiz bir denetim mekanizması olmasından kaynaklı doğan vergi kayıpları olarak sayılmaktadır. Bir de kişilerin iradi istekleriyle vergi kaçırmalarından doğan vergi kayıpları vardır. Vergi kaçırmaya yönelik kullanılan çeşitli yollar bulunmaktadır. Bu yollar (Gündüz, 2005:25-29) aşağıdaki maddelerde sıralanmıştır.

- Vergi cennetlerinden geçirilen ithalat ve ihracat mallarının karlarının bir kısmının burada bırakılması

- Çok amaçlı kullanılabilen malların (benzinde ve boya sanayisinde kullanılan solvenin gibi maddelerin) esas amacı dışında amaçlar için getirilmesi ya da gerçek yeri gizlenmesi

- Yapılan ticari faaliyetlerin vergi indirimlerinden yararlanmak için kalkınma bölgelerinde gerçekleştiriliyormuş gibi gösterip gelişmiş ve kazancı daha çok sağlayacak vergi oranı yüksek bölgelerde gerçekleştirilmesi

- Serbest bölgelerde yapılan iktisadi, ticari ve teknik faaliyetlerin durumlarını aşacak şekilde başka bölgelere kaydırarak karın bir kısmını örtülü yollardan buralarda bırakılması

- Yurt dışı bağlantılı şirketlerde Türkiye'deki işlerle ilgisi açık olmayan, ispatlanamayan gider payları
- Transfer fiyatlaması yoluyla ilgili şirkete daha düşük ya da daha yüksek fiyattan mal alım satımının vergilerin düşük olduğu yerlerden geçerek buralarda oluşturulması
- İşlerin merkezi Türkiye olduğu halde, yurt dışında faaliyet gösteren bir şirketin Türkiye şubesiymiş gibi göstererek karın büyük kısmının yurt dışına oluşturulması
- İrtibat bürosu olduklarını belirterek çalışanların ücretleri gibi belgelendirilmesi gereken şeylerden muaf tutulmaları
- Sadece çiftçilere devlet tarafından destekleme sağlanmış olan gübre alımlarının, çiftçi alımıymış gibi alınıp sanayi malı olarak kullanılması
- Sermaye olarak girmesi gereken kredilerin borç olarak gösterilip kredinin faiz ve kur farkının gider olarak yansıtılması
- Option, future, swap gibi işlemlerin örtülü ve muvazaa şekilde yapılması
- Bazı mali durumlar kullanılarak zararın endeksenerek geciktirilmesi
- Tahvillerin hisse senediymiş gibi gösterilip dönem sonu hesaplamalarında vergilemenin ötelenmesi
- Fatura, fiş gibi belgelerin eksik düzenlenmesi
- Cari döneme ait hasılatın sonraki dönemin geliriymiş gibi aktarılması bir sonraki dönemde gösterilmesi
- Vergiye tabi olan işe başlamaların bildirimlerinin gecikmesi
- Envanter kayıtlarıyla oynanması
- Yurt içinden veya yurt dışından alınan dolaylı gelirlerin (promosyon vb) kaydedilmemesi
- Emlak alım satımlarında emlak ve eşdeğerinin değerinin altında gösterilerek vergiden düşürülmesi
- Vergiden muaf olmak için vakıf ve dernek adı altında maddi kazanç sağlayacak işler gerçekleştirilmesi

- Hayali, ölmüş, olmayan kişiler adına şirketler kurup bu şirketler üzerinden hayali ihracat gerçekleştirilmesi gibi yollar vergi kaçırmak için kullanılan ve en bilinen fakat yakalaması çok zor olan yollardır.

Özetle, vergi kaybının yaratan yasa dışı yolların tümü vergi kaçırma yöntemidir. Türkiye’de çok uzun yıllardır yaşanan, ölçülmesi zor olan kayıt dışına çıkmış, paralel ekonomi ilk bölümde belirttiğimiz yöntemlerden biriyle GSMH yöntemiyle hesaplanmaya çalışılmıştır. Vergilerin ödenmemesi, kayıt altına alınamayan kısmı istatistiki olarak üretilmediğinden kesin bilgiler vermek, toplam vergi kaçırma oranını ölçmek oldukça zordur.

2.2.1.2. Vergiden Kaçınma

Kişilerin kanunlara aykırı olmaksızın, vergi kaçırmak gibi niyetleri olmamasına rağmen vergiye karşı koymaları durumudur (Turhan, 1998: 236 – 237). Kişiler yasaların boşluğundan yararlanarak ya çok az vergi öder ya da hiç ödemez. Bu durumda kişiler vergi kaçakçısı olmamakla birlikte ülkede bir kayıt dışılık oluştururlar ve vergi matrahını azaltmak için kasıtlı olarak bir aldatma olmadan vergiden kurtulmak için bir arayışa girerler (Çataloluk, 2008: 213). Örneğin gelir vergisi sistemimizde kazancı yüksek olan mükellefler en yüksek oran olan %35 üzerinden vergi ödemek yerine kurumlar vergisi mükellefiyetiymiş gibi belgelendirip %20 oranında vergi ödeyerek vergiden kaçınmaktadırlar (Kıldış, 2007).

Mükelleflerin vergiden kaçınma yöntemleri ise şöyle seyretmektedir(www.neo-ekonomi.com).

- a. Verginin ertelenmesi; vergi aflarının çıkacağını duyum almış mükelleflerin vergilerini aften yararlanarak kapatmak istemelerinden kaynaklı yarattığı bir yöntemdir.
- b. Vergi borcunun zamanında ödenmemesi; vergi borcuna uygulanacak faiz, piyasa faiz oranından düşükse vergi borcu ertelenerek aradaki farktan kazanç sağlamak için yapılan yöntemdir.

- c. Vergi arbitrajı; farklı oran ve türlerine sahip vergiden yararlanarak avantaj sağlanabilir. Devletin kalkınmasına katkıda bulunulacak yatırımlar için devletin vergi indirimleri ve devlet teşviklerinden yararlanmak için kalkınma bölgelerine kayarak vergisel arbitraj sağlanabilir.

Sonuç olarak Türkiye’de vergi yükünün yüksek olduğu algısının yaygın olması kişileri doğrudan vergiden kaçınmaya itmektedir. Tüm bu kayıt dışılığı engellemek için sürekli yeni vergi reformları yapılsa da tam olarak önleyebilmek mümkün değildir. Yapılacak reformlarla birlikte Türkiye’de vergi kaçırmanın, devlete vergi ödememenin bir tür “uyanıklık” olduğu algısının değiştirilmesinde fayda vardır.

2.2.2. Hukuki Anlamda Vergi Kaybı

Vergi sisteminin piyasa ekonomisiyle uyum içinde olması gerekmektedir. Piyasa ekonomisini oluşturan mükelleflerin de vergilerini düzenli ödemeleri, gelir dağılımının adaletli dağılımı açısından vergilerin yaptırımları olması gerekir. Uygulamaların sağlıklı olması için vergilemeye sadece devlete finansman aracı olması açısından değil, ekonominin tümüne bir kaynak olarak bakmakta fayda vardır.

Hukuki anlamda vergi kaybı; gelir, servet veya harcamaların vergilendirilmesini öngörmüş yasaların dışında kalması sebebiyle devletin uğradığı zarardır (Karakoç, 2007:39 – 40). Bu nedenle vergilerin mükellefler tarafından ödenmemesi durumunda uygulanacak yaptırımların tanımını hukuk çerçevesinde incelemekte fayda vardır.

Bu bakımdan Vergi Usul Hukuku’nun 341. maddesi gereğince vergi kaybı tanımı şöyle yapılmaktadır: “Mükellefin veya sorumlunun vergilendirme ile ilgili ödevlerini zamanında yerine getirmemesi veya eksik yerine getirmesi yüzünden verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesini veya eksik tahakkuk ettirilmesini ifade eder.”(www.ismmmo.org)

Vergilendirme her ne kadar kanunlarla çevrelenmiş de olsa vergiden kaçınma durumları ortaya çıktığına göre bu durum vergi hukukunda boşluklar olduğunun bir göstergesidir. Vergilerin adaletsiz dağılımı, vergilerini ödemeyen vergi kaçakçılığı

yaratan mükelleflerin yüklerini vergilerini ödeyen mükelleflerin sırtına binmektedir. Kişinin beyanda bulunurken kendisi, ailesi, medeni durumu, geliri gibi bilgileri yanlış veya eksik bildirmesi de vergilerin eksik hesaplanmasına sebebiyet veriyorsa bu da vergi kaybı sayılabilir.

Şu anda Türkiye’de uygulanan temel vergi kanunları denetim mekanizmasının en önemli ayağı olan vergi idareleri tarafından tam kavranamamış ve bu durum vergi mükelleflerine de yansiyarak aralarında ikilemler oluşmasına sebebiyet vermiştir (Çomaklı, 2007:62). Çünkü vergi idarelerinin bazı vergi konularına farklı anlayış ve bakış açılarıyla yaklaştığı çok sayıda duruma rastlamak mümkündür. Vergi kanunlarında yaşanan her ikilem ve buna benzer durumlar, bunların uygulamalarının karmaşıklığı hukuki açıdan boşlukların çok olduğunu ve yoruma açık olduğunun bir göstergesidir. Hukuki boşluğun olduğu her alanda olduğu gibi vergisel alanda da her türlü kayıp ve kaçığa ortam hazırlamaktadır (Gümüş, 2003: 149).

Hukuki anlamda vergi kaybını toparlamak gerekirse; vergi yasaları gereği öngörölmüş gelir, servet ya da harcama vergilerinin ödenmemesi ya da eksik ödenmesi gibi durumlarda ortaya çıkan vergi kaybıdır. Vergiden kaçınma da bir tür vergi kaybı oluşturuyor olsa da yasalarca belirlenmiş kesin çizgileri olmadığından, yasalardaki boşluklardan yararlanılarak vergiden kaçınma durumu söz konusu olduğundan hukuki anlamda bir vergi kaybı doğurmuş sayılmamaktadır.

2.3. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBINI OLUŞTURAN ANA ETKENLER

Son yıllarda tüm dünyada etkisini daha fazla hissettiren kayıt dışı ekonomi kavramı Türkiye’de de önemli bir sorun haline almıştır. Bu sorun Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülke ekonomilerine göre daha büyük sorunlar yaratmaktadır. Bu açıdan gelişmekte olan ülkelerde, verimlilik, yatırımlar üzerindeki etkinlik ve buna benzer konularda kayıt dışı ekonominin önüne geçebilmek ve vergi sistemindeki sorunları

giderebilmek için öncelikle sorunların ne olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Daha sonra kayıt dışı ekonominin boyutlarının incelenmesi de işin içine alınarak hangi alanlarda daha çok kayıt dışılık olduğunun araştırılması şüphesiz daha faydalı bir sonuca ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutlarının büyük olduğu ve mücadeleye edilmeye çalışıldığı daha önce de belirtilmiştir. Devletlerin esas amacı kayıt dışı ekonomiyi ortadan kaldırma istekleridir. Kayıt dışı ekonomiyi vergilendirmeye kaydırarak kayıtlı ekonomi haline getirme gayreti içinde olmaktan daha çok kayıt dışı ekonomi ortadan kaldırılmak istenmektedir (Erimez, 1997:4). Bu bakımdan kayıt dışı ekonomi ile ilgili farkındalık ve ilk çalışmalar İkinci Dünya Savaşı’ndan çıkmış Almanya’ya işçi göçlerinin de yaşandığı 1950’li yıllara dayanır (Kırcı, 2006:4).

Bu tarihlerden itibaren Türkiye’de kronik enflasyonların oluşumu, artan vergi oranlarının halkın gelir düzeyini düşürmesi, ekonomik gelişmelerin sanayiye değil hizmet ve tarım sektörüne dayalı olarak ilerlemesi, ülkede yaşanan yolsuzluklar sonucu Türkiye’de kayıt dışı ekonomi varlığını arttırarak sürdürmüştür (Gümüş,2000: 63-70).

Özetle; geçen yıllar içinde kayıt dışı ekonominin kemikleşmiş bir yapı olduğunu ve tümüyle ortadan kaldırmanın imkânsız olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bireylerde yerleşmiş algının bile aşılması şu aşamada çok zor bir hal almıştır. Kayıt dışı ekonominin yapısını incelerken Türkiye’ye özgü bir yapı incelemek, çözüme giden yolu kolaylaştıracaktır. Bu bakımdan halkın vergi algısı, kayıt dışı istihdam, ekonomik faaliyetlerin yapısı, siyasi ve sosyal nedenler Türkiye için ayrı ayrı incelenecektir.

2.3.1. Makroekonomik Nedenler

Türkiye ekonomisini kayıt dışı ekonominin yarattığı vergi kaybını ortaya koymak açısından tarihsel bir süreç içinde inceleyecek olursak, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllarda savaştan çıkmış ve yeni bir yönetim şekline adapte olmaya çalışan halkı olan, ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiydi diyebiliriz. Sermayesi olmayan,

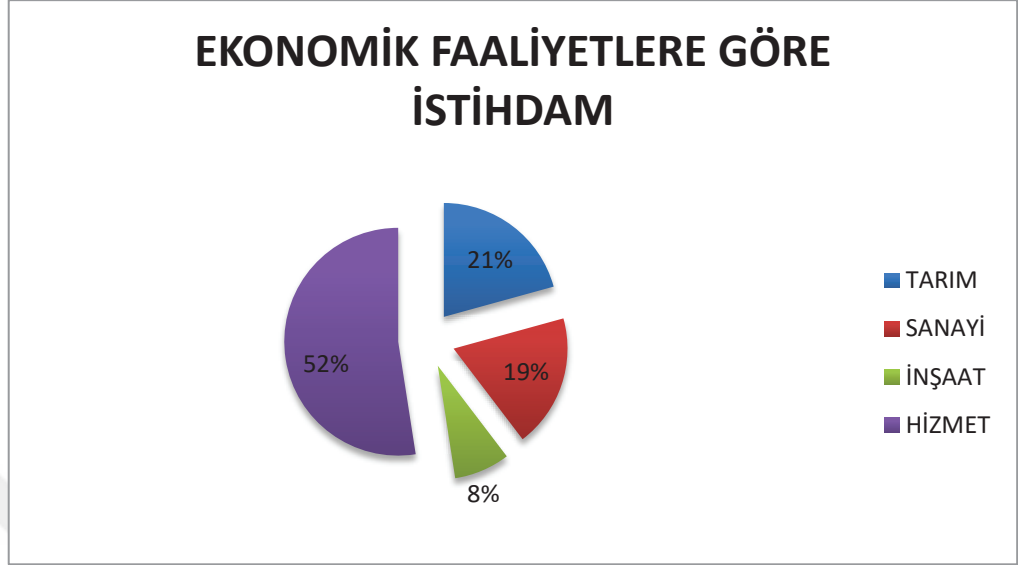
sanayiye yeni adımlar atmaya çalışan fakat gelişmekte olan bir ekonomik yapıya sahipti (Yılmaz, 2004:18).

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1980 yılına kadar hep aynı düzlemde devam eden ekonomi 1980 yılından sonra bir değişime uğramış, bu da kalkınma ve büyümenin ön koşulu olan sermaye birikiminin vergilere kaydırılması ve özel sektöre ağırlık verilmesi için ön plana çıkan vergi indirimleri ve hatta vergi aflarıyla birlikte yaşanmıştır (Toptaş, 1998:1). Vergilerin özel sektörü teşvik etmek amacıyla üst gelir grubundan daha az alınıp, üst gelirin sermayesini yatırıma dönüştürmesi sağlanmaya çalışılırken, alt gelir grubuna ve sabit gelire çalışan mükelleflere daha fazla vergi yükü binmiştir. Bu da halkın gelir dağılımını adaletsizleştirici bir durum ortaya çıkarmıştır (Aygen, 2003: 99).

Özel sektöre sermaye birikimi için sağlanan bu teşvikler, birtakım önlemlerin alınmasını geciktirmiş ve teşvikler zamanla özel sermayenin kayıt dışı ekonomiye kaymasını sağlamıştır. Sermaye birikimini sağlamak ve özellikle finans piyasalarının gelişmesini sağlayabilmek amacıyla, vergi idarelerinin kayıt dışı ekonomiyi önleyecek en önemli aracı olan servet beyanı 1984 yılında yasadan kaldırılmıştır (Aydemir,1995:50). Özel sektörün kişisel kazanç elde etme isteği kayıt dışı ekonomi yaratmak yönünden ekonomik faaliyetlere göre istihdam düzeylerini de etkilemiştir. Devlete daha az pay ödemek, daha küçük işletmelere bölünerek daha büyük karlar elde etmek özel sektör için daha cazip bir hale gelmiştir (Gökbunar, 1997: 301).

Sanayi ağırlıklı gelişen ekonomilerde kayıt dışı ekonominin payı hizmet ve tarıma dayalı gelişen ülkelere göre daha azdır. Bu da demek oluyor ki, Türkiye'nin sahip olduğu sektörel gelişmenin hizmet ve tarıma dayalı olmasından dolayı bir bakıma kayıt dışılığa izin veren bir yapıya sahip olmasıdır. Bireylerin kendilerine özgü bahçelerine ektikleri domatesleri yemeleri de bir kayıt dışı ekonomi oluşturmaktadır. Sanayiye dayalı bir üretim gerçekleştiren ülkelerde kayıt dışı ekonomi, denetlenebilirliği yönünden daha azdır. Bu bakımdan Türkiye hizmet sektörüne dayalı bir ekonomik sisteme sahip olduğundan kayıt dışı ekonominin ölçülebilirliği çok azdır. Buradan sonuç olarak hizmet ve tarıma dayalı sektörler kayıt dışılığa daha elverişli sektörlerdir diyebiliriz.

EKONOMİK FAALİYETLERE GÖRE İSTİHDAM

Kaynak: TÜİK, 2017, Kasım

Şekil 4: İstihdam Düzeyinin Sektörlere Göre Dağılımı

2017 yılı Ağustos döneminde istihdam edilenler ile ilgili Tük tarafından 2017 Kasım ayında yayınlanan raporda, istihdam edilen kişi sayısının bir önceki yıla göre 1.355.000 kişi artarak 28.828.000 kişiye yükseldiği, istihdam oranının %1,3 puanlık artış ile %48'e çıktığı bilgisi paylaşılmıştır. (www.tuik.gov.tr)

İstihdam edilenlerin sektörel olarak dağılımına bakıldığında %20,7'si tarım, %18,9'u sanayi, %7,9'u inşaat ve %52,4'ü ise hizmet sektöründe yer almaktadır. Şekil 4'te istihdam düzeyinin sektörlere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre, en çok istihdam %52'lik bir payla kayıt dışı ekonomiye en yakın sektör olan hizmet sektörü tarafından yapılmaktadır. Hizmet sektörünü yine kayıt dışı ekonomiye incelenmesinin zorluğu açısından büyük yatkinlik sağlayan tarım sektörü %20 ile takip etmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise ekonominin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde %72'lik kısmını kayıt dışılığa zemin hazırlayabilecek sektörlerin oluşturduğu görülmektedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi özel sektörü teşvik primleri, sabit gelire çalışan kişilere fazladan bir yük oluşturmaktadır. Bu durum halkın gelir dağılımını adaletsizleştirici bir sonuç doğurmaktadır ve sabit gelirli çalışanı da kayıt dışı ekonomi

yaratmaya itmektedir. Ekonomik gelir olarak düşük pay alan bireyler gelirlerini arttırmak için kayıt dışı istihdam yollarını tercih ederler (Kızılot ve Çomaklı,2004:133). Kayıt dışı istihdam, kişilerin çalıştırılırken sosyal sigortalar kurumu ya da devlet tarafından tespit edilemeyecek şekilde işveren tarafından istihdamına denir (Polat ve Çalışkan, 2001:47). Bireyler bazen yalnızca yan gelir elde etmek için ikinci bir işte çalışarak kayıt dışı istihdam yaratırlar bazen de nitelikleri itibariyle iş gücü piyasasına dahil olmayıp evde ürettiklerini el altından satarak kayıt dışı istihdama dahil olurlar. Kayıt dışı istihdam, devletin alması gereken geliri alamadığından devlete büyük zarar oluşturmaktadır. Kayıt dışı istihdamın mali açıdan devlete vermiş olduğu kayıp ve kaçaklar üç şekilde gözlemlenebilir:

- a. Sigortalının ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiçbir şekilde bildirilmemesi
 - İkinci bir işte çalışan işçilerin ikinci iş yerine ait çalışmalarının bildirilmemesi
 - Yaşlılık aylığı almasına rağmen sosyal güvenlik primine tabi olmadan çalışanlar
 - Yabancı kaçak işçiler
 - Dul ve yetim aylığı alanlardan kayıt dışı olarak çalışanlar
 - Deneme süresi iddiasıyla sigortasız çalıştırılanlar
 - Çocuk işçiler
- b. Sigortalının çalışmalarının ücret olarak eksik bildirilmesi
- c. Sigortalının çalışmasının gün olarak eksik bildirilmesi (DPT, 2001:43).

Kayıt dışı ekonomiye ve dolaylı da olsa kayıt dışı istihdama katkı sağlayan bir diğer makroekonomik etken ise ekonomik krizlerdir. Türkiye’de 1994 ve 2001’de peş peşe yaşanan ekonomik krizler kayıt dışı ekonominin daha da artmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde kendilerine iş bulamayan bireyler kendilerine kayıt dışı istihdamlarda iş yaratmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra krizde daha çok sarsılan küçük işletmeler de kayıtlı ekonomide verdikleri vergilerle gelirleri daha da

düştüğünden kayıt dışı üretime ve üretim maliyetlerini düşürmeye çalışmaktadırlar (Sarılı, 2002:43).

Özetle, kayıt dışı ekonominin yarattığı vergi kaybı makro ekonomik olarak, gelir dağılımından kaynaklı kayıt dışı istihdam, vergi indirimleri ve afları, ekonomik faaliyetlerin yatkınlığı ve son olarak da ekonomik krizlerin etkisi ile oluşmaktadır denilebilir.

2.3.2. Mali Nedenler

Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi oluşturan mali nedenlerin başında şüphesiz ilk akla gelen şey vergilerdir. Vergilerin devlete verilen bir yük olduğunu düşünen bireyler vergi kaçırmayı kendilerine bir kazanç olarak görürler. Bu açıdan bakıldığında vergi vermek kişilerin kazandıklarını reel olarak azaltan bir durum ortaya koyduğu için vergi ödememek için bir direnç göstermektedirler. Mükellefler vergiye karşı direnç gösterirken vergilerinin karşılığını alamadıkları düşüncesiyle hareket ederler.

Dünyanın her yerinde mükellefler ödedikleri vergilerin nereye harcandığını merak etmektedirler. Bireylerin ödedikleri vergilerin doğru yerlere harcanıp harcanmaması kamu otoritesinin elinde olduğundan bireylerin vergileme dürtülerine yön veren bir olay halini almaktadır (Çomaklı, 2003:73). Tüm koşullar vergilendirilme için uygun olsa bile mükellefler tarafından ödedikleri vergilerin kamu otoritesi tarafından yenildiği izlenimi oluşmuşsa, vergiye karşı bir direncin oluşması da kaçınılmazdır.

Verginin tanımı kapsamında incelediğimizde; devletin zorla vatandaşlarından karşılıksız olarak aldığı bir para olduğunu görmekteyiz. Bu da kişilerde devletin tek egemen güç olmasından kaynaklı olarak zorla alınan bir para olduğundan direnç göstermelerine yol açmaktadır. Vergiye karşı bu direncin yıkılması için devletin vatandaşlarının bakış açısını değiştirmesi gerekmektedir. Türkiye’de vatandaşlar ödedikleri vergilerin doğru yerlere harcanıp harcanmadığı konusunda olumsuz düşüncelere sahiptirler. Zaman zaman kamuoyuna yansıyan olumsuz haberler, örneğin

yolsuzluk, örtülü ödenek gibi tartışmalar, kişilerin ödedikleri vergilerin karşılığını alamadığı konusunda kuşkularını artırıcı durumlara sürüklemektedir (Acar, 2005:10).

Ağcakaya ve Yıldırım (2015) tarafından yapılan bir anket araştırmasına göre bireylerin vergi bilinci ve vergiye karşı davranışları konusunda fikir edinilebilmektedir. Araştırmaya katılanlar farklı demografik durumlardan gelmektedir: Cinsiyet (Kadın %42.3-Erkek %57.7), eğitim düzeyi (ilkokul %13, orta öğrenim %34.6, yükseköğrenim ve üstü %52.3), yaş (18-30 %35.2, 31-40 %33.2, 41-60 %25.4, 61 yaş ve yukarısı %6.3), medeni durum (evli %52.1, bekar %43.2, boşanmış %4.6), aylık gelir (0- 1000 TL %29.5, 1001-2000 TL %42.3, 2001-3000 TL %18.8, 3001-4000 TL %5.2, 4000 TL ve üstü %4.3), faaliyet alanı (ticari faaliyet %33.8, serbest faaliyet %23.8, diğer %42.5. (Ağcakaya ve Yıldırım, 2015: 91)

Tablo 4: Mükelleflerin Vergiyi Algılayış Biçimleri ve Vergiye Karşı Davranışlarını İnceleyen Anket Çalışması

Sorular	Evet %	Hayır %	Toplam (Sayı)
Ticari yaşamınız boyunca vergi beyannamesi doldurma deneyiminiz oldu mu?	53	47	560
Maddi açıdan daha iyi olmanızın vergilerinizi daha istekli ödemenize bir etkisi var mı?	53	37	560
Vergi dairelerinde çalışanların mükelleflere yaklaşımını olumlu buluyor musunuz?	43	57	560
Alışveriş yaparken belge (Fiş- Fatura) düzenine uyar mısınız?	77	23	560
Küçük miktardaki vergi kaçırmanın önemsiz olduğunu mu düşünüyorsunuz?	20	80	560
Vergi mevzuatı anlaşılır bir içerikte mi hazırlanmıştır?	41	59	560
Gelir düzeyi sizinle aynı olan bireylerle eşit ölçüde vergilendirildiğinizi düşünüyor musunuz?	30	70	560
Vergi dairelerindeki teknolojik uygulamaları yeterli buluyor musunuz?	46	54	560

Denetim ve cezaların vergi ödemeye olumlu etkisi var mıdır?	70	30	560
Devleti yönetenlere duyulan güven vergi ödeme isteğini artırır mı?	68	32	560
Ülkemizde uygulanan vergi sistemini adil buluyor musunuz?	21	79	560
Ödenen vergilerin ne oranda, nerelere harcandığını takip etmek mümkün olmaktadır mı?	22	78	560
Hükümet hesap verebilirlik ve mali saydamlık ilkelerini yerine getirmekte midir?	36	64	560

Kaynak: Serpil Ağcakaya ve Yasemin Yıldırım, “Vergi Bilinci ve Vergi Uygulamaları Karşısında Mükelleflerin Davranışları: İstanbul İli Örneği”, 2015, s:91-92

Tablo 4’te gösterilen araştırma sonucunda elde edilen bulgular şöyledir:

- a. Mükelleflere göre vergi bilincinin artırılması için vergi sisteminde yaşanan adaletsizliğin giderilmesi ve kamu harcamalarının azaltılması gerektiği inancı yaşanmaktadır.
- b. Ülkemizde vergi denetiminin artırılması ve cezaların caydırıcı nitelikte olması mükelleflere göre vergi ödeme isteğini arttıracaktır.
- c. Ülkemizdeki vergi mevzuatının açık, net anlaşılır bir dille yazılması mükelleflerin bilincini arttıracaktır.
- d. Ekonomik anlamda kendilerini daha refah içerisinde hisseden mükelleflerin gönüllü olarak vergilerini daha düzenli ödeyecekleri inancı yaygındır.
- e. Gelir düzeylerinin eşit olduğu kişilerle vergi dağılımlarının eşit olmadığı inancı baskın gelirken, bu anlamda adaletli vergilendirmenin sorunu çözeceği düşünülmektedir.

Yüksek vergi oranlarının olduğu bir sistem varsayımında yanı sıra sosyal güvenlik primlerinin de yüksek olduğu durumlar ortaya çıkabilir. Gerek vergi gerekse sosyal güvenlik primlerinin yüksek olduğu için bunları ödemekle yükümlü kişilerin üzerine büyük yük getirmekte ve bu yükler hem istihdam edenlerin hem de edilenlerin kayıt dışı ekonomiye kaymalarına sebep olacaktırlar(Bayraklı vd,2004:222-223).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın hazırladığı 2018 Temmuz asgari ücret hesaplaması incelendiğinde işverene ve işçiye sigorta primleri ve vergilerin ne kadar büyük külfet oluşturduğu görülmektedir. Bunu Tablo 5 yardımıyla daha detaylı açıklamak mümkündür.

Tablo 5: Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti

İş Görene Maliyet	Tutar	İşverene Maliyet	Tutar
Asgari Ücret(Brüt)	2.029,50	Asgari Ücret	2.029,50
SGK Primi %14	284,13	SGK Primi %15,5 (işveren payı)	314,57
İşsizlik Sigorta Fonu %1	20,30	İşveren İşsizlik Sigorta Fonu %2	40,59
Gelir Vergisi %15	258,76		
Damga Vergisi %0,7	15,40		
Asgari Geçim İndirimi	152,21		
Kesintiler Toplamı	578,59		
Net Asgari Ücret	1.603,12	İşverene Toplam Maliyet	2.384,66

Kaynak: www.csgb.gov.tr

Tablo 5'te asgari ücretin net hesabı ve işverene maliyeti hesaplanmıştır. 2018'e ait bu bilgilere göre asgari ücretle bir işçi çalıştırmanın işverene maliyeti 2.384,66 TL iken, bu tutar içinde işçinin eline geçen tutar 1.603 TL'dir. Aradaki SGK primi, işsizlik sigorta fonu, gelir vergisi, damga vergisi gibi toplamda 578,59 TL tamamen devletin vergi ve

sigorta fonuna kesilmektedir. Aldıkları maaşın yaklaşık %20 - %25 gibi bir tutarının devlet tarafından alındığını düşünen kişiler de kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir.

Tosuner (1995) vergileme konusunda 1980 sonrası dönemde hükümetlerin kendilerine tanıdıkları kısmi düzenleme yetkisiyle, TBMM'yi devre dışı bırakarak, Bakanlar Kurulu kararıyla sürekli mevzuatlarda yapılan değişikliklerin mükellefleri zor durumda bıraktığı görüşündedir. Mevzuatlarda yapılan değişiklikler neticesinde ortaya sürekli değişen vergi oranları ve yaşanan belirsizlikler mükellefleri ve doğal olarak her seferinde değişen mevzuata uyum sağlamaya çalışan vergi idaresini zor durumda bırakmaktadır (Tosuner, 1995:71).

Sonuç olarak kayıt dışı ekonominin oluşmasında etken olan mali nedenler, halkın vergilere bakış açısı, cezai yaptırımların zayıf kalması, mevzuatlarda yapılan sürekli değişiklikler, devletin vergi ve sigorta paylarının yüksek olması olarak özetlenebilir.

2.3.3. Siyasal ve Sosyal Nedenler

Kayıt dışı ekonominin oluşmasında siyasi ve sosyal nedenlerde, küçük sanayi kesiminin çok olması fakat organize olmamalarından kaynaklı ekonomide ve sanayide etkinliklerini sürdürememeleri, ekonomik istikrarın eksikliği ve kamuoyu desteğinin siyasi iktidarın sağlayamaması gösterilebilir (Engindeniz, 1996:122). Özellikle oy kaygısıyla belli kesimlere sağlanan vergi muafiyetleri, kanunların hükümetlerin himayesinde olmasından ve bunu kullanmalarından dolayı halkın üzerine yıkılan diğer vergilemeler mükellefleri kayıt dışı ekonomiye itmiştir.

Birinci bölümde kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenlerinde de bahsetmiş olduğumuz gibi, tüm bu siyasi olumsuzlukların yanı sıra Türkiye'de nüfusun artması sosyal alanda kayıt dışılığın artmasına da zemin hazırlamıştır. Artan nüfus ile birlikte, yaşanılabilir gelirin azalması bireyleri köylerden kentlere göçe zorlamış ve bu da çarpık kentleşmeye yol açmıştır. Köyden gelen ve haklarını bilmeyen vatandaşlar, geçimlerini sağlamak için kayıt dışı istihdamla karşı karşıya kalmışlardır.

Ayrıca son yıllarda çevre ülkelerde yaşanan savaşlar ve zor şartlar sebebiyle ülkemize sığınan yabancılar da kaçak işçiliğin artmasına sebep olmuşlar, yabancı kaçak işçi sayısının artması, burada iş sahası arayan ve sigortası ile kayıtlı istihdam hakkı arayan yerli işçinin çalışma alanını kısıtlamış hatta yok etmiştir (Yüceol,2005:126). Buradan hareketle kaçak işçilerin sigortasız ve düşük ücretlere çalışması işveren tarafından daha çok kar sağlayan bir olgu olduğu yorumu yapılabilir. Aynı işi daha ucuza yapan ve işverene daha büyük kar sağlayan biriyle çalışmak kişisel kazancı açısından bir fırsattır. Bu durum da kayıt dışı ekonomiyi daha da yaygınlaştırmaktadır (Özsoylu, 1994: 15).

Ülkemizde siyasi açıdan yapılan planların çok iyi ayarlanması gerekmektedir. Dış ilişkiler ve iç işleri ile ilgili yapılan her stratejik hata ekonominin daralmasına hatta kayıt dışına çıkmasına neden olmaktadır. Toptaş (1998) 1990'lı yıllarda yaşanan devlet-mafya-siyaset ilişkisinin kayıt dışı ekonomi ve kara para aklama konusunda ortaya çıkardığı vahim sonuçlar ve mükelleflerin siyasi otoriteye olan inancını sarsmış olmasını pekiştirmiştir (Toptaş, 1998:49 – 50).

Sonuç olarak, siyasi alanda, kayıt dışı ekonomiyle ilgili bilinçlendirme ve mücadele sağlam bir şekilde olmadığı sürece kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına almak mümkün olmayacaktır. Siyasi alanda istikrar kısa vadeli tedbirler ve yaptırımların yanı sıra uzun vadeli mücadeleyi de mümkün kılacaktır diyebiliriz.

2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ DENETİMİ

Türkiye’de vergilerin çoğu mükelleflerin beyanları esas alınarak yapılmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003:20). Mükellef beyanı esas alınarak yapılan vergilemede, mükellef ödeyeceği vergiyi ne kadar isterse o kadar tayin edebilmesinden dolayı kişinin beyanının esas alınması vergi kaçaklarının artmasına yol açabilmektedir. Türkiye’de vergi bilinci ve eğitimi çok yeterli olmadığından kişiler vergi konusunda beyan dışılığına çıkabilmektedir (Maliye Hesap Uzmanları Derneği,2004:131).

Kayıt dışı ekonomiden kaynaklanan gelirlerin idari olarak etkinliği ve bunun gerçek vergi gelirine olan olumsuz yarattığı etkilerin giderilebilmesi, vergi idaresinin yapısal açıdan gelişimi ve bu amaç doğrultusunda vergi sisteminin yeniden yapılandırılması, etkili bir denetim mekanizmasının oluşturulmasıyla mümkündür (Berksoy, 1994:88).

Vergi denetimi, tanımsal olarak bakıldığında, ödenmesi gereken verginin ne kadar doğru olduğunu tespit etmek, araştırmak ve ödenmesini sağlamak amacıyla; mükelleflerin vergi kanunları doğrultusunda hareket edip etmediklerini, vergi uygulaması yapanların ise, kanun, tüzük, yönetmelik ve tebliğlerde belirtilen hüküm ve ilkelere uygun bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını belirlemek ve saptanmak amacıyla yapılan işlemler bütünüdür (Vergi Denetmenleri Derneği, 2003:15).

Vergilerin ödenmesiyle ilgili mükellef davranışlarını belirleyen en önemli etken denetim mekanizmasının etkinliğidir. Çünkü yasalar ne denli korunaklı olursa olsun, hiçbir boşluğa yer kalmasa da kişiler vergiden kaçmak istediklerinde mutlaka kendilerine bir yol bulacaklardır. Bu açıdan denetim mekanizmasının etkin çalışması gerekliliği doğmaktadır.

Vergi almanın nasıl amaçları varsa vergi denetiminin de çeşitli amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar mali, sosyal, ekonomik ve hukuki olmak üzere dört maddede incelenebilir.

- Mali Amaç: Vergilemeyi mali açıdan incelemekle ortaya çıkan denetleme türüdür. Çünkü vergi kamu harcamalarının finansmanını sağlayan en önemli unsurdur. Dolayısıyla, vergi denetimi kayıp ve kaçakların önlenmesinde rol üstlenerek devletin fazla gelir kaybına uğramasını önlemektedir.
- Ekonomik Amaç: Devletin vergi kaybı nedeniyle borçlanmaya gitmesi ve bu nedenle faizlerin artması, enflasyonun yükselmesi gibi bir takım olumsuz sonuçlarla karşılaşmaktadır ki, bu durum ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır.
- Sosyal Amaç: Mümkün olduğu kadar bütün mükelleflerin vergisini ödemesi ve dolayısıyla vergi adaleti ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasıdır. Tam tersi olması durumunda kişilerin kayıt dışı ekonomiye kaymalarının bedelini de kayıtlı

ekonomide vergilerini düzenli ödeyen mükelleflerin çekmesi hem vergi hem de gelir adaletini bozucu etki yaratmaktadır.

- Hukuki Amaç: Devletin saygınlığının arttırılması hukuki yaptırımların yeterliliği ve uygulanabilirliği ile ölçüldüğünden, vergi denetiminin gerekliliği içerisinde hukuki amaç da bulunmaktadır (Rakıcı, 2011:347).

Vergi denetiminin verginin amaçları doğrultusunda gerçekleştirilmesi ülke ekonomisinin etkin yürütülebilmesi açısından önemli bir adım olacaktır. Çünkü ülkemiz vergi denetiminin etkisizliği dolayısıyla birçok kişi tarafından “vergi cenneti” olarak görülmektedir (Özker, 2002: 175). Vergi idarelerinin çağdaş normlara uygun düzenlenmemesi, vergilerin gelir beyanı esasına dayalı olması, vergi denetmenlerinin yetersizliği gibi etkenler bu algının oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamaktadır (Aslan, 2001: 10) .

Bu anlamda 2011 yılında Türkiye’de vergilerin denetimini arttırmak amacı ile resmi gazetede yayınlanan 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alacak şekilde Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurulmuştur. Bununla birlikte Maliye Teftiş Kurulu, Hesap Uzmanları Kurulu, Gelirler Kontrolörleri Başkanlığı ve Vergi Denetmenleri Büro Başkanlıkları bir alanda toplanmıştır (Oğuztürk ve Ünal, 2015: 217). Bu çalışma ile kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmek ve vergi denetiminde etkinliğin arttırılması amaçlanmıştır.

Vergi denetimlerinin yetersizliğine çözüm önermenin yanı sıra vergi denetimlerinin nasıl yapıldığının da incelenmesinde fayda vardır. Vergi denetimleri beş farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlar; yoklama, vergi incelemesi, arama, bilgi toplama ve istihbarat arşividir (Rakıcı, 2011:347). Vergi denetiminin bu görevleri vergi usul kanununda açıklanmıştır. Bu görevler vergi denetimlerinin bir nevi aşamaları da sayılabilir. Örneğin, vergi yoklaması ya da incelemesi yapılmadan mükelleflere arama yapılamaz.

- Yoklama; mükelleflerin vergi yükümlülüklerini araştırıp kayıtlarının doğruluğunu ve konularını tespit etme işlemidir.

- Vergi incelemesi; mükelleflerin beyanlarını ve ödenmesi gereken vergilerin doğru olup olmadığını anlamak amacıyla mükelleflerin kayıt ve belgelerini içeren defterlerini ve envanterlerinin derin bir incelemeye alınmasıdır.
- Arama; bu aşama denetimin ihbar ve incelemeler sonrasında denetim elemanları tarafından mükelleflerin üzerinde veya hanesinde arama yapabilmesi durumudur.
- Bilgi toplama; mükellefleri ve mükellefiyetle ilgili maddi olayları, kayıtları ve mevzuları araştırmak ve tespit etmektir.
- İstihbarat Arşivi; vergi kayıp ve kaçığına neden olan mükellefleri kolayca tespit etmek ve vergi inceleme elemanlarına sağlıklı bilgi akışını sağlamak istihbarat arşivinin amacıdır (Vergi Denetmenleri Derneği, 2003:128).

Denetimler etkin olduğu sürece, mükellefler açısından denetlenebilecekleri yönünde anlayış sağladığı için, beyan edilen gelirler ve vergi ile ilgili yasal sorumluluklarını yerine getirmek etkinleşecektir (Acar ve Aydın, 2011:194).

Özetle, vergi denetimi için harcanmayacak her miktar kayıt dışı ekonomiye yol açacak bir adım halini alacaktır. Bu açıdan vergi denetimi kayıt dışı ekonominin önlenmesi için başlıca ele alınması gereken konudur. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede başarılı bir strateji oluşturulabilmesi için denetim stratejilerinin yeterli esnekliğe ve etkinliğe kavuşturulması gerekmektedir yorumu yapılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI İÇİN AMPİRİK ÇALIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybının Tanzi (1983) modeli çerçevesinde tahmin edilmesi ve elde edilen tahminlerin temel makro iktisadi değişkenler ile olan ilişkilerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Tanzi (1983) modelinde kullanılacak değişkenlerin durağanlık durumları konusunda net bir kanıya ulaşılamamıştır. Bu nedenle model, Peseran (2001) Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (Auto Regressive Distributed Lag, ARDL) Sınır testi yardımı ile analiz edilecektir. Sınır testi yaklaşımının ortaya koyacağı uzun dönem model tahminleri yardımı ile kayıt dışı ekonominin ve kayıt dışı ekonomiye bağlı gelişen vergi kaybı miktarları hesaplanacaktır. Tanzi (1983) çalışmasında vergi oranı $(1 + \nu_0)_t$ değişkenini içeren ve vergi oranı değişkenini içermeyen iki adet model tahmin edilmesini ve elde edilen bağımlı değişkenin tahmin değerlerinden faydalanılarak kayıt dışı ekonominin hesaplanmasını önermiştir. Bu çerçevede, çalışmada vergi oranı $(1 + \nu_0)_t$ değişkenini içeren ve içermeyen iki adet ARDL Sınır testi uygulanacak ve elde edilen iki adet uzun dönem model tahmini yardımı ile kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı serileri hesaplanacaktır.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Kayıt dışı ekonomi hesaplanırken, birinci bölümde de belirtildiği üzere birçok farklı yöntem kullanılmıştır. Hesaplamalarda benzer yöntemler ve aynı veriler kullanılsa bile farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Sadece Türkiye’de değil, tüm ülkeler bazında bakıldığında kayıt dışı ekonomi ölçümlerinde ampirik analizlerin yanında anket yönteminin de kullanıldığı

gözlemlenmiştir. Kayıt dışı ekonominin ölçülmesi ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalardan bu çalışmaya yakın olanları ayırıştırılarak Tablo 6’te eklenmiştir.

Kum (2005) kayıt dışı ekonomi ölçümlemesinde MIMIC yöntemini kullanmıştır. Bu yöntemde göre üç değişken grubu yer almaktadır. Bunlar; gizli değişkenler, gösterge değişkenleri ve bağımsız değişkenlerdir. Gizli değişken olarak alınan değer kayıt dışı ekonomidir. Bağımsız değişkenler; vergi yükü, enflasyon, kişi başına gelir, kendi hesabına çalışanlar, kamu sektörünün büyüklüğü olarak belirlenmiştir. Gösterge değişkenler ise gayri safi yurt içi hasıla ve nakit talebidir. 1980 ile 2002 yılları arasında yapılan bu incelemede kayıt dışı ekonominin yıllar içerisinde sürekli artış gösterdiği 2002 yılında 47,1 olarak hesaplandığı ortaya çıkmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye’de kayıtdışı ekonomiye yol açan faktörler; vergi yükündeki artışlar, enflasyon, işsizlik, kamu sektörünün ekonomi içerisindeki ağırlığı ve kendi hesabına çalışan sayısındaki artışlardır. Sıralanan sebepler arasında en önemli değişken olarak vergi yükü bulunmuştur. Bu değişkeni sırasıyla işsizlik, enflasyon, kendi hesabına çalışanlar ve kamu sektörünün büyüklüğü izlemektedir.

Şapçı (2006) Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin edebilmek için altı ayrı yaklaşım kullanmıştır. Bunlar; vergi denetimleri yaklaşımı, GSMH farklılıkları yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasal oran yaklaşımları, elektrik tüketimi yaklaşımı, ve ekonometrik yaklaşımdır. Vergi denetimleri yaklaşımına göre kullanılan göstergeler; gelir, kurumlar ve KDV vergi tahsilatları, vergi matrahları ve GSMH’dır. Analiz sonucuna göre 2004 yılındaki vergi kaçığının %53,4 olduğu ortaya çıkmıştır. İstihdam yaklaşımına göre kullanılan göstergeler, sivil iş gücü sayısı, istihdam edilmiş kişi sayısı, 15 yaş üzeri nüfustur. Bu yaklaşımda sivil iş gücünün nüfusa oranı ile istihdamın nüfusa oranı arasındaki fark kayıt dışı ekonomiyi vermektedir. Analiz sonuçlarına göre bu rakam 2004 yılında %5 olarak hesaplanmıştır. GSMH yaklaşımında ana göstergeler TÜİK verilerinden elde edilen hanehalklarının gelir ve harcama anketleridir. GSYH üretim ve harcama yöntemleri arasındaki fark ile kayıt dışı ekonomi hesaplanmaya çalışılmıştır. Bu yöntemle 2004 yılında %7,8 oranında kayıt dışı ekonomi olduğundan bahsedilmiştir. Elektrik tüketimi yaklaşımı için kullanılan göstergeler DPT

tarafından elde edilen kilowatt cinsinden elektrik tüketim miktarıdır. Burada bir önceki yıla göre oranlaması hesaplanarak kayıt dışı ekonomiye ulaşılacak amaçlanmıştır. Şapçı (2006) araştırmasında son yıllarda bu yöntemin güvenilirliğinin sorgulandığını negatif değerler elde edildiğini belirtmiştir. Parasal oran yaklaşımında kullanılan göstergeler; dolaşımdaki para, vadesiz mevduat, GSMH'dır. Bu göstergeler kullanılarak elde edilen kayıt dışı ekonomi oranı %32,5'tur. Ekonometrik yaklaşımda kayıt dışı ekonomi hesaplanırken kullanılan göstergeler; dolaşımdaki paranın, m² para arzına oranı, vergi yükü, maaş ve ücret ödemelerinin toplam kamu harcamaları içindeki payı, kişi başına düşen milli gelir, mevduat faiz oranı ve genel para seviyesidir. Bu yöntem ile kayıt dışı ekonomi %34,12 olarak hesaplanmıştır.

Yurdakul (2006) kayıt dışı ekonomiyi basit parasal oran yöntemi ile incelemiştir. 1985-2006 yılları arasında ölçülen bu yöntemle göre göstergeler; dolaşımdaki para, vadesiz mevduat, GSMH'dır. Basit parasal oran yöntemi kullanılarak 2006 yılında elde edilen kayıt dışı ekonomi oranının %51,15 olduğu sonucuna varılmıştır.

Kırcı (2006) Türkiye'de kayıt dışı ekonomi üzerine yaptığı çalışmada MIMIC yaklaşımını kullanmıştır. Yaklaşımın değişkenleri ele alındığında; sebep değişken olarak dolaylı vergi yükü, kamu harcamaları ve dolar kuru kullanılmış, gösterge değişkenler olarak da dolaşımdaki para miktarının para arzına oranı kullanılmıştır. 1970 ile 2005 arasındaki kayıt dışı ekonomiyi gösteren bu yaklaşımda 2005 yılında kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranının %33 olarak hesaplandığı görülmektedir. Aynı yöntem aynı değişkenler ile Portekiz'de Dell'Anno (2007) tarafından uygulanmıştır. Portekiz'de kayıt dışı ekonomi hesaplaması 1977-2004 yılları arasında hesaplanmış, 2004 yılında ölçülen kayıt dışı ekonominin 17,6 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çetintaş ve Vergil (2003) Tanzi'nin para talebi yönteminden yararlanarak kayıt dışı ekonomiyi hesaplamaya çalışmışlardır. Tanzi para talebi modeline göre kullanılan değişkenler; bağımlı değişkende dolaşımdaki reel para miktarı bulunurken, bağımsız değişkenlerde kişi başına milli gelir, vergi gelirleri, fiyat seviyesi, yıllık nominal faiz oranıdır. 1971-2000 yılları arasında Türkiye'de ölçülen kayıt dışı ekonominin en son 2000 yılında bu yöntemle göre %24,7 oranına geldiği tespit edilmiştir. Aynı yöntem ve

değişkenler ile Erkuş ve Karagöz (2009) 1970-2005 yılları arasında kayıt dışı ekonomiyi %32,3 olarak hesaplamıştır.

Tütüncü ve Zengin (2016) kayıt dışı ekonomiyi basit parasal oran yöntemi ile incelemiştir. 2005-2015 yılları arasında ölçülen bu yöntemle göre göstergeler; dolaşımdaki para, vadesiz mevduat, GSMH'dır. Basit parasal oran yöntemi kullanılarak 2015 yılında elde edilen kayıt dışı ekonomi oranının %8 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonometrik analizlerin yanında gözlem ve anket yöntemleri de kullanılarak kayıt dışı ekonominin olduğu çalışmalar bulunmaktadır. Demir ve Küçükilhan (2013) anket yönteminden destek alınarak Ordered Probit regresyon analizi ile test edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarında vergi mükelleflerinin %41'inin kayıt dışılığa yönlendiği ortaya çıkmıştır. Buna istinaden detaya bakıldığında özellikle kriz dönemlerinde kayıt dışı ekonominin arttığı, kişilerde vergi bilincinin azaldığı yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.

Bu çalışmada ise kayıt dışı ekonomi diğer yöntemlerden farklı olarak Tanzi modelinden yararlanılarak ARDL sınır testi yöntemi ile hesaplanmaya çalışılmış, vergi değişkeni baz alınarak vergi gelirlerinin olduğu ve olmadığı durumlardaki kayıt dışı ekonominin etkileri incelenmiştir. 2006-2017 yılları arasında incelenen bu analiz sonuçların göre ; kayıt dışı ekonominin GSYH'ya oranı 2017 yılında %1,09 olup, vergi kaybının GSYH'ya oranı ise %0,09 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 6: Kayıt Dışı Ekonomi Ölçümlerinde Kullanılmış Yöntemler

Yazar/Yıl	Eser Adı	Analiz Metodu	Dönem	Analiz Sonucu Kayıt Dışı Ekonomi
Kum, Hakan 2005	Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu Ve Ölçülmesi: Teori Ve Türkiye Uygulaması	MIMIC Modeli	1980-2002	%41
Şapçı, Onur 2006	Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi (1980 - 2005 Dönemi Analizi)	1) Vergi Denetimi Yaklaşımı 2) İstihdam Yaklaşımı 3) GSMH Yaklaşımı 4) Parasal Oran Yaklaşımı 5) Elektrik Tüketimi Yaklaşımı 6) Ekonometrik Yaklaşım	1980-2004	1) %53,4 2) %5 3) 7,8 4) 32,5 5)- 6) 34,1
Yurdakul, Funda 2006	Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi	Basit Parasal Oran Yöntemi	1985-2006	%51,15

Kırcı, Nükhet 2006	Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım	MIMIC Yaklaşımı	1970-2005	%33
Çetintaş, Hakan Ve Vergil, Hasan 2003	Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini	Tanzi Modeli	1971- 2000	%24,7
Tütüncü, Asiye Ve Zengin, Hilmi 2016	Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunun Tahmini	Basit Parasal Oran Yöntemi	2005-2015	%8
Erkuş, Hakan Ve Karagöz Kadir 2009	Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini	Tanzi Yöntemi	1970-2005	% 35,3

Demir, İlhan Cemil Ve Küçükilhan, Mustafa 2013	Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma	Anket Yöntemi	2012	%41
Dell'Anno, Roberto 2007	The Shadow Economy in Portugal: An Analysis with The MIMIC Approach	MIMIC Yöntemi	1977-2004	%17

3.2. DEĞİŞKENLERİN TANIMI VE BİRİM KÖK ANALİZLERİ

3.2.1. Analizde Kullanılacak Değişkenler

Çalışmaya temel olacak Tanzi (1983) para talebi modeli aşağıdaki gibidir:

$$\ln cm2_t = \beta_0 + \beta_1 ivo_t + \beta_2 umy_t + \beta_3 fo_t + \beta_4 kbg_t + e_t \quad (1)$$

Analize kayıt dışı ekonominin ve vergi kaybının ölçülmesi için Tanzi (1983)'te gösterilmiş olan model (1)'de yer alan 5 adet değişken kullanılacaktır. Tüm değişkenler literatürde kullanıldığı üzere logaritmaları alınarak analiz edilmiş ve 2006 1. çeyrek ile 2015 4. çeyrek dönemleri arasında üçer aylık frekansta gözlemlenmiştir.

Çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılacak değişken aşağıdaki gibidir:

$\ln cm2$: Bu değişken dolaşımdaki para miktarının (c), M2 para arzına bölünmesi ile elde edilen serinin logaritmasını temsil etmektedir. Dolaşımdaki para miktarı ve M2 para arzı değerleri TCMB EVDS veri tabanından elde edilmiştir.

Analizde kullanılacak bağımsız değişkenler ise şunlardır:

$\ln ivo$: Toplam vergi gelirinin GSYİH'ye bölümünden elde edilen vergi oranı değerinin (vo) 1 ile toplanması sonucu elde edilen değişkendir (1+vo). Bu değer elde edilen toplamın logaritmasını temsil etmektedir. Bu değişkeni oluşturmak için gereken seriler TCMB EVDS veri tabanından elde edilmiştir.

$\ln kgb$: Kişi başına düşen gelir değişkenidir. Bu değişken Dünya Bankası World Development Indicators veri tabanından yıllık olarak elde edilmiş olup, değerler E-Views programında sunulan linear interpolasyon yöntemi ile çeyreklik gözlemlere dönüştürülmüştür.

$\ln umy$: Kamu personel harcamalarının (ücret ve maaş) GSYİH'ye bölünmesi ile elde edilen değişkendir. Kamu personel harcamaları verileri Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nden elde edilmiştir.

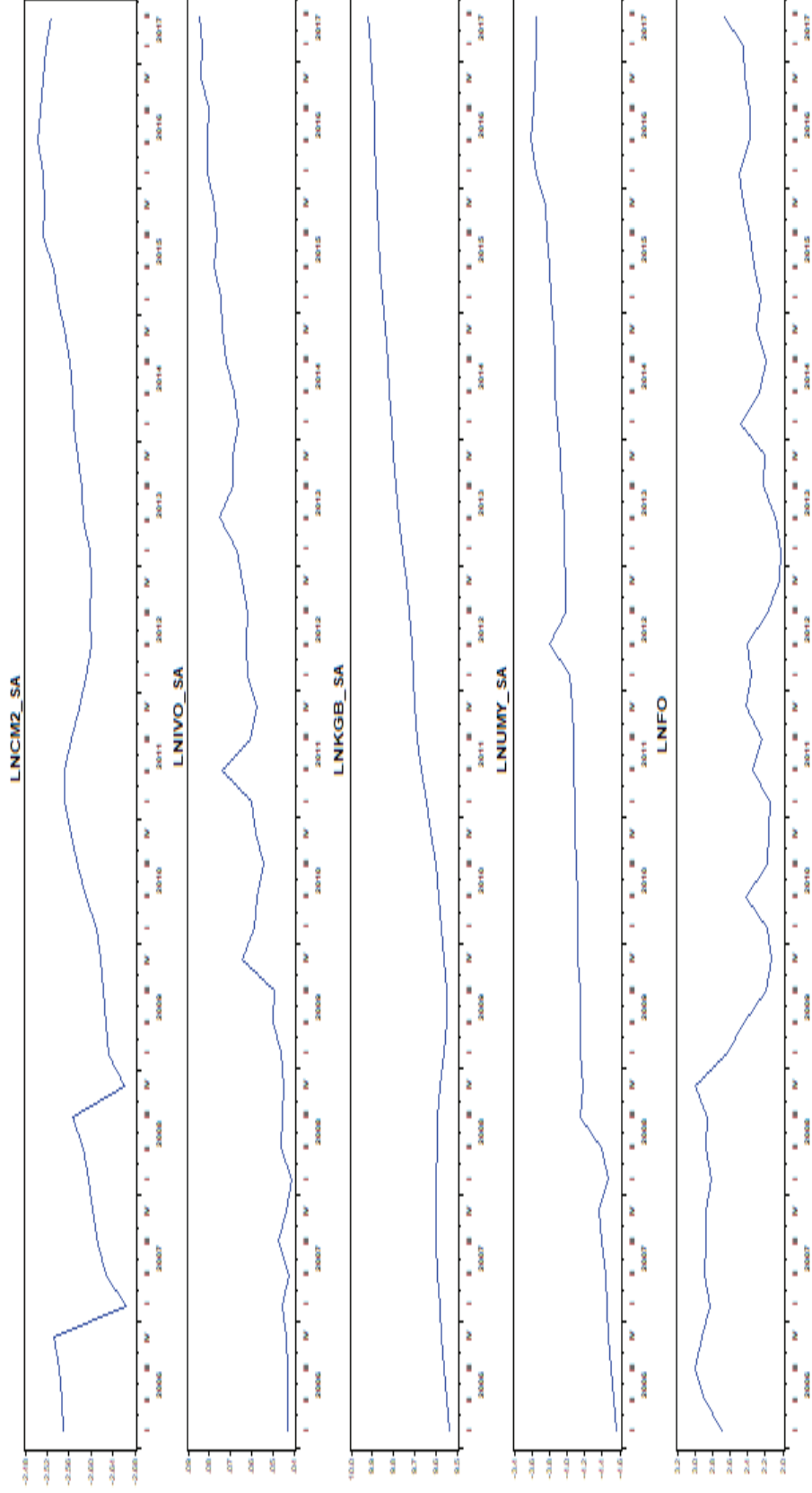
$\ln fo$: Bir yıl vadeli Türk Lirası mevduat faiz oranları serisi. Bu seri TCMB EVDS veri tabanından elde edilmiştir.

Bu modelde vergi değişkeninin (ivo_t) çıkarılması ile toplumda vergi olmaması durumunda meydana gelecek para talebinin tahmin edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece, vergi uygulanması ve uygulanmaması durumunda dolaşımdaki parada meydana gelecek değişimin kayıt dışı ekonomide dönen para miktarı olacağı hipotezi incelenmektedir. Model (1) dikkate alınarak analizde tahmin edilecek ARDL modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln cm2_t = & \beta_o + \beta_i \sum_{i=1}^p \Delta \ln cm2_{t-i} + \gamma_{j1} \sum_{j1=0}^{q1} \Delta \ln ivo_{t-j1} + \varphi_{j2} \sum_{j2=0}^{q2} \Delta \ln umy_{t-j2} \\ & + \eta_{j3} \sum_{j3=0}^{q3} \Delta \ln fo_{t-j3} + \sigma_{j4} \sum_{j4=0}^{q4} \Delta \ln kbg_{t-j4} + \theta_0 \ln cm2_{t-1} + \theta_1 \ln ivo_{t-1} \\ & + \theta_2 \ln umy_{t-1} + \theta_3 \ln fo_{t-1} + \theta_4 \ln kbg_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (1)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln cm2_t = & \beta_o + \beta_i \sum_{i=1}^p \Delta \ln cm2_{t-i} + \varphi_{j1} \sum_{j1=0}^{q1} \Delta \ln umy_{t-j1} + \eta_{j2} \sum_{j2=0}^{q2} \Delta \ln fo_{t-j2} \\ & + \sigma_{j3} \sum_{j3=0}^{q3} \Delta \ln kbg_{t-j3} + \theta_0 \ln cm2_{t-1} + \theta_1 \ln umy_{t-1} + \theta_2 \ln fo_{t-1} \\ & + \theta_3 \ln kbg_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

Serilerden $\ln fo_t$ değişkeni hariç diğer tüm değişkenlere mevsimsel düzeltme TROMA/SEATS yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Faiz serisi yıllık alındığından, anlamlı bir mevsimsel etki bulunamamış ve bu seri mevsimsel düzeltmeden muaf tutulmuştur. Değişkenlerin mevsimsel etkilerden arındırılması için mevsimsel grafiklere bakılmış, mevsimsel grafikleri ekte sunulmuştur. Mevsimsel etkilerden arındırılmış serilerin zaman serisi grafikleri Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 5: Serilerin Zaman Serisi Grafikleri

Araştırmada kullanılacak zaman serilerinin betimleyici istatistikleri Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7: Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri

Seriler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jacque-Bera İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	Toplam	Ortalama dan Sapmaların Kareleri Toplamı	Gözlem Sayısı
$\ln cm2_t$	-2.57273	-2.57246	-2.50248	-2.66323	0.04095 3	-0.17272	2.389071	0.944073	0.623731	-118.346	0.075473	46
$\ln ivo_t$	0.061447	0.061701	0.08452	0.041101	0.01394 3	0.040887	1.699176	3.256092	0.196313	2.826571	0.008748	46
$\ln umy_t$	-4.04968	-4.06921	-3.58976	-4.56771	0.27338 7	-0.20762	2.16227	1.675592	0.432663	-186.285	3.363329	46
$\ln fo_t$	2.452908	2.385025	2.997231	2.028148	0.28915 9	0.513343	1.955378	4.111867	0.127973	112.8338	3.762581	46
$\ln kbg_t$	9.703847	9.692484	9.921334	9.533325	0.12986 2	0.265308	1.524939	4.709935	0.094897	446.377	0.758891	46

3.2.2. Birim Kök Analizleri

Serilere düzede ve birinci farklarına Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips Perron (PP), Kwiatkowski Phillips Schmidt Shin (KPSS) ve Zivot Andrews (ZA) birim

Tablo 8 : Analizde Kullanılacak Değişkenlerin Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	ADF		PP		KPSS		ZA	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
$\ln cm2_t$	-1.574	-3.448*	-2.071	-3.240*	0.502***	0.148***	-4.102***	-3.723
$\ln ivo_t$	0.089	-5.03***	-0.25	-4.885***	0.856	0.059***	-5.678**	-6.049*
$\ln умы_t$	-1.261	-3.836**	-1.32	-3.836**	0.853***	0.120***	-5.715***	-5.645**
$\ln fo_t$	-1.647	-1.382	-1.616	-1.4	0.454***	0.192***	-5.125***	-5.084***
$\ln kbg_t$	0.651	-3.523*	0.263	-1.611	0.831	0.153***	-4.441***	-3.237
Birinci Farklar								
$\Delta \ln cm2_t$	-1.82	-1.703	-8.379***	-8.669***	0.141***	0.09***	-	-8.569***
$\Delta \ln ivo_t$	-3.624***	-3.577**	-23.66***	-24.995***	0.343***	0.31**	-4.693***	-6.005***
$\Delta \ln умы_t$	-8.159***	-8.104***	-11.74***	-13.34***	0.274***	0.146**	-6.707	-6.889***
$\Delta \ln fo_t$	-6.831***	-4.001**	-6.908***	-7.75***	0.221***	0.118***	-5.413*	-5.742***
$\Delta \ln kbg_t$	-2.655*	-2.958	-2.187	-2.301	0.166***	0.093***	-4.924***	-4.950**

Not:***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Ondalık kısım iki basamağa yuvarlanarak tabloda gösterilmiştir. $\Delta \ln cm2_t$ değişkenine ait sabit ZA testi tekil matris hatası sebebiyle hesaplanamamıştır. kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 8’da analizde kullanılacak değişkenlerin birim kök testi sonuçları gösterilmiştir. Buna göre birim kök testleri sonuçlarında; $lncm2_t$, $lnivo_t$, $lnkbg_t$ ve $lnumy_t$ değişkenleri sabit ve trend içeren model ile uygulanan ADF, PP ve KPSS testlerine göre durağan bulunmuştur. ADF ve PP testinin Sabit içeren modeli ile uygulanan testler, serilerin tamamının birim kök içerdiğini göstermektedir. Analizde yer alan $lnfo_t$ ise sadece KPSS ve ZA birim kök testlerinde göre durağan olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Buna ek olarak, KPSS ve yapısal kırılma altında gerçekleştirilen ZA birim kök testleri düzeyde serilerin tamamının durağan olduğunu raporlamaktadır. Sonuçlar göstermektedir ki değişkenlerinin düzeyde birim kök içerip içermediği konusunda uygulanan dört testin sonuçlarına göre kesin bir yargıya varılamamaktadır.

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin ortaya çıkarılması için ARDL sınır testi kullanılmasının en önemli nedeni değişkenlerin I(0) veya I(1) olduğunun kesin belirlenememesidir. Bu çalışmada da benzer bir durum söz konusudur. Ayrıca ARDL Sınır testi analizine başlamadan önce düzeyde birim kök testleri gerçekleştirilen serilerin birinci farklarının durağan olduğu gösterilmelidir. Çünkü ARDL analizi sistemde I(0) ve I(1) özelliğinde serilerin yer almasına izin verir. Eğer sistemde bir değişken I(2) çıkarsa bu değişkenin analizde yer alması mümkün değildir. Öyleyse değişkenlerin birinci farklarını tekrar birim kök testlerine tabi tutulmalıdır. Birinci farkı alınmış serilerle elde edilen sonuçlar incelendiğinde serilerin durağan olduğu, bir başka ifade ile serilerin I(1) olduğunu söyleyebiliriz.

3.3. ARDL MODELLERİNİN TAHMİNİ VE SINIR TESTİ UYGULAMASI

$$\ln cm2_t = \beta_0 + \beta_1 ivo_t + \beta_2 umy_t + \beta_3 fo_t + \beta_4 kbg_t + e_t \quad (1)$$

Üstte yer alan Model (1)’e dayanan Model (2) ve Model (3)’ün ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile analizi gerçekleştirilecektir.

$$\ln cm2_t = \beta_o + \beta_i \sum_{i=1}^p \ln cm2_{t-i} + \gamma_{j1} \sum_{j1=0}^{q1} \ln ivo_{t-j1} + \varphi_{j2} \sum_{j2=0}^{q2} \ln umy_{t-j2} \quad (2)$$

$$+ \eta_{j3} \sum_{j3=0}^{q3} \ln fo_{t-j3} + \sigma_{j4} \sum_{j4=0}^{q4} \ln kbg_{t-j4} + \phi t + u_t$$

$$\ln cm2_t = \beta_o + \beta_i \sum_{i=1}^p \ln cm2_{t-i} + \varphi_{j1} \sum_{j1=0}^{q1} \ln umy_{t-j1} + \eta_{j2} \sum_{j2=0}^{q2} \ln fo_{t-j2} \quad (3)$$

$$+ \sigma_{j3} \sum_{j3=0}^{q3} \ln kbg_{t-j3} + \phi t + \varepsilon_t$$

ARDL Sınır Testi yaklaşımında, eş bütünleşme ilişkisinin test edilebilmesi amacıyla bağımsız değişken ve bağımlı değişkenlere F Testi uygulanmaktadır. F Testi'nin açıklamasında; Varyans analizi birden fazla gruba aitse ortalamalarının arasındaki farkların anlamlılık düzeyini test etmek amacıyla kullanılmaktadır denilebilir (Ertuğrul vd, 2007; 75).

Kayıt dışı ekonomiyi ve vergi kaybını ölçmeyi amaçlayan Tanzi (1989) modeli için uygulanan Sınır Testi sonuçları, modeli oluşturan değişkenler arasında uzun dönemli istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Ancak Peseran vd. (2001) ARDL Sınır Testi yaklaşımı ilgilenilen değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulmak ile tamamlanmaz. Tıpkı diğer eş bütünleşme yöntemlerinde olduğu gibi ARDL Sınır Testi yaklaşımı da değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyan katsayı tahminlerini ve uzun dönem dengesinden sapmaların yeniden dengeye gelip gelmediğini gösteren hata düzeltme modeli tahminlerini sunar.

ARDL Sınır Testi yaklaşımının uygulanması her bir model için uzun dönem ve kısa dönem olmak üzere iki adet model tahmini ortaya çıkaracaktır. İlk olarak Model (2) ve Model (3) değişkenleri için eş bütünleşme ilişkisinin varlığını sınavacak Sınır Testinin gerçekleştirilebilmesi için ARDL modelleri tahmin edilecektir. Bu model tahminleri ile Sınır Testi uygulanmasının ardından Model (2) ve Model (3)'ün uzun dönem katsayı tahminlerini içeren uzun dönem model tahmini elde edilecektir. Son olarak değişkenlerin kısa dönem katsayıları ve hata düzeltme katsayısının tahmini sunan hata düzeltme modelinin tahmin sonuçlarına yer verilecektir.

Analizde, bağımlı değişkende 2006 4. Çeyrek ve 2008 3. Çeyrekte gözlemlenen yapısal kırılmadan ötürü modellere d2006 ve d2008 kukla değişkenleri eklenmiştir. Ancak sadece 2008 3. çeyrek kuklası ile CUSUM SQ'da parametre tahminlerinin stabil olması sağlanmıştır. Kukla değişken eklenmemesi durumunda CUSUM SQ grafiğinde ilgili tarihlerde mavi CUSUM eğrisi %5 güven aralığı sınırlarının dışına çıkmaktadır. CUSUM ve CUSUM SQ grafikleri tezin ek kısmında yer almaktadır.

Modellerin uzun dönem parametre tahminleri bir sonraki sayfada Tablo 7'de verilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre Model (2)'de para talebi üzerinde uzun dönemde anlamlı bir etkiye sahip olan sadece $lnivo_t$ ve $lnkbg_t$ değişkenleridir. Model spesifikasyon testleri ve CUSUM analizlerine göre model doğru belirlenmiştir. Parametre tahminlerine göre uzun dönemde vergi değişkeninin %1 artması para talebini %7.47 arttırması beklenebilir. Ayrıca kişi başına düşen gelirin %1 artması Tanzi (1983) modeline göre Türkiye için ilgili dönemlerde para talebini %0.35 düşüreceği sonucuna ulaşılmıştır. Model (3) tahmin sonuçları değerlendirilecek olursa Model (2) gibi Model (3)'ün de hata tanı analizleri beklenildiği gibi bulunmuş ve modelin doğru belirlendiği sonucu elde edilmiştir. Ancak Model(3) parametre tahminlerinin hiç biri istatistiki olarak anlamlı bulunamamıştır. Vergi değişkeninin modelden dışlanması uzun dönemde diğer parametrelerin anlamlılıklarını da etkilemiştir.

Tablo 9: Model (2) ve Model (3)'ün Tahmin Sonuçları: Uzun Dönem Etkiler ve Sınır Testi Sonuçları

	Sabit	$\ln ivo_t$	$\ln ummy_t$	$\ln fo_t$	$\ln kbg_t$	LM Testi χ^2	CUSUM	CUSUMSQ	R.RESET F
Model (2)	0.26	7.47** *	-0.03	0.02	-0.35***	Hata Tanı Testleri 2.86	Stabil	Stabil	0.06
Mutlak Değer t	0.29	6.02	0.48	0.81	4.16	P-değeri 0.24			0.81
Sınır Testi F	10.82***	Seçilen ARDL Modeli (5,2,1,5,0)							
	Sabit	$\ln ivo_t$	$\ln ummy_t$	$\ln fo_t$	$\ln kbg_t$	LM Testi χ^2	CUSUM	CUSUMSQ	R.RESET F
Model (3)	-4.44	-	0.09	-0.17	0.30	Hata Tanı Testleri 4.57	Stabil	Stabil	0.43
Mutlak Değer t	-1.63	-	0.65	-1.22	1.25	P-değeri 0.10			0.52
Sınır Testi F	8.24***	Seçilen ARDL Modeli (6,0,0,6)							

Not: ***, **, *, Sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. ARDL sınır testine ilişkin hata tanı sonuçlarıdır. Bu testlere ilişkin CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri ekte sunulmuştur.

Araştırmanın temel odağı Tanzi (1983) modeli çerçevesinde Sınır Testi gerçekleştirmektir. Sınır Testi, Model (2) için $\ln ivo_{t-1}$, $\ln умы_{t-1}$, $\ln fo_{t-1}$, $\ln kbg_{t-1}$ ve $\ln cm2_{t-1}$ değişkenlerini içeren, Model (3) için ise $\ln умы_{t-1}$, $\ln fo_{t-1}$, $\ln kbg_{t-1}$ ve $\ln cm2_{t-1}$ değişkenlerini içeren bir ARDL modeli kurulmasına ve tahmin edilmesine ihtiyaç duyar. Çünkü Sınır Testi ilgili değişkenlerin yer aldığı kısıtsız model ve bu değişkenlerin dışlandığı kısıtlı model yardımıyla hesaplanacak yuvalanmış F istatistiği ile hesaplanır. Model (2)'nin $\ln ivo_{t-1}$, $\ln умы_{t-1}$, $\ln fo_{t-1}$, $\ln kbg_{t-1}$ ve $\ln cm2_{t-1}$ değişkenlerine ait katsayılar getirilecek sıfır kısıtı ile Sınır Testi uygulanmaktadır. Buna göre Model (2) referans alınarak uygulanacak Sınır Testi'nin hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulur:

$$H_0: \theta_0 = \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = 0$$

$$H_1: \theta_0 \neq \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq \theta_4 \neq 0$$

Eğer H_0 hipotezi reddedilebilirse, bütünleşme (durağanlaşma) dereceleri ne olursa olsun değişkenler arasında uzun dönem anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu ispatlanmaktadır. Bu durumda kısıtlı ve kısıtsız model tahminleri ile yuvalanmış F testi aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$F_{m,(n-k)} = \frac{(R_F^2 - R_R^2)/m}{(1 - R_F^2)/(n-k)} \quad (4)$$

Burada;

R_R^2 : Kısıtlanmış Modelin R^2 değeri, R_F^2 : Kısıtlanmamış Modelin R^2 değeri, m: kısıtlanan (0'a eşitlenen) parametre sayısı, n: gözlem sayısı ve k: kısıtlanmamış modeldeki parametre sayısıdır. İlgili F istatistiğine göre hesaplanan, $(1 + \nu_0)$, değişkenini içeren Model (2) için hesaplanan Sınır Test istatistiği Tablo 3'de verilmiştir. Buna göre Model (2) için H_0 hipotezi reddedilebilmekte, değişkenler arasında uzun dönem anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Model (2) için uygulandığı gibi Model (3)'de de $\ln ivo_{t-1}$, $\ln ummy_{t-1}$, $\ln fo_{t-1}$, $\ln kbg_{t-1}$ ve $\ln cm2_{t-1}$ değişkenlerine ait katsayılar getirilecek sıfır kısıtı ile Sınır Testi uygulanacaktır. Ancak Model (3)'de $\ln ivo_t$ değişkenine yer verilmediğinden kısıtlanacak $\ln ivo_{t-1}$ değişkenine rastlanılmaz. Böylece Model (3) referans alınarak uygulanacak Sınır Testi'nin hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulur:

$$H_0: \theta_0 = \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = 0$$

$$H_1: \theta_0 \neq \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq \theta_4 \neq 0$$

Eğer H_0 hipotezi reddedilebilirse, bütünleşme dereceleri ne olursa olsun değişkenler arasında uzun dönem anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu ispatlanmaktadır. Bu durumda kısıtlı ve kısıtsız model tahminleri ile hesaplanacak yuvalanmış F testinin formülü Eşitlik (4)'de ifade edilmiştir. Model (3)'de yer alan değişkenler için hesaplanan Sınır Testi sonucu ve ilgili kritik değerler Tablo 3'de verilmiştir. Bu model için elde edilen Sınır testi sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönem anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir.

3.3.1. Hata Düzeltme Modeli ve Uzun Dönem Katsayılarının Tahmini

Bir önceki başlıkta açıklanan Model (2) ve Model (3) için anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisi bulunduğu için ARDL Sınır Testi yaklaşımının bu modeller için ortaya koyduğu hata düzeltme modelleri tahmini gerçekleştirilebilir. Modellerde yer alan birinci farklara ait parametre tahminleri değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkiyi gösterir. Hata düzeltme katsayısının tahmin edilebilmesi için modele değişkenler arasındaki eş bütünleşme vektörü bağımsız değişken olarak eklenir. Klasik eş bütünleşme analizlerinde bu değişken doğrudan regresyon modelinin kalıntıları olarak kabul edilirken, ARDL Sınır Testi yaklaşımında değişkenlerin uzun dönem katsayı tahminlerinin oluşturduğu eş

bütünleşme vektörüdür. Sistemde kısa dönemli şokların uzun dönemde etkisini kaybetmesi ve sistemin uzun dönem dengesine dönmesi için (hata düzeltme mekanizmasının çalışması) için bu katsayının tahmin değeri negatif olmalı 0 ile -1 arasında değer almalı ve istatistiki olarak anlamlı bulunmalıdır. Bu bilgiler ışığında Model (2) ve Model (3) için tahmin edilen hata düzeltme modeli ve eş bütünleşme vektörü Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4’de yer alan her iki model için hata düzeltme katsayısı tahminleri incelendiğinde, istatistiki olarak anlamlı, negatif ve 0 ile -1 arasında değer aldıkları görülmüştür. Bu durumda sistemde meydana gelen uzun dönem dengesinden sapmanın kısa dönemde giderildiği bir başka ifade ile Model (2) ve Model (3) ile temsil edilen sistem için hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığı şeklinde yorumlanmalıdır. Bunun dışında, sistemde yer alan değişkenlerden Model (2) için $\Delta \ln umy_t$, Model (3) için ise $\Delta \ln cm2_{t-2}$, $\Delta \ln kbg_{t-2}$, $\Delta \ln kbg_{t-3}$ ve $\Delta \ln kbg_{t-4}$ değişkeni hariç diğer tüm değişkenlerin kısa dönem katsayı tahminleri istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 10: Model (2) ve Model (3)’ün Tahmin Sonuçları: Kısa Dönem Etkiler

Model 2		Mutlak Değer t	Model 3		Mutlak Değer t
$\Delta \ln cm2_{t-1}$	0.35***	3.80	$\Delta \ln cm2_{t-1}$	-0.23**	-2.21
$\Delta \ln cm2_{t-2}$	0.35***	4.19	$\Delta \ln cm2_{t-2}$	0.025	0.33
$\Delta \ln cm2_{t-3}$	0.22***	2.98	$\Delta \ln cm2_{t-3}$	0.18*	1.99
$\Delta \ln cm2_{t-4}$	0.13*	1.74	$\Delta \ln cm2_{t-4}$	0.21**	2.50
$\Delta \ln ivo_t$	3.22***	5.32	$\Delta \ln cm2_{t-5}$	0.15**	2.07
$\Delta \ln ivo_{t-1}$	-1.9***	3.77	$\Delta \ln kgb_t$	1.09**	2.70
$\Delta \ln umy_t$	0.04	1.35	$\Delta \ln kgb_{t-1}$	-1.18**	-2.03
$\Delta \ln fo_t$	-0.04***	2.92	$\Delta \ln kgb_{t-2}$	0.25	0.43
$\Delta \ln fo_{t-1}$	-0.001	0.11	$\Delta \ln kgb_{t-3}$	0.19	0.33
$\Delta \ln fo_{t-2}$	0.03**	2.18	$\Delta \ln kgb_{t-4}$	0.41	0.71
$\Delta \ln fo_{t-3}$	0.09***	5.16	$\Delta \ln kgb_{t-5}$	-1.34***	-3.47
$\Delta \ln fo_{t-4}$	0.04**	2.19	D2008	-0.07***	-6.96
D2008	-0.07***	8.75	EMC_{t-1}	-0.30***	-6.96
EMC_{t-1}	-0.98***	8.93			

Not: ***, **, *:Sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Çalışmada bu aşamaya kadar gerçekleştirilen analizlerin amacı Tanzi (1989) ile önerilen iki modelde yer alan değişkenlerin içerdiği birim kök sorununa karşı aralarında anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisi bulabilmek idi. Çalışmanın temel amacı kayıt dışı ekonominin ve vergi kaybının ölçülmesi ve bu değerlerin diğer makro iktisadi değişkenler ile arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı değerleri ise Model (2) ve Model (3) değişkenleri arasındaki anlamlı uzun dönem ilişkiyi ifade eden uzun dönem katsayı tahminleri ile elde edilecektir. İlgili değerler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 11: Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı

Yıl	Paranın Hızı (v)	Dolaşım	Kayıt Dışı Ekonomi	Vergi Kaybı	Kayıt dışı Ekonominin GSYİH'ye Oranı	Vergi Kaybının GSYİH'ye Oranı
2006	14.73101		1549362	68186.26	0.634864	0.028034
2007	14.41446		2965640	120408	1.018745	0.046298
2008	12.73707		3107687	139703.8	1.185287	0.053308
2009	10.50168		5251766	275925.3	2.093008	0.109643
2010	9.276056		6440125	372237.2	2.350709	0.136657
2011	8.536639		7034460	457104.4	2.431102	0.152011
2012	8.096545		10521096	677082.6	3.31011	0.213536
2013	6.70586		11261428	812189.1	3.311479	0.239287
2014	5.982218		11902506	863583.7	3.295388	0.238796
2015	5.206466		11445590	909360.1	3.015722	0.239807
2016	4.591501		10954588	926832.6	2.783492	0.235455
2017*	1.898074		4205056	377132.4	1.092652	0.098023

Not: *2017 yılı sadece ilk iki çeyrek için hesaplanmıştır.

Tanzi (1989)'un Model (1) ve Model (2)'si için uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesinin ardından kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı değerleri hesaplanabilir. Bunun için kullanılacak formüller aşağıda verilmiştir (Erkuş ve Karagöz, 2009: 134-135):

$$\text{Kanun Dışı Para: } IM = \left[\ln M2_t^1 - \ln M2_t^2 \right] \times M2$$

$$\text{Kanuni Para: } LM = M1 - IM$$

$$\text{Paranın Dolaşım Hızı: } \nu = GSYİH / LM$$

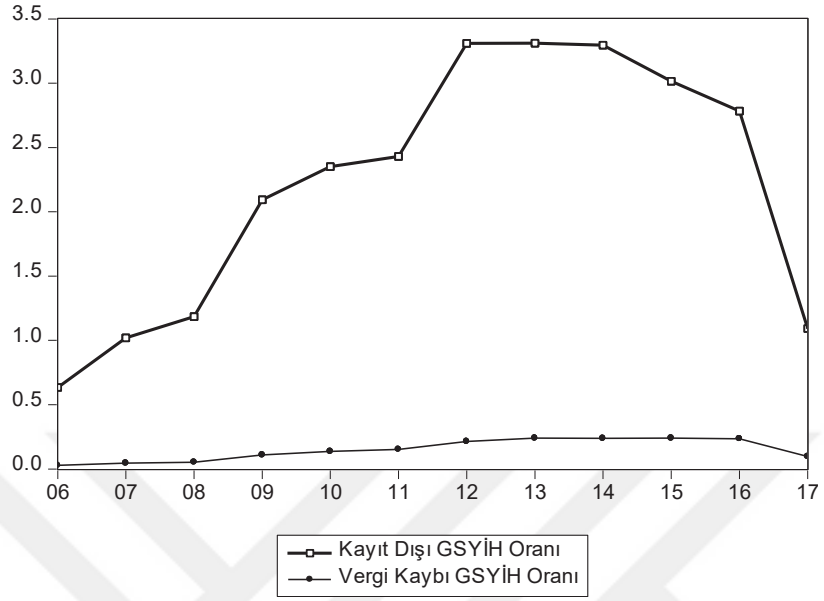
$$\text{Kayıt Dışı Ekonomi: } KE = IM \times \nu$$

$$\text{Vergi Kaybı: } VK = KE \times (\text{Toplam Vergiler} / GSYİH)$$

Yukarıdaki eşitliklerde $M1$ ve $M2$ para arzı çeşitlerini ifade etmektedirler. Bu formüller çerçevesinde hesaplanan Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı değerleri yıllık olarak Tablo 5'de verilmiştir.

Analiz çıktılarına göre Türkiye'de kayıt dışı ekonomi toplam gelirin incelenen zaman dilimi içerisinde en fazla %3.31'ine kadar ulaşabilmiştir. 2012, 2013 ve 2014 yıllarında, ülkede tecrübe edilen olumsuz sosyoekonomik olaylardan ötürü kayıt dışı ekonominin hacmi artmıştır. 2014 yılından sonra kayıt dışı ekonominin hacmi küçülmüştür.

Şekil 8'de görüldüğü üzere kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomiye bağlı vergi kaybı birbirini izlemektedir. Ayrıca 2008'den 2009'a ve 2011'den 2012'ye geçişte kayıt dışı ekonominin ve vergi kaybının büyüklüğünde ciddi bir yükseliş görülmektedir. Bu sert artışların nedenleri sonuç kısmında tartışılacaktır.

Şekil 6: Kayıt Dışı Ekonomi-GSYİH ve Vergi Kaybı-GSYİH Oranları

SONUÇ

Kayıt dışı ekonominin Türkiye’de var olmasına sebep olan durumları inceleyip, ekonomi içerisinde kayıt dışılığın hacmi ve yarattığı vergi kaybını tespit etmeye dayalı yapılan çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Ekonomi içerisinde kayıt dışılığın meydana gelmesi ve büyümesinde rol alan sebepler arasında; vergilerin denetimleri, oranları, cezai yükümlülükleri, ekonomiye devlet müdahaleleri, hukuki ve idari olarak belirlenen yasaklamalar, enflasyonun oluşturduğu etki, ekonomik krizler, bireysel çıkarların ön plana alınması, psikolojik olarak vergiden kaçınma hissi, teknolojik gelişmeler yer almaktadır.

Kayıt dışı ekonominin ölçülebilmesi için doğrudan ve dolaylı ölçme yöntemleri açıklanmıştır. Doğrudan ölçme yönteminde anket yönteminden faydalandığı gibi, dolaylı ölçme yöntemlerinde GSMH yaklaşımı, vergi incelemeleri yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşım alt başlıklarında incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde vergi kavramı, verginin amacı ve kayıt dışı ekonomiye yansımaları konusuna değinildi. Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi ve vergi kaybını oluşturan ana etkenler, makroekonomik ve mali olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ekonomik faaliyetlere göre istihdam düzeyleri, vergi afları ve indirimleri, ekonomik krizlerin etkileri, gelir düzeyleri makro etkenler arasında yer almaktadır. Bireylerin toplanan vergilerin harcanmasına yönelik düşünceleri, yerinde kullanılıp kullanılmaması konusundaki yorumları, vergi kaçırma ya da vergiden kaçınma konusunda yakalanma hakkındaki düşünceleri de mali etkenler arasında yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında vergi denetimlerinin kayıt dışı ekonomiyi önlemede çok önemli bir rol üstlenmektedir yorumu yapılabilir. Kayıt dışı ekonomi ve vergi denetimi arasında negatif bir ilişkinin varlığından bahsedebiliriz. Yani denetimin arttırılması ve sıklaştırılması neticesinde kayıt dışı ekonomi azalmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde kayıt dışı ekonomi ve beraberinde oluşan vergi kaybı Tanzi (1989) Para Talebi Modeli'nden yararlanılarak ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Modelde ilk olarak vergi değişkeni çıkartılarak, vergisiz ekonomide dolaşımdaki para değişkenleri incelenmiştir. Çalışmada kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomiye bağlı gelişen vergi kaybı ARDL sınır testi yönteminin uzun dönem katsayı tahminleri ile bulunmuştur. ARDL analizinde Türkiye'de uzun dönemde vergi değişkenlerinin %1 artmasının para talebini %7,47 arttırması beklentisine rastlanılmıştır. Buna istinaden kişi başına düşen milli gelirin %1 artması durumunda Tanzi Modeli'ne göre para talebinin %0,35 düşmesi beklendiği görülmüştür.

Çalışmada yapılan analizlerin amacı Tanzi ile önerilen iki modelde de kayıt dışı ekonominin ve vergi kaybının ölçülmesi ve bu değerlerin uzun dönem ve kısa dönemde değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu analizlerin sonuçlarına göre Türkiye'de kayıt dışı ekonomi, toplam gelirin incelenen zaman dilimi içerisinde en fazla %3,31'ine ulaşılabilirdiğinden son bölümde bahsedilmiştir. Buna göre kayıt dışı ekonominin yükselen dönemlerdeki değerlerinin küresel finansal kriz dönemlerine denk geldiği görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomiye bağlı vergi kaybı birbirini izleyen süreçlerdir. 2008 ve 2011 yıllarında yaşanan küresel finansal krizler, küresel ekonomiyle bütünleşmiş Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Türkiye ekonomisi için son 10 yılda etkileyen en önemli faktör toplam gelirdir. GSYH, kayıt dışı ekonomi ile vergi kaybı üzerinde dikkate değer etkisi olan tek reel büyüklüktür. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içerisindeki payı GSYH değerleri baz alınarak incelenmiştir.

KAYNAKÇA

Akbulak, Yavuz ve Tahtakılıç, Koray (2003); “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, **Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, s:468, Mart

Acar, Fatih (2005); “Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadelede Gelinek Nokta ve Yapılması Gerekenler”, <http://www.kayitdisiekonomi.com/makale /detay.asp?id=32>

Acar, Fatih ve Aydın, Fazıl (2011); **Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi**, TÜRMÖB Yayınları

Ağcakaya, Serpil; Yıldırım, Yasin (2015); “Vergi Bilinci ve Vergi Uygulamaları Karşısında Mükelleflerin Davranışları: İstanbul İli Örneği”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, s:91-92

Akalın, Gülsüm, (1996); “Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı (2)” **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 179

Akalın, Gülsüm ve Kesikoğlu, Ferdi (2007); Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5

Akkoç, Fiden ve Demir, Sezgin (2011); Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye’deki Düzeyi İle Muhasebe Meslek Mensuplarının, Vergi Denetmenlerinin ve İşletme Yöneticilerinin Kayıt Dışı Ekonomiyi Algılamaları: Aydın İli Örneği, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 26

Aksoy, Şerafettin (1998); **Kamu Maliyesi, (Kamu Harcamaları – Kamu Gelirleri – Devlet Borçlar – Bütçe – Maliye Politikası)**, Filiz Kitapevi, İstanbul

Aktan, Can (2006); **Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi, Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, Şubat

Aktan, Can (2009); Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi, (Erişim)
<http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu-maliyesi/vergi-disi/kavram.htm>

Altuğ, Osman (1994);**Kayıt Dışı Ekonomi**, İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık A.Ş

Arslan, Hilal (2004); **Kara Para Bağlantısı Yönüyle Kayıt Dışı Ekonomi**, Yayınlanmamış Yeterlilik Tezi, Mali Suçları Araştırma Kurulu, Ankara

Aslan, Abdullah (2001); “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:241, İstanbul, Eylül

Aydemir, Şinasi (1994); **Kobiler ve Kayıt Dışı Ekonomi**, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler ve Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticileri Vakfı, Kasım, Ankara

Aydemir, Şinasi (1995); “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi”, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul, Aralık

Aydın, Selda (2003); “Vergi Kaybı, Nedenleri ve Yöntemleri”, Vergi Sorunları Dergisi, Temmuz, Sayı 178

Aygen, Filiz (2003); Vergi Kayıp ve Kaçakçılığının Nedenleri ve Bunların Önlenmesinde Denetimin Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

Baldemir, Ercan; Gökalp, Faysal ve Avcı, Mehmet (2005); Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Modeli ile Tahminlenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi, Sayı 2, 231-243

Batirel, Ömer Faruk (1989); “Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri”, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir, Panel, (Yayınlanmamış Tebliğ), TCMÜ Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Haziran, İstanbul

Bayraklı, Hüseyin; Suruç, Tolga; Sağbaş, İsa (2004); ‘Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörler: Anket Çalışması Bulguları’ 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, Belek/ Antalya, 204-253

Berksoy, Turgay (1984); “Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Kapasitesi ve Vergi Gayreti”, (Doktora Tezi), M.Ü. İ.İ.B.F, Yayın No: 3662, İstanbul

Berksoy, Turgay (1994); “Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Gayreti”, Marmara Üniversitesi Yayınları No:441, İstanbul

Biçer, Yalın (2006); “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Isparta

Bilgin, Vedat (2007); **Türkiye’de Değişimin Dinamikleri**, Lotus Yayıncılık, Ankara

Bulutoğlu, Kenan (1978); “Türk Ekonomisinde Vergi Kaybı ve Önleme Çareleri”, Türkiye’de Vergi Kaybı ve Önlenmesi Yolları Semineri

Candan, Mehmet (2007); “Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki SosyoEkonomik Etkileri”, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, **İstihdam ve Meslek Uzman Yardımcısı Uzmanlık Tezi**, Ankara

Cansız, Ebru (2006); “Eşbütünleşme Analizi İle Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin İncelenmesi”, Gazi Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara

Çataloluk, Cuma (2008); “Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.20

Çetintaş, Hakan ve Vergil, Hasan (2003); “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı 4 (1)

Çiloğlu, İsmail (1998); “Kayıt Dışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi”, **Hazine Dergisi**, Sayı:12, Ekim

Çolak, Mustafa (2001); “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı:1, Temmuz

Çomaklı, Şafak Ertan (2003); “İkili İlişkiler Çerçevesinde AB ve Türkiye Bütçelerinin Ekonomi-Politik Analizi”, Ekonomi Yaz Seminerleri & Konferansları, Pamukkale Üniversitesi, Denizli

Çomaklı, Şafak Ertan (2007); “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergisel Kayıt Dışılık”, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Erzurum, Ağustos

Çomaklı, Şafak Ertan (2008); “AB İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye’deki Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesine Yönelik Uygulamalar”, **İktisadi ve İdari Birimler Dergisi**, Cilt 22, Ocak

Dell’Anno, Roberto (2007); “The Shadow Economy in Portugal: An Analysis with The MIMIC Approach”, *Journal of Applied Economics*, Vol X, No 2, November, 253-277

Demir, İhsan Cemil; Küçükilhan, Mustafa (2013); “Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 31-48

Derdiyok, Türkmen (1993); “Türkiye’nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini”, **Türkiye İktisat Dergisi**, TOBB Yayınları, Sayı:14, Mayıs

Dickey, A. David; Fuller A. Wayne (1976); “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Journal of the American Statistical Association*, 74: 427- 431.

Dikeç, Üstün (2005); “Kamu Ekonomisinin Temel Sorunları”, Çankaya Üniversitesi Gündem, Sayı:21, Nisan

DPT, (1999); **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları**, DPT Uzmanlık Tezleri,Nisan

DPT, (2001); **Kayıt Dışı Ekonomi VIII Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**

DPT (2007); Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007 – 2013 Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT yayın No: 2734, Ankara

Dura, Cihan (1997); “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı:124, Ocak – Nisan

Edizdoğan, Nihat (1978); ”Bir Vergi Suç ve Cezası Olarak Vergi Kaçakçılığı”, **B.İ.T.İ.A. Dergisi**, Mart, C.VII

Engindeniz, Sait (1996); “Türkiye’de Gelir Vergisi Açısından Kayıt Dışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Mayıs

Ercan, Metin (2006); **Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü**. Ankara: Nurol Matbaacılık

Erimez, Rüştü (1997); “Kayıt dışı Ekonomi ve Vergi”, *Vergi Dünyası*, Sayı:188, Nisan

Erkuş, Hakan ve Karagöz, Kadir (2009); “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini”, **Maliye Dergisi**, Sayı 156 Ocak-Haziran

Ertuğrul, H. Murat; Erbaykal, Erman ve Karagöl, Erdal (2007); “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 8 (1), 72-80

EUROFOUND (2013); Türkiye’de Kayıt Dışı Çalışma İle Mücadele, Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı

GİB (2009); Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planı (2008 – 2010), Gelir İdaresi Başkanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın No: 8, Ankara, Nisan

Gökbunar, Ali Rıza (1997); “Türk Vergi Sisteminde Reform Gereği”, Prof. Dr. Nezihe SÖNMEZ’e Armağan, İzmir

Gujarati, N. Damodar ve Porter, C. Dawn (2012); **Temel Ekonometri** (çev. Ümit Şenesen, Gülay G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayınları.

Gutmann, Peter (1977); “The Subterranean Economy”, Financial Analysts Journal 33

Gümüş, Erhan (2003); Türkiye’de Vergi denetiminde Etkinliğin Sağlanmasında Belge Düzenine İlişkin Sorunların Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa

Gümüş, Turgut (2000): “Dışsallık ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:2, Sayı:3

Gündüz, Zeki (2005), “Türkiye’de Vergi Nasıl Kaçırılıyor?” **Mali Çözüm Dergisi**, İSMMMÖ Yayın Organı, Sayı: 73

Hakioğlu, Dilek (1987), “Underground Economy in Turkey,” Yayınlanmamış Çalışma (Ankara)

Heper, Fethi (1981); **Toplumsal Yapı ile Vergi Yapıları Arasındaki İlişkiler**, Eskişehir: İ.T.İ.A. Yayınları.

HUK (2011), Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu 2010 Faaliyet Raporu, Ankara, Mart

İlgın, Yılmaz (1999); “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları”, **DPT Uzmanlık Tezi**, Nisan

Ilgın, Yılmaz (2002), “Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’deki Durum”, **Planlama Dergisi**, 42. Yıl Özel Sayısı, DPT Yayınları

İSO, (2001); **Ekonomik İstikrar için Şeffaf Devlet ve Kayıtlı Ekonomi**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, Mart, İstanbul

Işık, Nihat ve Acar, Mustafa (2003); “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme,” **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:21, Temmuz-Aralık

İkiz, Salih (2000); Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, DEÜ Doktora Tezi, İzmir

Kahya, Yavuz ve Irmak, Fatih (2014); “Kayıt Dışı Ekonomi ve Suç Örgütlenmeleri İlişkisinin Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 18(1)

Karakoç, Yusuf (2007); Genel Vergi Hukuku, 4. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara

Karatay, Özcan (2009); Kayıtdışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas

Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2001), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010), Gelir İdaresi Başkanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 87, Ankara, Nisan

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (Kadim) Projesi (2005), **Kayıt Dışı İstihdam Raporu**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara

Kıldış, Yusuf (2007), “Türk Vergi Sisteminde Vergiden Kaçınma” www.vergidunyasi.com.tr/dergiler.php?id=4690

Kılıç, Ramazan ve Özçelik, Özer (2006), “Küresel Bir Sorun: Kayıt Dışı Ekonomi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:16, Aralık

Kırbaş, Sadık (1991); “Çeşitli Yönleriyle Vergileme ve Türk Vergi Sistemi”, **Sayıştay Dergisi**, Ocak – Mart <http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der3m1.pdf>

Kırbaş, Sadık (1995); “Çağdaş Bir Vergi Sistemine Yaklaşım”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 30, Haziran

Kırbaş, Sadık (1998); **Vergi Hukuku**, Siyasal Kitabevi, Ankara

Kırcı, Nüket (2006); Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ, İzmir

Kızılot, Şükrü ve Çomaklı, Şafak Ertan (2004), “Maliye Sempozyumu”, Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi (Erişim) http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/2_2_s.kizilot-e.comakli.doc.

Koutsoyiannis, Anna (1992); **Ekonometri Kuramı Ekonometri Yöntemlerinin Tanıtımına Giriş** (çev. Ümit Şenesen, Gülay G. Şenesen). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

Kum, Hakan (2005); Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu Ve Ölçülmesi: Teori Ve Türkiye Uygulaması, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri

Mavral, Ülker (2003); **Kara Para: Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları**, Ankara, Maliye ve Hukuk Yayınları

Maliye Hesap Uzmanları Derneği (2004); **Denetim İlke ve Esasları**, Yıldız Ofset, İstanbul

Oğuztürk, Bekir Sami ve Ünal, Ertuğrul Kutay (2015); "Türkiye'de Vergi Denetiminde Yeni Dönem", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt:7 Sayı:13

Önder, İzzettin (1992); **Vergiye Psikolojik Direniş**, Görüş, TÜSİAD Yayınları, Mayıs

Önder, İzzettin (2001), "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme", **İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:23 – 24, Ekim <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm>

Özer, Hande (1998), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu**, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul

Özker, Ahmet Niyazi (2002); "Vergi Denetiminde Fonksiyonel Yapı ve Denetime Özgü Beklentiler", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:4

Özsoylu, Ahmet Fazıl (1993), "Gizli Ekonomi: Tanımı – Sebepleri – Türkiye'deki Boyutları", **İktisat Dergisi**, Sayı 335 – 336

Özsoylu, Ahmet Fazıl (1994), "Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?", **Ekonomik Forum**, TOBB 2, 14-17

Özsoylu, Ahmet Fazıl (1996); **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul

Özsoylu, Ahmet Fazıl (1999); **Yeraltı Ekonomisi**, Akçağ Yayınları, Ankara

Palamut, Mahmut Emin (1982); “Tarım ve Vergileme: Sektörel, Yapısal, Vergisel Açından Bir Yaklaşım”, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 3-028-0076

Pehlivan, Osman (2010); **Kamu Maliyesi**, Derya Kitabevi, Trabzon

Pesaran, Hashem; Shin, Yongcheol ve SMITH, Richard (2001), “Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships”, Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289-326.

Polat, Cemal; Çalışkan, Ömer (2001); “Kayıtdışı İstihdamla Mücadele de Etkili Bir Yöntem” **Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi**, SSK Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneği Yayını, S.12 Ağustos-Aralık

Rakıcı, Cemil (2011); “Vergi Denetiminin Yeni Yapısı ve Denetimin Kayıt Dışılığı Önleme Fonksiyonu”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14

Sarılı, Mustafa Ali (2002); “Türkiye de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri, Alınması Gereken Tedbirler”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:41

Savaşan, Fatih (2004); “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri; Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Yolları”, **19. Maliye Sempozyumu**, 10 – 14 Mayıs

Saygılıoğlu, Nevzat (1990); “Ülkemizde Vergi Kayıplarının Boyutları ve Ölçülebilirliği,” **Vergi Dünyası Dergisi**, 107.Sayı, Temmuz, İstanbul

Schneider, Friedrich and Este, H. Dominik (2000); “Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”, Journal of Economic Literature Vol XXXVIII, 77-114

Schneider, Friedrich (2002); “Illegal Activities and the Generation of Value Added: Size, Causes and Measurement of Shadow Economies”, Bulletin on Narcotics, No:1/2

Schneider, Friedrich (2010); Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis, Public Choice, No: 144, 215-238

Selman, Ferhat (2007); Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutu, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir

Slemrod, Joel; Weber, Caroline (2012); “Evidence of the Invisible: Toward a Credibility Revolution in the Empirical Analysis of Tax Evasion and the Informal Economy”, International Tax and Public Finance Manuscript

Sugözü, İbrahim Hakkı (2008); “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980 – 2004) Türkiye Örneği”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Şapçı, Onur (2006); Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi (1980 - 2005 Dönemi Analizi), (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

Şengöz, Yunus (2007) “Kredi Kartı ile Mal ve Hizmet Satışlarında Kayıt Dışılık ve Önlenmesi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Temmuz, Sayı:226

Şişman, Yener (1999); “Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar”, **Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1165**

Tanzi, Vito (1983); “The Underground Economy in the Unites Sates: Annual Estimates, 1930-1980”, *IMF-Staff Papers*, 30 (2), 283-305.

Tecim, Alihan (2008); Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir

Temel, Adil; Şimşek, Ayşegül ve Yazıcı, Kuddusi (1994); “Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü”, **DPT**

Toptaş, Ülker (1998); **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri**, Ankara, TES-AR Yayınları, No:26

Tosuner, Mehmet (1995); “Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 85, Ekim, 65-72

Tunç, Mehmet (2007); “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar Ve Gelişmiş Ülke Örnekleri”, (Uzmanlık Tezi), Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara, s.47-48

Turhan, Salih (1982), **Vergi Teorisi**, İstanbul: İstanbul Üniv. Yayınları No: 2913.

Turhan, Salih (1998), **Vergi Teorisi ve Politikası**, Filiz yayınları, İstanbul

Tütüncü, Asiye; Zengin, Hilmi (2016), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunun Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı:17, 195-209

Uluatam, Özhan; Methibay, Yaşar (1999); **Vergi Hukuku**, İmaj Yayıncılık, Ankara

Us, Vuslat (2004); “Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi; Türkiye Örneği”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Haziran

Us, Vuslat (2006); “Türkiye ekonomisinde Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Ampirik Çalışma: Elektrik Üretimi Yaklaşımı”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 8 – 1

Ülgen, Sinan; Öztürk, Ulaş (2007); “Kayıt dışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme: AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri”, **TÜSİAD Basın Bülteni**, 07-11

Vergi Denetmenleri Derneği (2003), Türk Vergi Yönetiminde Etkinlik Arayışları Kapsamında Vergi İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılması Raporu, Ankara

Yereli, Ahmet Burçin; Karadeniz, Oğuz (2004); **Kayıt Dışı İstihdam**, Ankara: FERSA Matbaacılık

Yetim, Sedat (1999); **Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi**, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:215, İstanbul

Yılmaz, Gülay Akgül (1996); “Yer altı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul

Yılmaz, Gülay Akgül (1998); “Yer altı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı İle İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye’de Yer altı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi Özel Sayı**, Cilt:XIV, Sayı:1

Yılmaz, Gülay Akgül (2006); **Kayıt Dışı Ekonomi Ve Çözüm Yolları**, İstanbul: İ.S.M.M.M.O Yayınları

Yılmaz, Gülay Akgül (2004); "Kayıt dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi", **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14

Yılmaz, Hakan (1996); "Türkiye'de Vergi Yapısı Ve 1980'den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi", DPT, Uzmanlık Tezleri
<http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html>

Yurdakul, Funda (2008); "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63 – 4

Yüceol, Hüseyin Mualla (2005); "Bir Politika Değişkeni Olarak İşsizliğin Ölçülmesi Sorunu ve Türkiye'de Gerçek İşsizlik Oranı", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(12), 118-133.

www.csgeb.gov.tr

www.tuik.gov.tr

<http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kay%C4%B1t_d%C4%B1%C5%9F%C4%B1_ekonomi

<http://www.kayitdisiekonomi.com/files/2010y/10.pdf>

<http://www.vmhk.org.tr/?p=3576>

http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=493&id=30

<http://www.hesstoplum.com/print/175.html>

<http://neo-ekonomi.com/vergiden-kacinma-yollari/>

<http://www.ismmmo.org.tr/html.asp?id=781>

www.gib.gov.tr

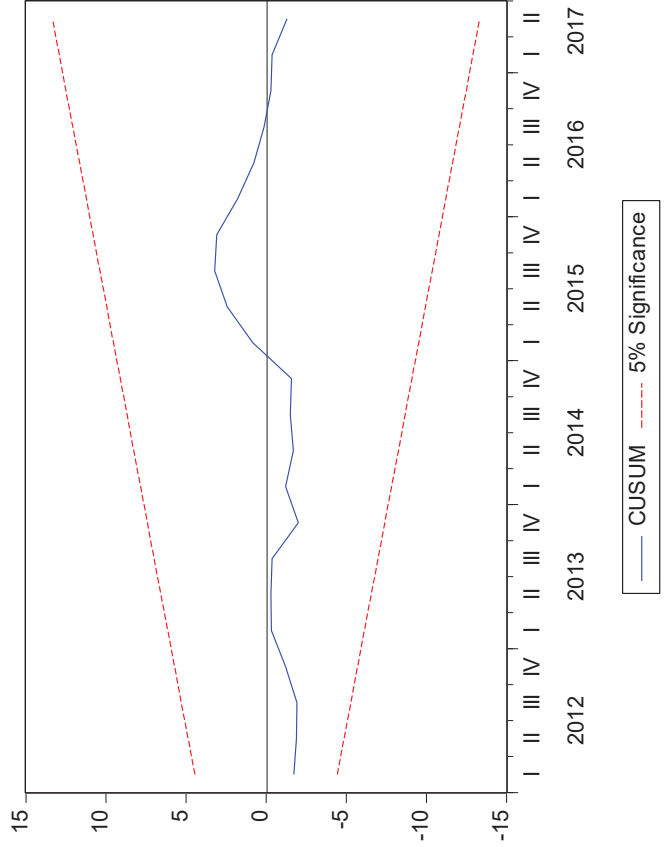
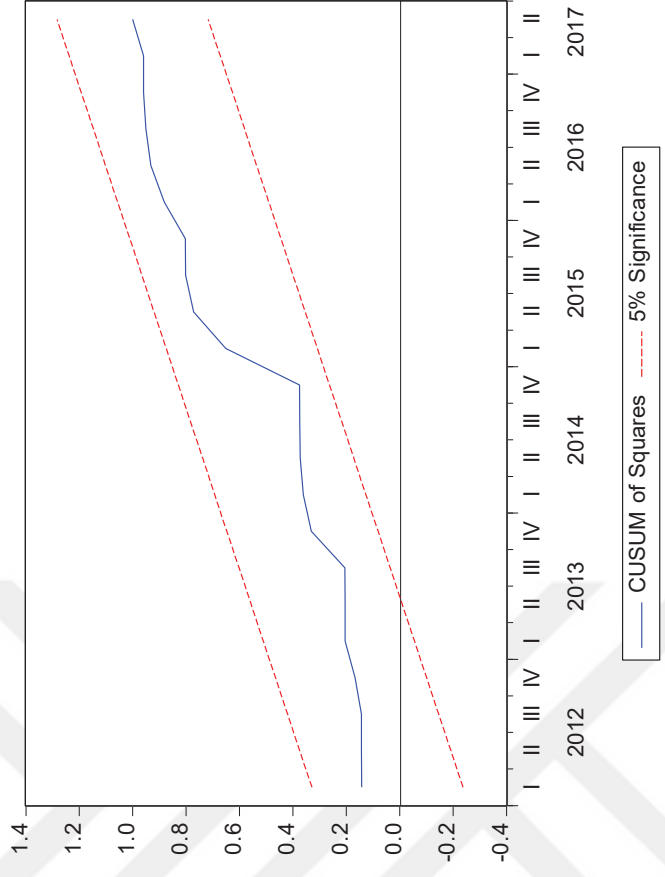
www.csgeb.gov.tr

<http://www.okanacar.com/2012/12/turkiye-ekonomisinde-1994-yl-krizi-ve.html>

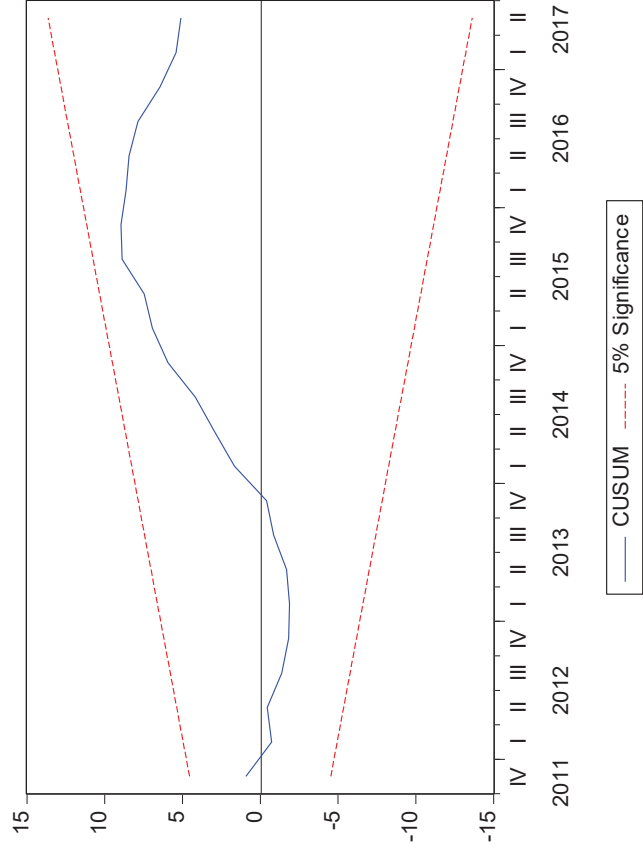
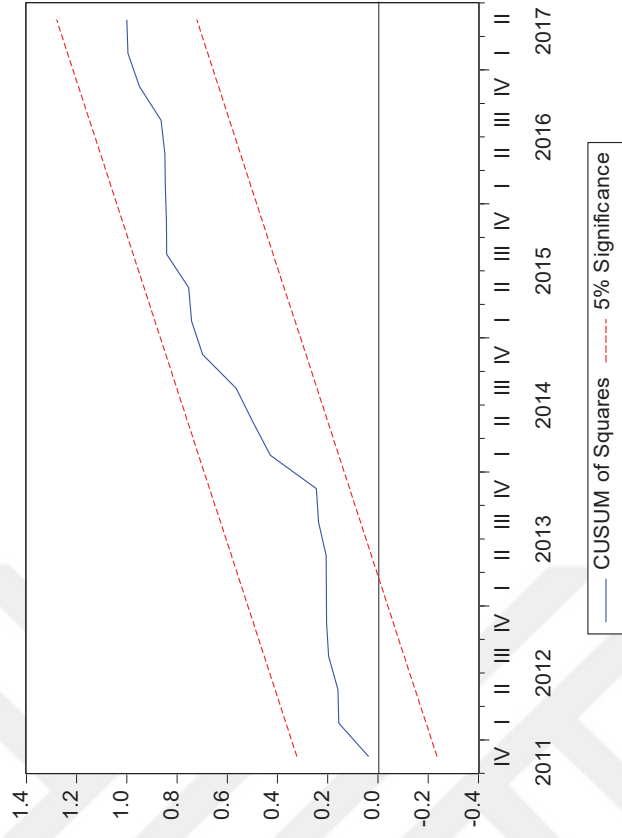
http://www.bddk.org.tr/websitesi/turkce/raporlar/calisma_raporlari/7378krizden%20%C4%B0stikrara%20t%C3%BCrkiye%20tecr%C3%BCbesi.pdf

EKLER

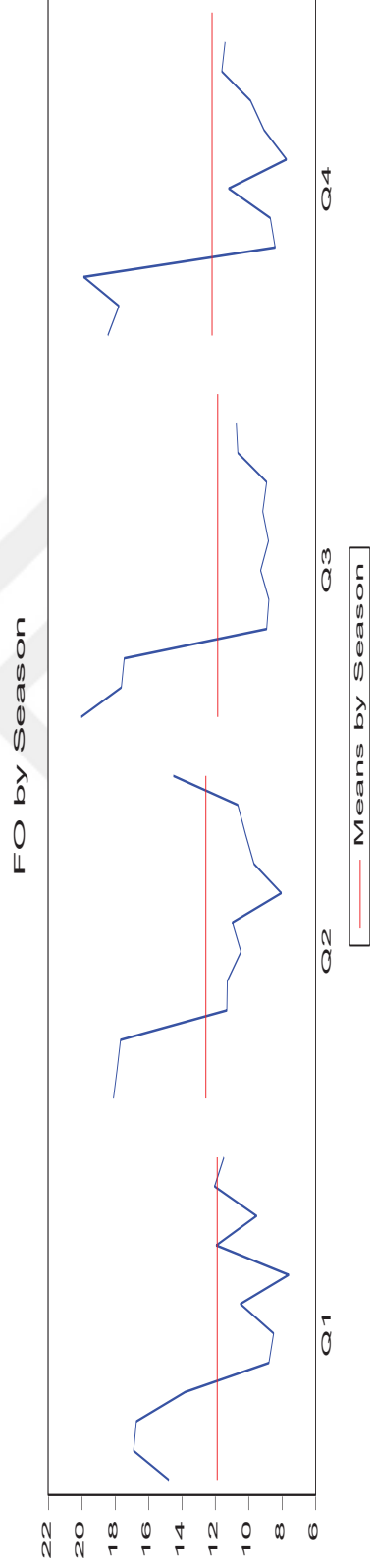
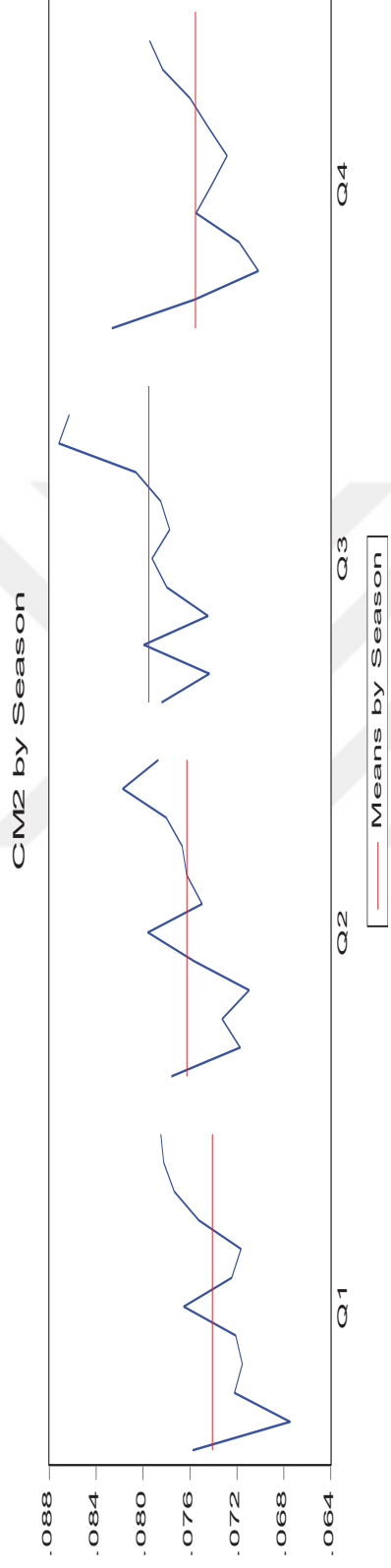
Model 2

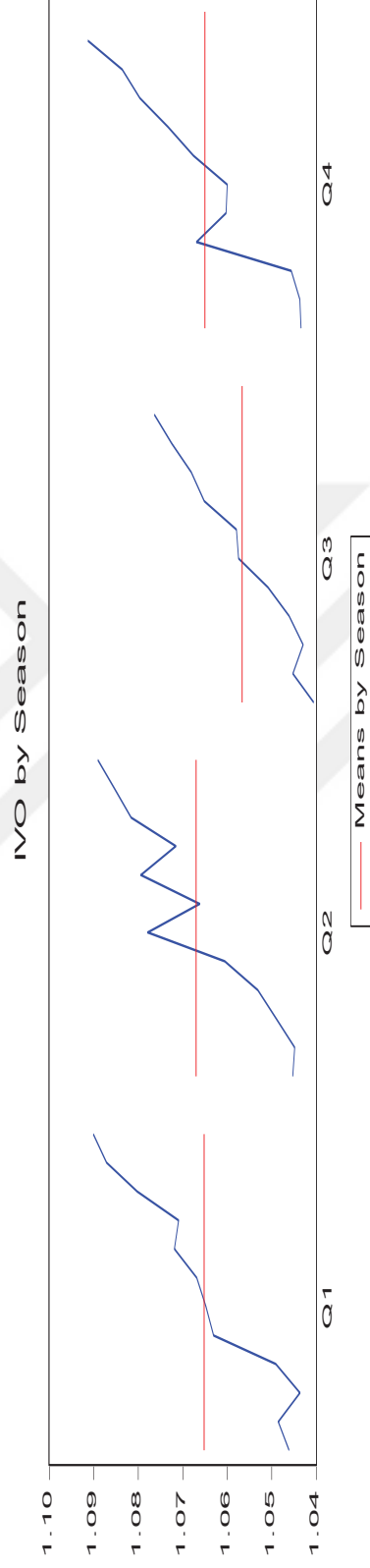

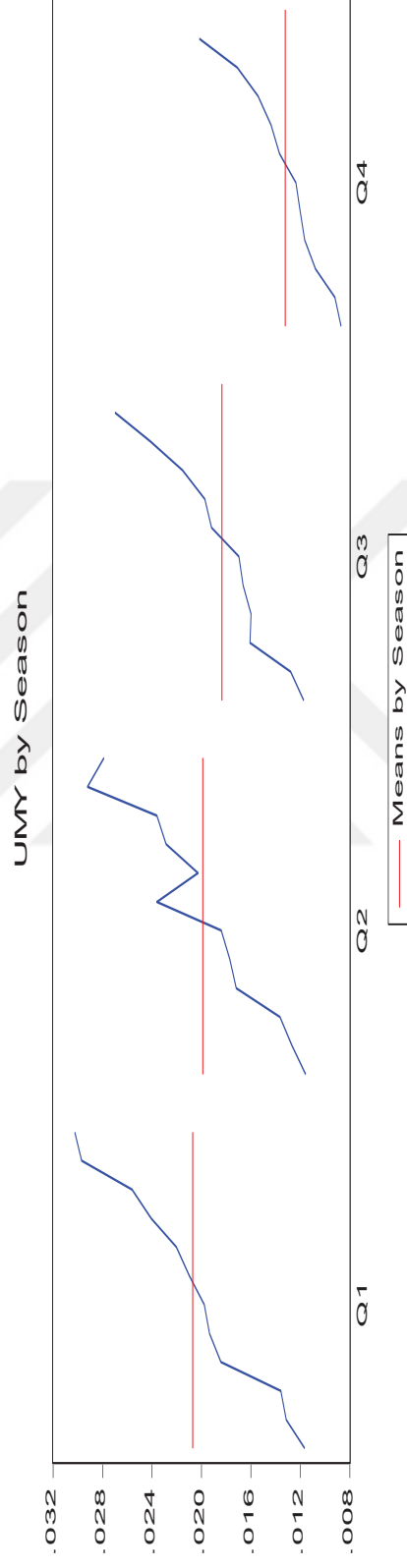
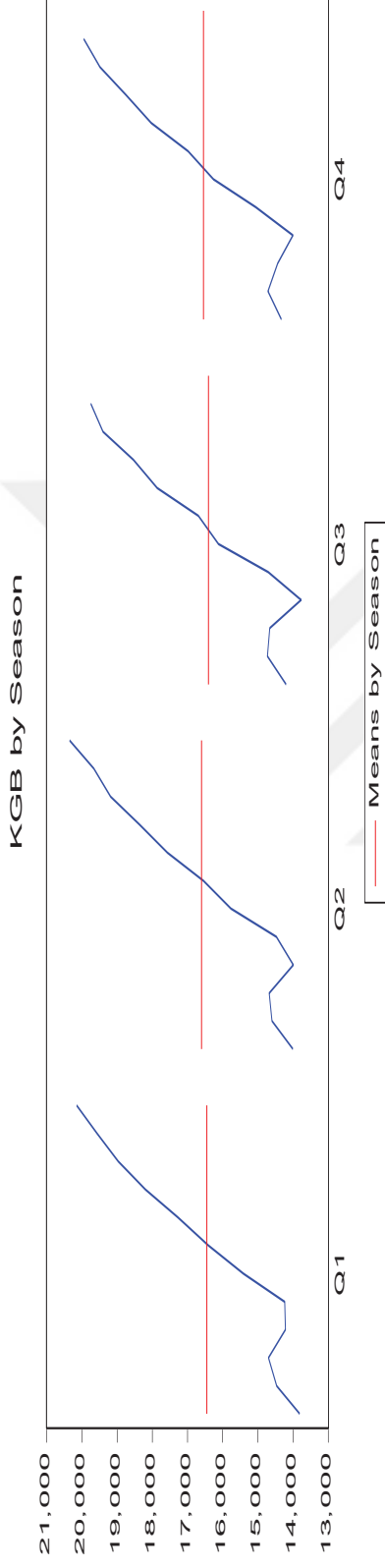
Model 3

Ek 1: CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Ek 2: Serilere İlişkin Mevsimsel Grafikler